

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI**

**MEHMED SAİD HATİBOĞLU'NUN *İSLAMİ TENKİD ZİHNİYETİ VE HADİS
TENKİDİ'NİN DOĞUŞU* ESERİNDEKİ HADİSLERİN TAHRİC VE
DEĞERLENDİRMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SENANUR ALPER

DANIŞMAN: DOÇ. DR. FATMA KIZIL

**YALOVA
ŞUBAT 2025**

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

MEHMED SAİD HATİBOĞLU'NUN *İSLAMİ TENKİD ZİHNİYETİ VE HADİS
TENKİDİ'NİN DOĞUŞU* ESERİNDEKİ HADİSLERİN TAHRİC VE
DEĞERLENDİRMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SENANUR ALPER
218121035

DANIŞMAN: DOÇ. DR. FATMA KIZIL

YALOVA
ŞUBAT

ETİK BEYAN

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım “Mehmed Said Hatiboğlu'nun *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidi'nin Doğuşu* Eserindeki Hadislerin Tahric ve Değerlendirmesi” başlıklı bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Senanur ALPER

ÖNSÖZ

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla,

Âlemlerin yaratıcısı olan Allah Teâlâ'ya hamd ve sena, âlemlere rahmet olarak gönderdiği yüce elçisi Muhammed Mustafa'ya (s.a.v.) âline, ashâbına ve onların yoluna tâbi olanlara salât ve selâm olsun.

İslâm'ın doğru anlaşılması ve yaşanması için Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en önemli kaynak olan hadislerin sübutunu tespit etmek, sahih hadisleri mevzû hadislerden ayırmak her zaman büyük bir önem arz etmiştir. Hadis âlimlerinin bu konuda yaptıkları çalışmaların başında isnad sistemi gelmiş ve isnad sıhhat araştırmalarında en önemli ölçütlerden biri olmuştur. Bunun yanında metin ve içerik tenkidi de yapılmış neticede ortaya çıkan kavramlar da hadis ve diğer İslâmî ilimlerde yerini almıştır.

Hadis tenkidinde önceliğin isnada verilmiş olmasının nedeni, isnadı sağlam olmayan bir rivayet metninin hadis ilmi açısından bir karşılığının olmamasıdır. İsnadı hadis münekkidi tarafından incelenip sahih ya da hasen hükmü verilmiş bir rivayetin sadece içerik tenkidıyla metninin değerlendirilerek mevzû olduğu sonucuna varılması da doğru değildir. Mehmed Said Hatiboğlu *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu* eserinde fiten, fezâil, kıyamet alametleri, gayr-ı metlûv vahiy gibi konuları içeren hadislerin isnadını değerlendirmeden sadece içerik tenkidine tâbi tutarak hadislerin güvenilirliğini tespit etmiştir. Bu tezde Hatiboğlu'nun söz konusu eserinde sadece içerik tenkidine tâbi tuttuğu rivayetlerin klasik hadis tenkidi çerçevesinde isnad değerlendirmeleri yapılmış, klasik hadis tenkidi ile ulaşılan sonuçlardan farkı ortaya konmuştur.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Mehmed Said Hatiboğlu'nun hayatı, eğitimi ve çalışmalarına yer verilecektir. İkinci bölümde ise Mehmed Said Hatiboğlu'nun *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu* adlı eserinde fiten, fezâil, kıyamet alametleri, gayr-ı metlûv vahiy gibi konuları içeren ve bu nedenle sadece içerik tenkidi yapılarak hadis istismarı olarak nitelediği hadislerin tahrîc ve isnad analizine yer verilecektir.

Yüksek lisans eğitimim boyunca benden yardımlarını esirgemeyen, akademik anlamda bana her zaman destek olan ve yol gösteren değerli danışman hocam Doç. Dr. Fatma Kızıl'a ve ders döneminde kendilerinde istifade ettiğim Prof. Dr. Ebubekir Sifil ve Doç Dr. Muhammed Beyler'e, tez jürimde yer alarak kıymetli değerlendirmeler ve yönlendirmelerde bulunan Doç. Dr. Rabia Zahide Damar ve Doç. Dr. Dilek Tekin'e teşekkür ederim. Hadis alanına yönelmemde ve çalışmalarımın temellerinde katkısı olan Dr. Zehra Ülgür'e, her daim bana yardımcı olan Dr. Kübra Çakmak'a minnettarım.

İlim talebesi olmam ve akademiye başlamam konusunda beni yönlendiren ve destekleyen bu konuda her türlü sıkıntılara katlanan fedâkar anneciğime Allah'tan rahmet dilerim. Beni her daim destekleyen bütün arkadaşlarıma özellikle de Nuran İlhan'a ve Elif Güney'e teşekkür ederim.

Gayret bizden; tevfik, alim ve hakim olan Cenâb-ı Mevlâ'dandır.

ŞUBAT – 2025

Senanur ALPER

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	I
ÖNSÖZ.....	II
İÇİNDEKİLER.....	IV
KISALTMALAR	VI
ÖZET.....	VII
ABSTRACT	VIII
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı	2
1.2. Araştırmanın Kaynakları ve Metodu	2
2. MEHMED SAİD HATİBOĞLU’NUN HAYATI, EĞİTİMİ VE ESERLERİ.....	5
2.1. Hatiboğlu’nun Hayatı ve Eğitimi	5
2.2. Hatiboğlu’nun Eserleri	7
2.2.1. Telif eserler:	7
2.2.2. Makaleler	7
2.2.3. Hatiboğlu’nun danışmanlığını yaptığı hadis tezleri.....	10
3. HATİBOĞLU’NUN <i>İSLAMİ TENKİD ZİHNİYETİ VE HADİS TENKİDİNİN DOĞUŞU</i> ESERİNDEKİ HADİSLERİN TAHRİCİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ	13
3.1. “Hadis Tenkidi” Bölümündeki Hadislerin Tahrîci ve Değerlendirilmesi	14
3.1.1. “Hz. Peygamber’in gayba ıttılay meselesi” başlığı altındaki hadisler.....	15
3.1.2. “Siyasî hâdiselerle ilgili rivayetler” başlığı altındaki hadisler.....	19
3.1.3. “Tarafların kendi müdâfaaları zımnında olan rivayetler” başlığı altındaki hadisler.....	26
3.1.4. “Siyasî hadiseler karşısında tarafsızlar” başlığı altındaki hadisler	49
3.1.5. “İtikadî cereyanlar ile ilgili rivayetler” başlığı altındaki hadisler.....	64
3.1.6. “İktidar çevreleri ile saray ilahiyatçılarının mahsulü rivayetler” başlığı altındaki hadisler.....	73
3.1.7. “Fıkî mezhebler ile ilgili rivayetler” başlığı altındaki hadisler.....	76
3.1.8. “Hatiboğlu’na göre sufilik temayülâtının mahsulü olan rivayetler” başlığı altındaki hadisler.....	79
3.2. Hadis Tenkidinin Doğuşu.....	80
3.2.1. “Hadis tenkidinin bir zaruret hâlini aldığı devir” başlığı altındaki hadisler	80
3.2.2. “Hadîs istismarına karşı gösterilen aksülamel” başlığı altındaki hadisler	81
4. SONUÇLAR VE ÖNERİLER	87
KAYNAKLAR.....	89
EKLER	97

Ek.1- Tablo 1: 4.1.....	97
Tablo 2: 4.1.	98
Tablo 3: 4.1.	99
Tablo 4: 4.1.	100
Tablo 5: 4.1.	101
Tablo 6: 4.1.	102
Tablo 7: 4.1.	103
Tablo 8: 4.1.	104
ÖZGEÇMİŞ	105
TEZDEN TÜRETİLEN YAYIN VE ESERLER.....	105

KISALTMALAR

a.mlf	: Aynı müellif
a.s.	: Aleyhisselâm
b.	: Bin, ibn
bk.	: Bakınız
bnt.	: Bint
çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
H.z.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
No	: Hadis Numarası
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm/vefat tarihi
r.a.	: Radıyallahu anh
r.anhümâ	: Radıyallahu anhüma
r.anhüm	: Radıyallahu anhüm
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve selem

MEHMED SAİD HATİBOĞLU'NUN *İSLAMİ TENKİD ZİHNİYETİ VE HADİS TENKİDİ'NİN DOĞUŞU* ESERİNDEKİ HADİSLERİN TAHRİC VE DEĞERLENDİRMESİ

ÖZET

Bu çalışmada Mehmed Said Hatiboğlu'nun *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidi'nin Doğuşu* adlı kitabında yer alan hadislerin isnadları incelenerek bu hadislerin sübutu değerlendirilecektir. Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde Hatiboğlu'nun hayatı eserleri ve genel olarak sünnet algısından bahsedilecektir. İkinci bölümde ise tezin asıl kısmını oluşturan hadislerin tahrîci, isnadlarda bulunan ricâlin değerlendirmesi ve Hatiboğlu'nun mevzû iddialarının isabetli olup olmadığının araştırılması amaçlanmıştır. Sonuç olarak *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu* eserindeki *Kütüb-i sitte* ve öncesindeki musannefatta yer alan rivayetler klasik hadis tenkidine göre değerlendirilmiş ve bu hadislerin yaklaşık olarak tamamının sıhhati hakkında müspet bir sonuç ortaya çıkmıştır. Bu sonuç; fezâil, fiten, kıyamet alametleri, gayr-ı metlûv vahiy gibi konuları içeren hadis metinlerinin sadece içerik tenkidi ile değerlendirilmesinin yeterli olmadığını ve isnadlarının da dikkate alınarak hadislerin güvenilirliğinin bir hükme bağlanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Fiten, Fezâil, Kıymet alâmetleri, Gayr-ı metlûv vahiy.

THE TAKHRĪJ AND EVALUATION OF HADĪTHS IN MEHMED SAİD HATİBOĞLU’S İSLAMİ TENKİD ZİHNİYETİ VE HADİS TENKİDİ’NİN DOĞUŞU

ABSTRACT

In this study, the isnāds (chains of transmission) of the hadīths found in Mehmed Said Hatiboglu’s book *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidi’nin Doğuşu* will be examined, and the authenticity of these hadīths will be evaluated. In this context, the first part of the study will discuss Hatiboglu’s life, works, and his general understanding of the sunnah. The second part, which constitutes the main core of the thesis, aims to investigate the *takhrīj* of the hadīths, assess the transmitters mentioned in the isnāds, and examine the validity of Hatiboglu’s claims that certain hadīths are fabricated. As a result, the narrations found in *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidi’nin Doğuşu* particularly those present *Kutub al-Sitta* and earlier musannafs have been evaluated according to classical hadīth criticism, and it has been concluded that almost all of these hadīths are authentic. This finding, indicates that it is insufficient to evaluate hadīth texts on topics such as *fadā’il*, fitan (trials), signs of the Day of Judgment, and non-recited revelation solely through content criticism. Instead their isnads must also be taken into account to determine the reliability of the hadīths.

Keywords: Hadīth, Fitan, Fadāil, Portents of the last hour, Non-recited revalation.

1. GİRİŞ

Muhaddisler erken dönemden itibaren hadislerin mevsukiyeti konusunda çalışmış ve neticede onların takip ettiği yöntem ve ıstılahlar klasik hadis tenkidini şekillendirmiştir. Klasik hadis tenkidinde isnadla birlikte metinler de dikkate alınmış, râvilerin metinlerinin mukayesesi neticesinde teâruz, şâzz, münker, maktûb, müdrec, muzdarib gibi kavramlar geliştirilmiştir. Ancak kavram olarak “metin tenkidi” isminin hadis ilminde kullanımı sonradan gerçekleşmiştir.¹

Klasik hadis tenkidinde metin tenkidinin ihmal edilmesi konusu oryantalistlerin ortak iddialarından biridir. Ignaz Goldziher (ö. 1921) tarafından dile getirilmesinin ardından diğer oryantalistler ve hatta bazı Müslüman araştırmacılar tarafından da öne sürülmüştür.² “Muhaddisler metin tenkidi yapmadı” iddiasıyla genellikle içerik tenkidinin yapılmadığı ifade edilmekte Fatma Kızıl’ın da dile getirdiği üzere ülkemizde ve Müslüman dünyada yapılan içerik tenkidi çalışmaları arz başlığı etrafında işlenmektedir. Kızıl; fukaha, mütekellim ve muhaddislerin Kur’ân ve sünnet bütünlüğüne, tarihî vâkıya arzı çok iyi bir şekilde uyguladıklarını belirtirken bilimsel verilere³ ve akla arz gibi bu usüllerin subjektifliklerinin yanı sıra birçok probleme sebep olduğundan bahseder.⁴

Konu ile alakalı yakın dönemde yapılan çalışmalardan biri de Mehmet Ali Çalgan’ın *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı mı?* eseridir. Çalgan söz konusu eserde erken dönem münekkidlerinin hadis tenkidinde rivayetten hareketle râvi değerlendirmesinde bulunarak metin tenkidine öncelik verdiklerine, müteahhir dönemde ise sened ve rical tenkidinin arkasından muhteva tenkidinin yapıldığına dikkat çekmektedir.⁵ Eserin ikinci kısmında ise Hatiboğlu’nun *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu* eserinde sağlam temellendirmeye dayanmayan bir takım ön kabullerden yola çıkarak muhteva tenkidıyla birçok hadisi eleştirdiğini ifade eder ve söz konusu eserden örneklere yer verir.⁶

¹ Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017), 147.

² Fatma Kızıl, “Oryantalistlerin Akademik Hadis Araştırmaları: Ana Eğilimler, Yerleşik Kabuller ve Temel İddialar”, *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 5/1 (2019), 203-208.

³ Ayrıca bk. Muhammed Enes Topgöl, “Paradigmadan Paradigmaya: Pozitif Bilim Neden Metin Tenkit Kriteri Olsun?”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 9/2 (2011), 117-141.

⁴ Fatma Kızıl, “Oryantalistlerin Akademik Hadis Araştırmaları: Ana Eğilimler, Yerleşik Kabuller ve Temel İddialar”, *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 5/1 (2019), 203-208.

⁵ Mehmet Ali Çalgan, *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yptı mı?*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2023), 85-86.

⁶ Çalgan, *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı mı?*, 192.

Bu çalışmada Çalgan'ın da eserinde bir kısmına değindiği Hatiboğlu'nun *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu* eserindeki içerik tenkidi ile mevzu olduğunu açıkça dile getirdiği ya da ima ettiği hadislerle yer verilecektir.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu çalışmada Mehmed Said Hatiboğlu'nun *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu* kitabında hadis istismarı olarak nitelediği ve isnadı dikkate almadan sadece metin tenkidıyla mevzû olduğu sonucuna ulaştığı rivayetler ele alınacaktır. Hatiboğlu'nun kitabında “hadis istismarı” kavramıyla neyi kastettiği konusunda açık ifadeleri bulunmamakla birlikte yapmış olduğu değerlendirmeler sonucunda bu kavramı Hayri Kırbaşoğlu'nun makalesinde açıkladığı “hadis uydurma” anlamında kullandığı görülmektedir. Kırbaşoğlu söz konusu makalede hadis istismarı kavramıyla ilgili değerlendirmede bulunmaktadır:

Hadislere gelince durumun daha vahim bir hâl aldığı görülmektedir; zira, Kur'an-ı Kerim, sadece bazı ayetlerinin anlamlarının saptırılması veya aşırı yorumlara gidilmesi suretiyle istismara alet edilmeye çalışılırken, hadisler hem benzer bir yorum faaliyetiyle hem de gerektiğinde, Hz. Peygamber'in söylemediklerini ona izafe edip söyletmek, yani hadis uydurmak suretiyle istismar çabalarına alet edilmiştir. Hadis tarihine ve hadis ilimlerine dair yazılan eski ve yeni eserlerde, hadis uydurma faaliyetlerinden bahsedilirken, mevcut yönetimlere yaltaklanmak, onlardan maddi-manevi çıkar temin etmek, hatta bazen, son derece basit kişisel çıkarlar sağlamak amacıyla bile, fütursuzca hadis uydurulabildiği, genellikle vurgulanır. Yine bazı siyasi, itikadi ve fıkhi mezheplerin, kendi üstünlüklerini temin etmek, hasımlarını ve rakiplerini kötülemek için hadis uydurdıkları da, bilinen bir başka husustur. Bu tür uydurma faaliyetlerini din istismarı olarak değerlendirmekte herhangi bir mahzur yoktur.⁷

Tezde Hatiboğlu'nun içerik tenkidi ile mevzû olduğunu iddia ya da ima ettiği fiten, fezâil, kıyamet alametleri, gayr-ı metlûv vahiy gibi konuları içeren rivayetlerin isnadları incelenerek isnadlarda rical âlimleir tarafından hadis uydurmak ya da yalan söylemekle cerh edilen râvilerin veya çok zayıf râvilerin bulunup bulunmadığı kontrol edilecektir. Böylece, fezâil, fiten, kıyamet alametleri, gayr-ı metlûv vahiy gibi konuları içeren hadis metinlerinin sadece içerik tenkidine tâbi tutulması ile ulaşılan sonuçların, isnadlarının da dikkate alınarak ulaşılanlarla farklılığını ortaya koyulacaktır.

1.2. Araştırmanın Kaynakları ve Metodu

Tezde Hatiboğlu'nun *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu* kitabında isnadı dikkate almaksızın sadece içerik tenkidıyla tenkit ettiği rivayetlerin *Kütüb-i Sitte* ve öncesindeki musannefatta yer alan tarikleri incelenmiştir. Hadislerin tahrîci yapılırken *Kütüb-i Sitte* sonrası eserler çalışma kapsamına dâhil edilmemiştir.

⁷ Hayri Kırbaşoğlu, “İstismara Elverişli Münbit Toprak: Hadisler”, *İslâmiyât* 3/3 (2000), 123-124.

Tenkid edilen seksen altı rivayetin tahrîci yapılırken isnadlarda yer alan râviler hakkında cerh ve ta'dil kaynaklarındaki değerlendirmelere müracaat edilmiş ve bunların neticesinde hadislerin sıhhatiyle ilgili bir sonuca ulaşılmıştır.

Rivayetler tetkik edilirken yüze yakın eser kullanılmıştır. Bunlar arasında müsned, sünen, musannef, câmi' gibi eserlerle birlikte emâlî, cüz gibi küçük hacimli eserlerde bulunmaktadır. Ayrıca etraf kitapları yanında "el-Mektebetü's-şâmile'nin Rebûlâhir 1446 sürümü" ve "Cevâmi'u'l-kelim 4.5" programlarından faydalanılmıştır. Tezde ele alınan rivayetlerden bazılarının tercümeleri, yayımlanmış Türkçe çevirilerden bir takım tasarruflarla alınmıştır. Tezin sonunda incelenen rivayetler, bulundukları kaynaklar ve isnad tenkidlerinin sonucu bir tabloda gösterilmiştir. Tezde, Hatiboğlu'nun ifadelerindeki kapalılık nedeniyle, görüşlerini doğru yansıtmak için genellikle görüşleri özetlenmeyip iktibas edilerek verilmiştir.

Hatiboğlu'nun kitabında yer verdiği hadisler eğer *Kütüb-i Sitte*'de geçiyorsa hadisin *Kütüb-i Sitte*'de geçen metni, kitapta öncelenen kaynak dikkate alınarak aktarılmıştır. Eğer hadisin *Kütüb-i Sitte*'de bir varyantı yoksa yine Hatiboğlu'nun öncelediği kaynaktaki rivayete yer verilmiştir. Sened tenkidi esnasında sika olduklarında görüş birliği olan ya da münekkidlerin çoğunun tevsik ettiği râviler hakkında açıklama yapılmamış, münekkidler tarafından sâduk ve daha aşağı mertebede bulunan râvilerle ilgili değerlendirmeler ele alınmıştır. İncelenen rivayetlerin şevâhid ve mütâbaatları ile ilgili değerlendirmelerde bulunurken "Cevâmi'u'l-kelim 4.5" programındaki sonuçlar dikkate alınmıştır.

Mehmed Said Hatiboğlu, Türkiye'de hadis alanında doktorasını tamamlayan ikinci kişi ve birçok akademisyen üzerinde etkili olan bir isimdir. Bu açıdan onun hadis tenkidinin ortaya konulmasının, Türkiye'deki birçok tartışmanın izlerini sürmek açısından alana katkı sağlayacağı umulmaktadır.

2. MEHMED SAİD HATİBOĞLU'NUN HAYATI, EĞİTİMİ VE ESERLERİ

Bu bölümde kısaca, Hatiboğlu'nun hayatı ve eğitimine, telif eserleri ve makaleleriyle hadis alanında danışmanlığını yaptığı tezlere yer verilecektir.

2.1. Hatiboğlu'nun Hayatı ve Eğitimi

Prof. Dr. Mehmed Said Hatiboğlu, Burdur'un meşhur âlimlerinden “Hatîb Hoca” lakaplı Mehmed Refet Efendi'nin oğlu olup 25 Eylül 1933'te Burdur'da doğmuş ve İslâm'ın yaşandığı bir evde büyümüştür.⁸ Hatiboğlu, yaşadığı bölgede saygınlık kazanmış, ilim, irfan sahibi seçkin bir kişi olan babası Hatîb Hoca'nın 1945'de vefat etmesi sebebiyle erkek sanat okulunu ikinci sınıfta bırakıp, babasının kütüphanesine sahip çıkabilme amacıyla yeniden ortaokula başlamıştır.⁹ Burdur'da lise olmadığı için İzmir'de liseye başlayan Hatiboğlu, abisinin tayini sebebiyle eğitimine Antalya'da devam etmek zorunda kalmış ve oradan mezun olmuştur.¹⁰

1954'te Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine başlayan Hatiboğlu, o dönemin ilmî ve dinî durumunu vermiş olduğu bir röportajında şöyle özetler:

İlahiyât fakültelerinin Türkiye'de bir kötü kaderi var maalesef. 1924'te tevhid-i tedrisât kanunu çıktığı zaman, o kanunun hükmü gereğince İstanbul'da Dârülfünûn içinde bir İlahiyât Fakültesi açılıyor. Fakat benim doğduğum sene 1933'te bir üniversite inkılâbı yapılıyor, Dârülfünûn'un yerine İstanbul Üniversitesi kuruluyor ve İlahiyât Fakültesi kapatılıyor. 1933'ten 1949 kadar on altı sene Türkiye'de hiçbir İlahiyât Fakültesi yoktur. Ama açılmasını âmir olan bir kanun vardı ve işte bu kanunun icabı olarak Halk Partisi'nin son senesinde Başbakan Şemsettin Günaltay (1883-1961) zamanında Ankara Üniversitesi bünyesinde İlahiyat Fakültesi açıldı. Niçin açıldı, açılmaya mecbur kalındı? Bu çok mühimdir. Babalarınız bile bilmez. Türkiye öyle bir hâle geldi ki, feryadlar yükselmeye başladı, ölümlerimizi kaldıracak imam bulamaz olduk, demeye başladı millet. Emin olun, bu safhaya geldik maalesef. Bu sebeble açılmaya başladı İmam-Hatib kursları ve İlahiyât Fakültesi.¹¹

Hatiboğlu ayrıca ülkede yetişmiş akademisyen olmadığı için ilmî hayatında önemli bir yere sahip olan Tayyib Okiç'in (ö. 1977) ilk önce Dogmatik Bilimler Kürsü için üniversiteye

⁸ Mehmed Said, Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidi'nin Doğuşu*, (Ankara: Otto Yayınları, 2020), 1; Mehmed Said Hatiboğlu, “Kültürel mirasımız üzerine Mehmed Said Hatiboğlu ile Söyleşi”, (Görüşmecisi: İlhami Güler ve Ali Dere) *Kültürel Mirasımızı Tenkid Zarureti*, (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 137.

⁹ Hatiboğlu, “Kültürel mirasımız Üzerine Mehmed Said Hatiboğlu ile Söyleşi”, 137.

¹⁰ Rabia Sena, Çakır, *Mehmed Said Hatiboğlu ve Hadis Tenkitçiliği*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 29.

¹¹ Mehmed Said Hatiboğlu, “Prof. Dr. Mehmed Said Hatiboğlu'nun Düşünce Dünyası Üzerine” (Görüşmecisi: Suat Koca) *Hayattayken Tanımak Bilmek Sevmek*, (İstanbul: Şule Yayınları, 2023), 59-60.

getirildiğini ve tüm derslere girdiğini, tefsir ve hadisin ise daha sonrasında müstakil kürsüler olarak ayrıldığını ifade eder.¹²

Fakülteye başladığında Tayyib Okiç'in üç ve dördüncü sınıflara derse girdiğinden bahseden Hatiboğlu, ikinci sınıfta olmasına rağmen bu derslere iştirak ettiğini, hocanın dışarıdan derslere katıldığını bildiğini, derslere gösterdiği ilgi ve alakadan dolayı kendisini takdir ettiğini, böylece aralarında karşılıklı bir bağın oluştuğunu söyler.¹³ Yine Tayyib Okiç'in ders usulünü şöyle anlatır: "Elinde sahih hadisler ve mevzû hadislere dair kendi hazırladığı birer külliyyatı vardı. Talebelerden birisini kaldırır, hadisi okur, tahtaya yazdırırdı. Tabi, gelen talebeler doğru dürüst yazamıyorlar, biz misâfireten geldiğimiz halde ben yazardım."¹⁴

Hatiboğlu, 1958'de Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesini bitirmiştir.¹⁵ Tayyib Okiç kendisini son sınıfta asistan almaya niyetlenmiş, ama asistan kadrosu olmadığı için Annemaria Schimmel'e ricada bulunmak zorunda kalmış ve ondan kadro istemiştir. Ondandır alınan kadroyla Hatiboğlu 1958'de asistan olarak göreve başlamıştır.¹⁶

Doktorasını 1962'de *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu* teziyle tamamlayan Hatiboğlu, 1965'te Fransa'ya burslu olarak giderek Sorbonne Üniversitesi'nde iki yıl eğitim aldığı dönemde Muhammed Hamidullah (ö. 2002) ve Henri Laoust (ö. 1983) gibi önemli isimlerle tanışma fırsatı bulmuştur.¹⁷ 1967'de *Hiz. Peygamber'in Vefatından Emeviler'in Sonuna Kadar Siyasi-İçtimai Hâdiselerle Hadis Münasebetleri* teziyle doçent olmuştur. Profesör unvanını ise 1978 yılında *Hilafetin Kureyşliliği* çalışmasıyla almıştır.¹⁸ 1992-1998 Yılları arasında Din İşleri Kurulu (DİB) Üyeliğinde bulunan Hatiboğlu, bir dönem Ankara İlâhiyat Fakültesinde Hadis Kürsüsü Başkanlığı görevini de yürütmüştür. 2000 yılında ise fakülteadaki görevinden emekliye ayrılmıştır.¹⁹

1986-98 yılları arasında *İslâmî Araştırmalar ve İslâmiyat* dergilerinin editörlüğünü yapan Hatiboğlu'nun çok sayıda telif ve tercüme eseri bulunmaktadır.²⁰

¹² Mehmed Said Hatiboğlu, "M. Said Hatiboğlu İle M. Tayyib Okiç'in İlmi Kişiliği ve Tesirleri Üzerine", (Görüşmecisi: İbrahim Hatiboğlu, Mülâkât), *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/2, (2007), 170.

¹³ Hatiboğlu, "M. Said Hatiboğlu İle M. Tayyib Okiç'in İlmi Kişiliği ve Tesirleri Üzerine", 169, 173. sayfa.

¹⁴ Hatiboğlu, "M. Said Hatiboğlu İle M. Tayyib Okiç'in İlmi Kişiliği ve Tesirleri Üzerine", 169, 170. sayfa.

¹⁵ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 1.

¹⁶ Çakır, *Mehmed Said Hatiboğlu ve Hadis Tenkitçiliği*, 33.

¹⁷ Çakır, *Mehmed Said Hatiboğlu ve Hadis Tenkitçiliği*, 33.

¹⁸ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 1.

¹⁹ Çakır, *Mehmed Said Hatiboğlu ve Hadis Tenkitçiliği*, 35.

²⁰ https://www.islamiarastirmalar.com/rushmore_teams/prof-dr-mehmed-said-hatiboglu.

2.2. Hatiboğlu'nun Eserleri

Hatiboğlu'nun çalışmaları; telif eserler, makaleler ve danışmanlığını yapmış olduğu tezler başlıklarıyla sıralanacaktır.

2.2.1. Telif eserler:

- 1- *Müslüman Kültürü Üzerine*, 2004.
- 2- *Hız. Peygamber ve Kur'an Dışı Vahiy (Gaybî Hadisler Meselesi)*, Ankara, 2009.
- 3- *Hadis Tedkikleri*, Ankara, 2009.
- 4- *İslam'ın Aktüel Değeri 1*, Ankara, 2009.
- 5- *İslam'ın Aktüel Değeri 2*, Ankara, 2009.
- 6- *Kültürel Mirasımızı Tenkid Zarureti*, Ankara, 2009.
- 7- *Hilafetin Kureyşliliği*, Ankara, 2017.
- 8- *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, Ankara, 2015.
- 9- *Siyasî İctimai Hadiselerle Hadis Münasebetleri*, Ankara, 2016.
- 10- *Emevi Devrinde – Arab Hâkimiyeti, Şia Ve Mesih Akideleri – Üzerine Araştırmalar* çev. Mehmed Said Hatiboğlu.
- 11- *Hadis Kültürü Araştırmaları-Goldziher (2. Cilt)*, çev. Mehmed Said Hatiboğlu Ankara, 2019.
- 12- *Şerefu Ashâbi'l-Hadis-Hatib Bağdadi*, tahkik: Mehmed Said Hatiboğlu

2.2.2. Makaleler

Bu başlık altında Mehmed Said Hatiboğlu'nun yazmış olduğu makaleler listesine yer verilecektir.²¹

- 1- “Arapça Yazmaların Neşir Kâideleri, çev. Mehmed Hatiboğlu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1966, 14, 245-262;
- 2- J. Schacht, “Peygamber'in Sünneti” Tabiri Hakkında”, çev. M. Said Hatiboğlu, *AÜİF Dergisi* 18/1, (Ankara 1970), 81-84;
- 3- “Hz. Aişe'nin Hadis Tenkidciliği”, *AÜİF Dergisi*, 19 (1973), 59-74;
- 4- “Saltanat Karşısında Hadis”, *50. Yıl*, (Ankara 1973), 213-219;
- 5- “İslam Mükellefiyet Anlayışı ve Buna Aykırı Bir Malikî Hanefî Kıyası”, *AÜİF Dergisi* 21 (1976), 185-197;

²¹ Makalelerin tespitinde, *İslam'ın Aktüel Değeri 1* ve *İslam'ın Aktüel Değeri 2* kitaplarının yanı sıra, Dergipark Makale Platformu, İSAM Makaleler Veri Tabanından istifade edilmiştir.

- 6- “İslâm’da İlk Siyasî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği”, *AÜİF Dergisi* 23 (Ankara 1978), 121-213;
- 7- “İslam’da Kadın Eğitiminin Doğuşu”, *Atatürk’ün 100. Doğum Yılında Türkiye I. Din Eğitimi Semineri* 23-25 Nisan 1981 (Ankara 1981), 90-94;
- 8- “Müslümanlarda Sekine Kavramı, çev. Mehmed S. Hatiboğlu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (1983), 143-153;
- 9- “Sünni İslam Âlimlerinin Gözüyle İbn Sînâ (370-428/980-1037)”, *İbn Sina Kongresi tebliğleri (14-15 Mart 1984) Erciyes Üniversitesi* (Kayseri 1984), 193-201;
- 10- “Batı’daki Hadis Çalışmaları Üzerine”, *Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereler* (İzmir 16-18 Eylül 1985), 81- 94;
- 11- “Hz. Peygamber’i Yanlış Yorumlama Tezahürleri”, *İslâmî Araştırmalar* 1/2 (1986), 5-11;
- 12- “İslam’ın Aktüel Değeri Üzerine”, *İslâmî Araştırmalar* 1 (1986), 7-25;
- 13- “Fakihlerimizin Irk Anlayışı Üzerine”, *İslâmî Araştırmalar*, 2 (1988), 5-16;
- 14- “Devlet - Din, çev. M. S. Hatiboğlu”, *İslâmî Araştırmalar*, 3/3 (1989), 102-114;
- 15- “İslam’ın Kadına Bakışı”, *İslâmî Araştırmalar*, 5/4 (1991), 231-235;
- 16- “Hoşgörü Açısından Müslümanlar ve Ehl-i Kitab”, *10-12 Haziran 1995’te Antalya’da toplanan Uluslararası Hoşgörü Kongresi’ne DİB Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi sıfatıyla sunduğu tebliğdir.* 137-142;
- 17- “Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim’e Yönelik Eleştirileri”, *İslâmî Araştırmalar* 10/1 (1997), 1-15;
- 18- “75. Cumhuriyet Yılı Dolayısıyla Cumhuriyet’in Arifesinde Müslümanların Beklentileri”, *İslâmiyât*, 1/3 (1998), 7-18;
- 19- “Din-Şeriat Farkı Üzerine”, *İslâmiyât* 1/4 (1998), 9-13;
- 20- “Kültürel Mirasımızı Tenkid Zarureti”, *İslâmiyât* 1/2 (1998), 7-10;
- 21- “Redd-i Şems Rivâyeti ve Bir Zihniyetin Tahlili”, *İslâmiyât* 2/1 (1999), 7-14;
- 22- “İlk Sufilerin Hadîs/Sünnet Anlayışları Üzerine”, *İslâmiyât* 2/3 (1999), 7-14;
- 23- “İslam’ın Demokrasiye Açtığı Kapı”, *İslâmiyât* 2/2 (1999), 7-14;
- 24- “Osmanlı Anayasasına İslami Destek Gayreti”, *İslâmiyât* 2/4 (1999), 7-12;
- 25- “Kadına Dinin Verdiğini Fazla Bulanlar”, *İslâmiyât* 3/2 (2000), 7-13;
- 26- “Dünya-Ahiret”, *İslâmiyât* 3/1 (2000), 7-10;
- 27- “Diyaloğun Neresindeyiz”, *İslâmiyât* 3/4 (2000), 9-12;
- 28- “Düzeltemeye Talib Bozuculuk”, *İslâmiyât* 4/4 (2001), 7-14;

- 29- “Diyanet Meselemiz”, *İslâmiyât* 4/1 (2001), 7-10;
- 30- “İslam’ın Dünyevileşmesi mi Dünyevi Hayatımızın İslamileşmesi mi”, *İslâmiyât*, 4/3 (2001), 7-11;
- 31- “Tesettürden Türbana”, *İslâmiyât* 4/2 (2001), 7-10;
- 32- “Kur’an ve Sünnet Işığında Hz. Peygamber’in Gayba Muttali Olması Meselesi”, *Kur’an ve Tefsir Araştırmaları: (İslam Düşüncesinde Gayb Problemi-I)* 5 (2003), 23-31;
- 33- “Gayr-i Resmi İlk Dinlerarası Diyalog”, *İslâmiyât* 6/2 (2003), 7-11;
- 34- “İslam’da İlmin Dini”, *İslâmiyât* 6/4 (2003), 7-10;
- 35- “Âlim, Siyaset ve Ahlak”, *İslâmiyât* 6/1 (2003), 7-14;
- 36- “Hz. Peygamber’e Nesebî Yakınlığın Değeri”, *İslâmiyât* 6/3 (2003), 9 12;
- 37- “Kur’an’ı Kerim’de Mahalli Hükümler Meselesi”, *İslâmiyât* 7/1 (2004), 7-12;
- 38- “Gayr-i Müslime İslami Davranış”, *İslâmiyât* 7/2 (2004), 7-8;
- 39- “Endülüs’e Borcumuz”, *İslâmiyât* 7/2 (2004), 7-10;
- 40- “Avrupalılaşıma Maceramız”, *İslâmiyât* 7/4 (2004), 9-16;
- 41- “Ehl-i Sünnetten Ehl-i Kitaba”, *İslâmiyât* 8/3 (2005), 7-12;
- 42- “İslam ve Değişim”, *İslâmiyat*, 8/1 (2005), 7-10;
- 43- “Ümmetten Anladığımız”, *İslâmiyat* 8/2 (2005), 7-10;
- 44- “Mealçilerimizden Beklediğimiz”, *İslamiyat* 8/4 (2005), 7-10;
- 45- “Seleften Beklenen”, *İslâmiyât*, 10/1 (2007), 11-20;
- 46- “İrtica Nerede 31 Mart Hareketi”, *İslâmiyât*, 10/2 (2007), 9-23;
- 47- “Gelenekte Ölçü”, *İslâmiyât* 10/3 (2007), 9-13;
- 48- “İslâm’ın Doğru Anlaşılmasında ve Yaşanmasında Sünnetin Yeri”, *Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü -Sempozyum- (11-12 Mayıs 2007), Meram/Konya, Konevi Kültür Merkezi*, 29-36;
- 49- “İslamolojiyi Tanıma Zarureti”, *Kur’an’ı Anlama Yolunda: Kuramer Konferansları –II* (2017), 125-150;
- 50- “Kur’ân’da Gayb”, *Vahiy Zincirinin Son Halkası Kur’ân Vahyi* (2017), 331-360;
- 51- “Düşünce Geleneğimizi Anlamada İlmî Tedkik ve Kaynak Bilgisinin Kıymeti”, *İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi* 7-8 (2018), 383-402;
- 52- “Scholarly Examination in Understanding Culture of Thought and the Value of References”, *The Journal of Theological Academia* 7-8 (2018), 399-418;

53- “Kıymetü’l-Mesâdir ve’t-Tahkîki’l-İlmî fi Fehmi Tûrâsina’l-Fikrî”, *Mecelletü’l-İlâhiyyâti’l-Akademîyye* 7-8 (2018), 341-360.

2.2.3. Hatiboğlu’nun danışmanlığını yaptığı hadis tezleri

Bu başlık altında Mehmed Said Hatiboğlu’nun danışmanlığını yürüttüğü tezlere yer verilecektir. Tezlerin tespiti için Yök Tez ve İSAM İslami İlimler Alanındaki Tezler Veri Tabanından istifade edilmiştir.

Yüksek lisans tezleri

1- Mehmet Görmez, “Musa Cârullah Bigi Hayatı, Fikirleri ve Eserleri”

1989.-**Yüksek Lisans-** Ankara Üniversitesi / Tefsir - Hadis Anabilim Dalı

2- Mevlüt Karayılan, “Suyuti’nin Leali’deki Kaynakları ve Tenkid Metodu”

1994.-**Yüksek Lisans-** Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

3- Abdullah Ünal, “İmamü’l-Harameyn Ebu’l-Meali el-Cüveyni’nin Gıyasü’l-ümem fi İltiyasi’s-zulem Adlı Eserine Göre Bey’at ve İmamet”

1995.-**Yüksek Lisans-** Ankara Üniversitesi / Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı / Hadis Bilim Dalı

4- Koşkar Selimli, “Sünni ve Şîî hadis Kaynaklarına Göre “Buniye’l-İslâmu alâ Hamsin” İslâm Esasları Hadisi”

1999.-**Yüksek Lisans-** Ankara Üniversitesi / Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı / Hadis Bilim Dalı

Doktora Tezleri

1- Akif Köten, “Kâdî İyâz, Hayatı, Eserleri ve Şerh Metodu”

1980.-**Doktora-** Bursa Uludağ Üniversitesi: İlâhiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı / Hadis Bilim Dalı

2- Kemaleddin Özdemir, “Hadis ilminde Abd b. Humeyd ve Müntehab Müsnedi”

1980.- **Doktora-** Atatürk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

3- Nuri Topaloğlu, “Selçuklu Devri Muhaddisleri”

1984.-**Doktora-** Dokuz Eylül Üniversitesi: İlahiyat Fakültesi / Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı / Hadis Bilim Dalı

4- Ali Yardım, “Mesnevi Hadisleri”

1984.-**Doktora-** Dokuz Eylül Üniversitesi: İlahiyat Fakültesi / Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı / Hadis Bilim Dalı

5- Talat Sakallı, “Ayni'nin Hadis Kültüründeki Yeri”

1987.- **Doktora-** Ankara Üniversitesi: İlahiyat Fakültesi / Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı / Hadis Bilim Dalı

6- Hâbil Nazlıgöl, “İmam eş-Şâfiî'nin Hadis Kültürümüzdeki Yeri”

1993.-**Doktora.-** Ankara Üniversitesi / Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı / Hadis Bilim Dalı

7- Halid Zaferullah Daudi, “Pakistan ve Hindistan’da Şâh Velîyullah el Dehlevî’den (ö. 1176/1762) Günümüze Kadar Hadis Çalışmaları”

1994.- **Doktora-** Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı

8- Yusuf Ziya Keskin, “Ebû Nu’aym el-İsfehânî’nin Hayatı, Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri”

1995.- **Doktora.-** Ankara Üniversitesi/ Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı/ Hadis Bilim Dalı

9- Arif Alkan, “Ahmed b. Hanbel’in Hadis Anlayışı ve Müsned”

1997.-**Doktora-** Ankara Üniversitesi / Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı / Hadis Bilim Dalı

10- Sehilan Biler, “Psikolojik Açıdan Hz. Peygamber’in Şahsiyeti”

1998.-**Doktora-** Ankara Üniversitesi / Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı / Hadis Bilim Dalı

11- Abdullah Ünal, “Ehl-i Sünnet ve Şiânın İmamette Dayandığı Hadisler”

1998.-**Doktora-** Harran Üniversitesi / Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı / Hadis Bilim Dalı

12- Erdoğan Köycü, “el-Mizzi'nin Hadis İlmindeki Yeri”

1999.- **Doktora**- Ankara Üniversitesi / Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı / Hadis Bilim Dalı

13- Arif Gezer, “Kurtubi’nin Hadis İlmindeki Yeri”

2000.-**Doktora**- Ankara Üniversitesi / Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı / Hadis Bilim Dalı

3. HATİBOĞLU'NUN İSLAMİ TENKİD ZİHNİYETİ VE HADİS TENKİDİNİN DOĞUŞU ESERİNDEKİ HADİSLERİN TAHRİCİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye’de hadis alanında doktora yapan ilk kişi Talat Koçyiğit (ö. 2011) ikincisi ise Mehmed Said Hatiboğlu’dur. Hatiboğlu, 1962 yılında doktora tezi olarak yazmış olduğu, 2015’de kitap olarak basılan ve teze de konu olan *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu* adlı eserini hangi şartlarda yazdığını eserinin başında şöyle ifade eder:

Doktora tezini hazırladığımız senelerde, bizlerin kullanabileceği matbu hadis müdevvenatı sınırlı hâldeydi. Henüz ‘Abdurrezzâk’ın, İbn Ebî Şeybe’nin Muşannefleri, Taberânî’nin Mu’cem’leri belli başlı tabakat kitapları henüz basılmış değildi. Kütüphanelerdeki yazmalardan okumaya çalışıyorduk. Fotokopi imkânları bile yoktu. Doçentlik tezimi hazırlıyorken mesela, Nu’aym ibn Hammâd’ın Âtîf Efendi’deki Kıtâbu’l-Fiten’ini baştan sona istinsah etmek zorunda kalmış, aylarım geçmişti. Buna mukabil gayr-i müslim dünyada gelişmiş bir İslamoloji ilmi vardı ki, bizim gibilerin onlardan müstağni kalması mümkün değildi. İlmî hâkimiyetlerinin derecesini göstermeye, İslam Ansiklopedimizi yazıvermiş ve bizleri onu Türkçeye, Arabcaya terceme etmek zorunda bırakmış olmaları yeterli delildir. Bizim nesil, hadis kitaplarına onların hazırladıkları *Concordance*’larla ulaşabiliyor, en büyük tarihçimiz Taberî’yi, ancak Brill baskısından okuyabiliyordu...²²

Söz konusu çalışmada; tenkid kavramının içeriği, İslâmiyet öncesi Arap toplumunun tenkid anlayışı, İslâmiyet’in gelişi ile tenkid anlayışlarının nasıl etkilendiği, Hz. Peygamber sonrası tenkid hareketleri ve mahiyeti konuları farklı örneklerle dile getirilmektedir. *Hadis Tenkidi* başlığı altında ise yazar, Hz. Peygamber’in vefatından sonra hadis istismarının başlamasından bahsederek hadis istismarı olarak gördüğü rivayetleri ele almaktadır. Hatiboğlu, rivayetlerin çoğunluğunun fiten, kıyamet alâmetleri, gayr-ı metlûv vahiy, fedâil gibi konuları içerdiği bu bölümde hadis istismarı olarak nitelediği ve mevzû olduğunu belirttiği hadislere yer vermekte ve hadislerin sadece içerik tenkidini yapmaktadır. Hatiboğlu bu düşüncesini makbul olduğunu kabul ettiği birkaç hadisi zikrettikten sonra şöyle ifade etmektedir:

“Birkaçını zikrettiğimiz bu ayet ve hadisler yanında bunların ruhuna tamamen aykırı rivayetlerin hadis kitaplarında yer almış bulunduğu da bir vakiadır. Hz. Peygamber’in vefatlarından sonraki hâdiselerin müslümanlar üzerinde yarattığı dehşet havasının, bu musannefatın bilhassa fiten ve eşrat-ı saat bölümlerini dolduran malzemesinin ekseriyetini ortaya çıkarmış olduğu kabul edilebilir.”²³

Hatiboğlu yaklaşık yarım asır sonra kitaplaştırdığı tezi ile alakalı olarak düşüncelerinin son durumunu şu cümlelerle özetler:

Burada sadece şunları belirtmek durumundayım. İlk defa basılan bu tezler, zaruri gördüğüm çıkartmalar ve lüzumlu saydığım ilaveler dışında, ilk hallerini korumaktadırlar. Sizden ricam, tezlerde kullandığım üslubun yarım asır öncesine aid olduğunu gözden uzak tutmamanızdır. Cenab-ı Hak nasib eder de, bunlar arzuladığım şekilde kitablaşırsa,

²² Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 10, 11.

²³ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 60.

şimdiden söyleyeyim ki, baskılar arasındaki fark ana fikirde değil, sadece malzemede olacaktır. Anlayış şeklimde bir değişme yoktur.²⁴

Bu çalışmada eserin bölüm başlıkları esas alınarak rivayetlerin klâsik kaynaklarda geçtikleri yerler tespit edilecek, hadislerin isnad tenkidi yapıldıktan sonra klasik hadis tenkidine dayanarak sübûtları konusunda ulaşılan sonuçların Hatiboğlu'nun iddiaları ile ne kadar örtüştüğü ortaya konulacaktır.

3.1. “Hadis Tenkidi” Bölümündeki Hadislerin Tahrîci ve Değerlendirilmesi

Hatiboğlu, kitabının ikinci kısmını oluşturan “Hadis Tenkidi” bölümünde hadis istismarı konusunu ele alarak bu konuda uydurulduğunu düşündüğü rivayetlere misaller vermiştir. Devamında ise tâbiîn tabakasındaki râvileri dört noktada tenkide tâbi tutarak dört gruba ayırmış ve sonunda da ikinci grupta yer verdiği râvilerin kitabında yer verdiği hadisleri uydurduğunu şu sözleriyle ifade etmiştir:

Kitabımızın ikinci bölümünde, hadîslerin istismarı konusunu ele almış ve kasıtlı hüviyetleri aşikâr olan rivayetlerden örnekler vermiştik. Tâbiiler üzerinde yaptığımız incelemede ise, bilhassa ikinci gruptakileri, o hadîslere o hüviyetleri verebilecekler olarak tesbit etmiş bulunuyoruz.²⁵

Bölümün devamında tâbiîn tabakasından sonra ilk hadis münekkidlerinden bahseden Hatiboğlu, bu konuda İbn Ebû Hâtim'in (ö. 327/938) *Takdimetü'l-ma'rife li-Kitâbi'l-Cerh ve't-ta'dîl*'ni esas aldığını belirtir. İbn Ebû Hâtim'in kendi dönemine kadar dört tabakaya ayırdığı tenkid imamlarından sadece birinci grubu ele alacağını ifade eden Hatiboğlu, bunları da kendi içerisinde tenkid metodlarına göre üç gruba ayırmıştır.

İsnadı ön plana alanları birinci grup olarak adlandırmış ve bu grubun içerisine koyduklarına şu ifadelerle yer vermiştir: “İsnadı sahih bulunca, rivayetin sıhhatinde pek şübheye düşmeyenlerdir. Evvelce zikrettiğimiz kasıtlı rivayetleri kitaplarına almış olan musannifleri bu gruba dâhil edebiliriz. Müşahhas misal olarak da dördüncü tabakadan bir münekkid bulmak imkânımız olmaktadır: Ebû Hâtim (195-277).”²⁶

Hatiboğlu, “Hadîsin sıhhati meselesini metne bağlayan ve ölçü olarak icmaı kabul eden mütefekkir muhaddis ve müctehidleri bu gruba dâhil edebiliriz. Biz örnek olarak İbn Kuteybe'yi (213-276) göstereceğiz.”²⁷ sözleriyle de isnadı ikinci plana atanları ikinci grup olarak değerlendirdiğini belirtir.

²⁴ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 12.

²⁵ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 127.

²⁶ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 134, 135.

²⁷ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 136.

Metin ve isnadı bir arada mütalaa edenleri ise üçüncü gruba koyan Hatiboğlu, bu grupta olanları “İlk tenkid imamlarından yalnız Şu‘be’yi (82-160) bu gruba dâhil etmek imkânımız olmaktadır. Diğerlerinin sınıflandırılması işini de, dediğimiz gibi, onlarla ilgili rivayetlerin bir usûl dairesinde inceleneceği güne bırakmak durumundayız.”²⁸ cümleleriyle açıklar.

Hatiboğlu’nun kitabında sadece içerik tenkidıyla râvilerden bir kısmı hakkında ulaştığı tespitlere yer verdikten sonra aşağıda hadis istismarı olarak gördüğü rivayetlerin isnadları incelenecektir.

3.1.1. “Hz. Peygamber’in gayba ıttılay meselesi” başlığı altındaki hadisler

Hatiboğlu bu bölümde, Hz. Peygamber’in gayba muttali olamayacağına dair bazı âyet²⁹ ve hadisleri³⁰ delil getirdikten sonra Hz. Peygamber’in vefatının Müslümanlar üzerindeki olumsuz etkisi sebebiyle fiten ve eşrât-ı sâat ile alâkalı hadislerin uydurulduğunu ifade eder.³¹ O, “Peygamber’in mahrem-i esrarı olarak yâd edilen Huzeyfe ibn el-Yemân’a atfedilmiş şu sözlerle bakalım, gûya şöyle demişler:” diyerek³² mevzû iddialarına *Sahîh-i Buhârî*’de geçen şu hadisle başlar:

(1) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ مَسْعُودٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ خَدِيجَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: "لَقَدْ خَطَبَنَا النَّبِيُّ حُطْبَةً مَا تَرَكَ فِيهَا شَيْئًا إِلَّا قِيَامَ السَّاعَةِ، إِلَّا ذَكَرَهُ عِلْمُهُ مِنْ عِلْمِهِ، وَجَهْلُهُ مِنْ جَهْلِهِ، إِنْ كُنْتُ لَأَرَى الشَّيْءَ قَدْ نَسِيتُ فَأَعْرِفُ مَا يَعْرِفُ الرَّجُلُ إِذَا غَابَ عَنْهُ فَرَأَهُ فَعَرَفَهُ"³³

Buhârî (ö. 256/870) ↔ Mûsâ b. Mes‘ûd (ö. 220/835) ↔ Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777) ↔ A‘meş (Süleyman b. Mihrân) (ö. 148/765) ↔ Ebû Vâil (Şekik) (ö. 82/701) ↔ Huzeyfe b. Yemân’ın (r.a.) (ö. 36/656) şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hz. Peygamber bize bir hutbe irad etti ve bu hutbesinde kıyamet kopuncaya kadar olacak mühim hiçbir şeyi bırakmayıp anlattı. Bunu öğrenen öğrendi, öğrenmeyen câhil kaldı. Eğer ben bir şeyi unuttum sanıp da şimdi onu hatırlıyorsam, bu bilgim, kişinin bildiği bir şeyin hafızasından silinip de sonra onu görüp hatırlaması gibidir.

²⁸ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 137.

²⁹ En‘âm 6/50; A‘râf 7/188; Cin 72/27; Âli İmrân 3/179; Mâide 5/67; Necm 53/3-4; Lokmân 31/34.

³⁰ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnaût - Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001), 40/275 (No. 24227); Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi‘u’s-sahîh*, nşr. Mustafa Dîb el-Buga (Dimeşk: Dâru İbn-i Kesîr, 1414/1993), “Tefsir”, 337 (No. 4574); Müslim b. Haccâc, *el-Câmi‘u’s-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, 1374-75/1955-56), “İman”, (No. 287).

³¹ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 59, 60.

³² Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 60, 61.

³³ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd, *el-Müsned*, nşr. Muhammed Abdü’l-Muhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999), 1/347 (No. 434); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 38/307 (No. 23274), 38/315 (No. 23281), 38/338 (No. 23309), 38/411 (No. 23405); Buhârî, “Kader”, 3 (No. 6230); Müslim, “Fiten”, 23-24; İbn Şebbe, Ebû Zeyd Amr b. Şebbe el-Basrî, *Târîhu’l-Medîne*, nşr. Fehîm Muhammed Şeltût (Cidde: Seyyit Habib Muhammed Ahmed, 1399), 1/281; Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş‘as es-Sicistânî, *Kitâbü’s-Sünen*, nşr. Şuayb el-Arnaût – Muhammed Kamil Beleli (Dimeşk: Dâru’r-Risale, 1435/2009), “Fiten”, 1 (No. 4240); Bezzâr, Ebû Muhammed Ahmed b. Amr, *el-Bahrü’z-zehhâr*, nşr. Mahfûzu’r-Rahmân Zeynullah, (Medine: Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, 1409/1988), 7/222 (No. 2795), 7/231 (No. 2806), 7/240 (No. 2816), 7/277 (No. 2862), 7/291 (No. 2883).

Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) ittifak ettiği bu hadis, Huzeyfe b. Yemân'dan (r.a.) (ö. 36/656) rivayet edilmiştir. İsnadının muttasıl olduğu ve senedde yer alan râvilerden **Ebû Vâil** (ö. 82/701)³⁴, **A'meş'** (ö. 148/765)³⁵ ve **Süfyân**'ın (ö. 161/777)³⁶ *sika*, *hafız* ve *imam* lafızlarıyla ta'dil edildiği görülmektedir. **Mûsâ b. Mes'ûd** (ö. 220/835) için ise Zehebî (ö. 748/1348) *sadûk*, Tirmizî (ö. 279/892) *zayıf*, İbn Hacer (ö. 852/1449) ise *sadûk*, *seyyiü'l-hıfz* ve *tashîf yaptığı* yönünde değerlendirmelerde bulunmuştur.³⁷ Hadisin Ebû Huzeyfe'den (r.a.) *sika* râvilerle nakledilen başka *muttasıl* tarikleride bulunmaktadır. Ayrıca hadisin, ilk kaynaklardan sayılabilecek Tayâlisî'nin (ö. 204/819) *el-Müsned*'inde **Şu'be** (ö. 160/776)³⁸ ↔ **Adî b. Sâbit** (ö. 116/734)³⁹ ↔ **Abdullah b. Yezîd (r.a.)** ↔ **Huzeyfe (r.a.)** tarikiyle *sika* râvilerden müteşekkil muttasıl isnadla yer aldığı görülmektedir. Bu isnadda yer alan siğâr-ı sahâbeden Abdullah b. Yezîd'in (r.a.) Huzeyfe'den (r.a.) rivayeti senedi kuvvetlendirmektedir. Hadisin mütâbî rivâyetlerinin çoğunluğunda da senedler *muttasıl* olmakla birlikte, râvileri de *sika* yahut *sadûk* şeklinde tavsîf edilen kimselerden oluşmaktadır.

(2) وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ ح. وَحَدَّثَنِي أَبُو بَكْرِ بْنُ نَافِعٍ، حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ حَدِيقَةَ أُمِّهِ، قَالَ: " أَخْبَرَنِي رَسُولُ اللَّهِ بِمَا هُوَ كَائِنٌ إِلَى أَنْ تَقُومَ السَّاعَةُ، فَمَا مِنْهُ شَيْءٌ إِلَّا قَدْ سَأَلْتُهُ، إِلَّا أَنِّي لَمْ أَسْأَلْهُ مَا يُخْرِجُ أَهْلَ الْمَدِينَةِ مِنَ الْمَدِينَةِ "، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنِي وَهْبُ بْنُ خَرِيرٍ، أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ بِهَذَا الْإِسْنَادِ نَحْوَهُ⁴⁰

Müslim (ö. 261/875) ↔ Muhammed b. Beşşâr (ö. 252/866) ve Muhammed b. Nâfi' (ö. 240/854) ↔ Muhammed b. Ca'fer (ö. 193/808) ↔ **Şu'be b. Haccâc** (ö. 160/776); Muhammed b. Müsennâ (ö.252/866) ↔ Vehb b. Cerîr (ö. 206/821) ↔ **Şu'be b. Haccâc** (ö. 160/776) ↔ Adî b. Sâbit (ö. 116/734) ↔ Abdullah b. Zeyd (ö. 69/688) ↔ Huzeyfe b. Yemân'ın (r.a.) (ö. 36/656) şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hz. Peygamber bana kıyamet kopuncaya kadar olacak her şeyi haber verdi. Ben de ona her şeyi sordum ancak Medinelileri Medine'den neyin çıkaracağını sormadım.

Müslim'de yer alan bu hadis ilk rivayetle aynıdır. Hatiboğlu, bu rivayete yer vermesinin nedeni olarak Buhârî'de zikredilmeyen fakat bu rivayette yer alan şu ziyadeleri gösterir: "Başka bir vesileyle kendisine: 'Bana Hz. Peygamber, kıyamete kadar olacak her şeyi

³⁴ İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dil*, (Hindistan: Dâiratü'l-Kütübi'l-Osmaniyye, 1371/1952), 4/371; Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Tezkiretu'l-huffâz*, nşr. Muhammed Ali Beydun (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998), 1/48; İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, nşr. Muhammed Avvâme (Suriye: Dâru'r-Reşid, 1406/1986), 268.

³⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 4/146; Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz*, 1/116; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 254.

³⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 1/118; Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz*, 1/4.

³⁷ Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, nşr. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963), 4/221; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 554.

³⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 4/380; Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz*, 1/144; a.mlf., *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâyetün fî'l-Kütübi's-Sitte*, nşr. Muhammed Avvâme (Cidde: Dâru'l-Kible, 1413/1992), 1/485; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 266.

³⁹ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-İlel ve ma'rifetu'r-ricâl*, nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs (Riyad: Dâru'l-Hânî, 1422/2001), 2/490; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 7/2; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/15; İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, nşr. İbrâhîm ez-Zeybek (Hindistan: Dâiratü'l-Mearifi'n-Nizamiyye, 1326), 7/165.

⁴⁰ Hadisin kaynakları için bk. 33. dipnot.

bildirdi. Ben de her şeyden sordum, ancak Medinelileri Medine'den kimin çıkaracağı sorusu kaldı...’...dedirtilmiştir.”⁴¹ Müslim’in üç farklı hocasından aktardığı yukarıdaki rivayet *sika* râvilerden oluşan *muttasıl* tariklerle gelmektedir. Sadece tariklerden birisinde geçen **Muhammed b. Nâfi‘** (ö. 240/854) hakkında Zehebî’nin *sika*, İbn Hacer’in ise *sadûk* değerlendirmesinde bulunduğu kaydedilmektedir.⁴² Bütün bu tetkikler değerlendirildiğinde hadise klasik hadis tenkidine göre *mevzû* denilmesi mümkün değildir.⁴³

Gayb ile ilgili rivayetlerin son kısmında Hatiboğlu “İlerde bunlardan örnekler verecek olmakla beraber, şimdilik, siyasi bir kasdı görülmeyen fakat en ehemmiyetsiz bir hâdisenin nelere istintaç vesilesi kılındığını gayet açık bir şekilde göstermekte bulunan bir rivayet sunmakla iktifa edeceğiz.” ifadeleriyle Nesâî’nin (ö. 303/915) *Sünen*’inde yer alan şu hadise yer vermiştir.⁴⁴

(3) أَخْبَرَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا صَمْرَةُ، عَنْ أَبِي زُرْعَةَ السَّيِّبَانِيِّ، عَنْ أَبِي سَكِينَةَ رَجُلٍ مِنَ الْمُحَرَّرِينَ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ قَالَ: " لَمَّا أَمَرَ النَّبِيُّ بِحُفْرِ الْحَنْدَقِ، عَرَضَتْ لَهُمْ صَخْرَةٌ خَالَتْ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْحَقْرِ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ وَأَخَذَ الْمُغُولَ، وَوَضَعَ رِذَاءَهُ نَاحِيَةَ الْحَنْدَقِ وَقَالَ: " وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَجُلٍ صِدْقًا وَعَدْلًا لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ "، فَتَدَرَّ ثُلُثُ الْحَجَرِ، وَسَلَمَانُ الْفَارِسِيُّ قَائِمٌ يَنْظُرُ، فَبَرَقَ مَعَ صُرْبَةِ رَسُولِ اللَّهِ بَرْقَةٌ، ثُمَّ صُرِبَ الثَّانِيَّةُ، وَقَالَ: وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَجُلٍ صِدْقًا وَعَدْلًا لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ، فَتَدَرَّ الثُّلُثُ الْآخَرُ، فَبَرَقَتْ بَرْقَةٌ، فَرَأَاهَا سَلَمَانُ، ثُمَّ صُرِبَ الثَّالِثَةُ، وَقَالَ: وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَجُلٍ صِدْقًا وَعَدْلًا لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ، فَتَدَرَّ الثُّلُثُ الْبَاقِي، وَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ فَأَخَذَ رِذَاءَهُ وَجَلَسَ قَالَ سَلَمَانُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ رَأَيْتُكَ حِينَ صُرِبَتْ مَا تَصْرِبُ صُرْبَةً إِلَّا كَانَتْ مَعَهَا بَرْقَةٌ، قَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ: يَا سَلَمَانُ رَأَيْتَ ذَلِكَ؟ فَقَالَ: إِي وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: فَإِنِّي حِينَ صُرِبْتُ الصُّرْبَةَ الْأُولَى رُفِعَتْ لِي مَدَائِنُ كِسْرَى وَمَا حَوْلَهَا وَمَدَائِنُ كَثِيرَةٌ، حَتَّى رَأَيْتُهَا بِعَيْنِي، قَالَ لَهُ: مَنْ حَضَرَهُ مِنْ أَصْحَابِهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَدْعُ اللَّهَ أَنْ يَفْتَحَهَا عَلَيْنَا وَيُعْثِمَنَا دِيَارَهُمْ، وَيُخَرِّبَ بِأَيْدِينَا بِلَادَهُمْ، فَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ بِذَلِكَ، ثُمَّ صُرِبْتُ الصُّرْبَةُ الثَّانِيَّةُ، فَرُفِعَتْ لِي مَدَائِنُ قَيْصَرَ وَمَا حَوْلَهَا، حَتَّى رَأَيْتُهَا بِعَيْنِي، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَدْعُ اللَّهَ أَنْ يَفْتَحَهَا عَلَيْنَا وَيُعْثِمَنَا دِيَارَهُمْ وَيُخَرِّبَ بِأَيْدِينَا بِلَادَهُمْ فَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ بِذَلِكَ ثُمَّ صُرِبْتُ الثَّالِثَةُ، فَرُفِعَتْ لِي مَدَائِنُ الْحَبَشَةِ وَمَا حَوْلَهَا مِنَ الْقُرَى حَتَّى رَأَيْتُهَا بِعَيْنِي، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: عِنْدَ ذَلِكَ دَعَاوا الْحَبَشَةَ مَا وَدَعَوْكُمْ، وَاتَّكُوا الشُّرَكَ مَا تَرَكَوْكُمْ⁴⁵

Nesâî (ö. 303/915) ↔ Îsâ b. Yûnus (ö. 264/877) ↔ Damrate b. Rebîa (ö. 182/798) ↔ es-Seybanî (ö. 148/765) ↔ Ebû Sükeyne (ö. ?) ↔ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ashabından bir kişiden şöyle rivayet etmiştir: Hendek savaşı için Resûlullah (s.a.v.) hendek kazılmasını emredince, hendek kazımı sırasında önlerine bir kaya çıktı. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) kalkıp kazmayı aldı, cübbesini çıkardı ve kenara koydu. En’âm sûresi 115. âyetini: “Rabbinin sözü doğruluk ve adaletle tamamlanmıştır. Onun sözlerini değiştirecek yoktur. O her şeyi hakkıyla işiten ve bilendir.” okuyarak taşa vurdu ve taşın üçte biri koptu. Selmân-ı Fârisî (r.a.) bu sırada ayakta Resûlullah’a (s.a.v.) bakıyordu. Resûlullah’ın (s.a.v.) kayaya vuruşuyla şimşek gibi bir kıvılcım çıktı. Sonra ikinci defa En’âm sûresi 115. âyetini okuyarak yine vurdu, taşın diğer üçte biri de kırılmış oldu ve yine bir kıvılcım çıktı, Selmân (r.a.) da o kıvılcımı görmüştü. Sonra

⁴¹ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 61.

⁴² Zehebî, *el-Kâşif*, 2/155; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 467.

⁴³ Aynı hadis ile alakalı değerlendirme için bk. Kübra Çakmak, *Fazlurrahman’ın Islamic Methodology in History isimli eserindeki hadislerin tahrîci ve değerlendirilmesi*, (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 43. Nesibe Kazak, *Huzeyfe bin Yeman ve Peygamber Efendimiz’den öğrendiği özel bilgilerle ilgili rivayetlerin değerlendirilmesi*, (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009).

⁴⁴ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 61.

⁴⁵ Nesâî, Ahmed b. Şuayb, *Sünenü’n-Nesâî bi şerhi’l-Hâfiz Celâleddîn es-Süyûtî ve Hâşiyeti’l-İmâm es-Sindî*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü’l-Matbûâtü’l-İslâmiyye, 1406/1986), “Cihâd”, 42 (No. 3176); a.mlf., *es-Sünenü’l-kübrâ*, nşr. Şuayb el-Arnâvût (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001), 4/304 (No. 4370).

üçüncü kez kayaya vurdu ve yine En'âm sûresi 115. âyetini okudu, kalan üçte biri de parçalandı. Resûlullah (s.a.v.) cübbesini alıp oturdu. Selmân (r.a.): “Ey Allah'ın Resûlü (s.a.v.)! Sen her taşa vurduğunda kıvılcım çıkıyordu” dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) ona: “Ey Selmân! Çıkan kıvılcımı gördün mü?” buyurdu. Selmân (r.a.): “Evet, Seni hak din üzere gönderen Allah'a yemin olsun ki gördüm.” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.): “Kayaya ilk vuruşumda bana Kisra'nın şehirleri ve çevresindeki pek çok yer gösterildi. Sanki gözlerimle görüyordum.” Bunun üzerine sahâbiden orada bulunanlar: “Ey Allah'ın Resûlü (s.a.v.)! Allah'a dua et de oraların fethedilmesini bize nasib etsin, oraları bize ganimet olarak versin. Beldelerini teslim almamızı bizlere nasib etsin.” dediler. Resûlullah (s.a.v.) da bu şekilde dua etti ve sözüne şöyle devam etti: “Kayaya ikinci sefer vurduğumda Kayserin şehirleri ve çevresi bana gösterildi, adeta gözlerimle görüyordum.” Bunun üzerine oradakiler: “Ey Allah'ın Resûlü (s.a.v.)! Dua et de Allah oraların fethini bize nasib etsin, onların memleketlerini ganimet olarak versin ve o şehirlerin idarelerini bizim geçirsin.” Resûlullah (s.a.v.) onların söylediği şekilde dua etti ve sözlerine şöyle devam etti: “Üçüncü defa kayaya vurduğumda Habeş şehirleri ve çevresinde kasabalar bana gösterildi, öyle ki sanki gözlerimle görüyordum.” dedi ve şunları ekledi: “Habeşliler size dokunmadıkça siz de onlara dokunmayın. Türkler size bir şey yapmadıkça sizde onlara dokunmayın.”

Bu hadisi Ebû Sükeyne (ö. ?), ismi mübhem bir sahâbîden rivayet etmektedir. Kaynaklarda **Ebû Sükeyne**'nin sahâbîden olup olmadığı konusu ihtilâflıdır.⁴⁶ İsnadda geçen **Yahyâ b. Amr** (ö. 148/765) hakkında İbn Ebû Hâtim *sika* demekte, **Damrate b. Rebîa** (ö. hakkında ise Zehebî *el-Kâşif*'de, İbn Hacer *Takrîbü't-Tehzîb*'de *sadûk* bir râvi olduğunu, hata yaptığını ve vehmettiğini zikretmektedir.⁴⁷ Diğer râvi **İsâ b. Yûnus** (ö. 264/877) hakkında Ebû Hâtim (ö. 277/890) ve İbn Hacer *sadûk* değerlendirmesinde bulunmaktadır.⁴⁸ Nesâî'nin *es-Sünen*'indeki bu rivayetin isnadı her ne kadar **Ebû Sükeyne** ve meçhul sahâbî râvi sebebiyle zayıf olsa da *mevzû* olduğunu söylemek doğru değildir. Zira hadisin Berâ b. Âzib (r.a.) (ö. 71/690), Amr b. Avf (r.a.) gibi sahâbî râvilerden gelen mütâbaat ve şevâhidi arasında isnadları *sahih* ve *muttasıl* tarikleri de mevcuttur. Câbir b. Abdullah'dan (r.anhümâ) (ö. 78/697) gelen tariklerde ise bu olaydan bahsedilmeyip, Resûlullah'ın (s.a.v.) yemek esnasındaki mucizesinden bahsedilmektedir.

Yapılan incelemeler ve yukarıda verilen bilgiler neticesinde hadisin zayıf olduğu görülmekte ancak isnaddaki meçhul râvinin ve sadece içerik tenkidinin söz konusu hadise mevzû hükmünü verebilmek için yeterli olmadığı, Hendek savaşı rivayetlerinin detaylı bir isnad-metin analiziyle incelenmesinden sonra söz konusu hadisin sıhhatinin netleşeceği düşünülmektedir. Ayrıca hadisin sonunda yer alan Habeşliler ve Türklerden bahseden cümle dikkat çekmektedir ki ilgili ziyade Nesâî haricinde Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde de Damrate b. Rebîa'da birleşen bir sened ile yine **Ebû Sükeyne** tarafından ismi mübhem sahâbîden müstakil bir hadis metni olarak rivayet edilmektedir.

⁴⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/387; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 645.

⁴⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/177; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/310; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 280.

⁴⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/292; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 441.

Hatiboğlu, bu kısımdaki üç rivayeti aktarmasının ardından kitabında bundan sonra yer vereceği rivayetleri nasıl değerlendireceğini şu cümleleri ile özetler: “İşte biz bu keyfiyeti hadîsin bir istismarı olarak görüyoruz ve müteakib bahislerde kaydedeceğimiz rivayetleri bu anlayış zaviyesinden ele aldığımızı burada belirtmek isteriz.”⁴⁹

3.1.2. “Siyasî hâdiselerle ilgili rivayetler” başlığı altındaki hadisler

Hatiboğlu bu bölümde Hz. Osman’ın (ö. 35/656) şahadetinden sonra Hz. Ali (ö. 40/661) ve Hz. Âişe (ö. 58/678) mücadelesinde Hz. Âişe’ye karşı, yaşanan bir hâdiseyi onun aleyhine nasıl kullandıklarından bahsederken Nuaym b. Hammâd’ın *el-Fiten*’inde geçen şu hadise yer verir:⁵⁰

(4) حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ ابْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، عَنِ النَّبِيِّ وَالْعَوَامِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّمِيمِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ أَنَّهُ قَالَ لِأَزْوَاجِهِ: "أَيُّكُمْ أَلِيٌّ تَنْبِئُهَا كِلَابُ الْحَوْءِ؟" فَلَمَّا مَرَّتْ عَائِشَةُ نَبَحَتْ الْكِلَابُ، فَسَأَلَتْ عَنْهُ، فَقِيلَ لَهَا: هَذَا مَاءُ الْحَوْءِ، فَأَلَتْ: مَا أَطْنِي إِلَّا رَاجِعَةً، قِيلَ لَهَا: يَا أُمُّ الْمُؤْمِنِينَ، إِنَّمَا تُصْلِحِينَ بَيْنَ النَّاسِ.⁵¹

Nuaym b. Hammâd (ö. 228/843) ↔ **Yezîd b. Hârûn** (ö. 206/821) ↔ **İsmâil b. Ebû Hâlid** (ö. 146/763) ↔ **Kays b. Ebû Hâzim** (ö. 84/703) ↔ Hz. Âişe’den (ö. 58/678) şöyle rivayet etmiştir. **Yezîd b. Hârûn** (ö. 206/821) ↔ **Avvâm b. Havşeb** (ö. 148/765) ↔ **İbrâhim et-Teymî** (ö. 92/710) ↔ Hz. Peygamberden’den (s.a.v.). Resûllullah (s.a.v.) hanımlarına: “Hav’eb’in köpekleri içinizden hanginize havlayacak?” buyurmuştu. Hz. Âişe, Hav’eb suyunun başına geldiğinde köpekler havladı. Bunun üzerine o nerede olduklarını sordu. Hz. Âişe Hav’eb suyu civarında bulunduklarını öğrenince, “Zannediyorum buradan geri döneceğim!” dedi. Yanındakiler ise kendisine “Ey Müminlerin annesi! Siz insanların arasını düzeltirsiniz” karşılığını verdiler.

Nuaym b. Hammâd (ö. 228/843) bu hadisi iki ayrı sened ile rivayet etmiştir. Bunlardan **Yezîd b. Hârûn** (ö. 206/821)⁵² ↔ **Avvâm b. Havşeb** (ö. 148/765)⁵³ ↔ **İbrâhim et-Teymî** (ö. 92/710)⁵⁴ tariki *mürsel* olup râvileri *sika* ve *sadûktur*. Diğer tarik ise **Yezîd b. Hârûn** ↔ **İsmâil b. Ebû Hâlid** (ö. 146/763)⁵⁵ ↔ **Kays b. Ebû Hâzim** (ö. 84/703)⁵⁶ ↔ **Âişe** (r.anhâ) isnadıyla *sika* ve *sadûk* râvilerden *muttasıl* olarak rivayet edilmiştir. Bu isnadın mütâbiileri incelendiğinde râvileri *sika* ve senedleri *muttasıl* olanların bulunduğu görülmektedir. Hz. Âişe’den nakledilen bu rivayetler, *sahih* ya da *hasendir*. Bunun yanı sıra söz konusu hadisi

⁴⁹ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 61.

⁵⁰ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 62.

⁵¹ Nuaym b. Hammâd, *el-Fiten*, nşr. Semir Emir ez-Züheyr’î (Kahire: Mektebetü’t-Tevhid, 1412/1992), 1/83 (No. 188), 1/84 (No. 189); İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef*, nşr. Kemal Yusuf el-Hut (Lübnan: Dâru’t-Tac, 1409/1989), 7/536 (No. 37771); İshâk b. Râhûye, *el-Müsneid*, nşr. Abdulğafur b. Abdulhak el-Beluşi (Medine: Mektebetü’l-İmân, 1412/1991), 3/891 (No. 1569); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 40/298 (No. 24254); Harbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk b. İbrâhîm, *Garîbu’l-hadîs*, nşr. Süleyman İbrâhîm Muhammed el-Ayed, (Mekke: Camiatü Ümmü’l-Kur’â 1405/1985), 3/403.

⁵² İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 606; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/391.

⁵³ Mizzî, Cemâlüddîn Ebu’l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahman, *Tehzîbü’l-Kemâl fî esmâi’r-ricâl*, nşr. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1400/1980), 22/429; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 433.

⁵⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 2/145; Zehebî, *Tezkiretu’l-huffâz*, 1/58; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 95.

⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 1/334; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 107; Zehebî, *Tezkiretu’l-huffâz*, 1/115.

⁵⁶ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 456; Zehebî, *Tezkiretu’l-huffâz*, 1/49; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 24/14.

destekleyen İbn Abbas'tan (r.anhümâ) gelen bir tarik de bulunmaktadır.⁵⁷ Bu nedenle hadisin siyasî hadiseler sonucu ortaya çıktığını ve mevzû olduğunu iddia etmek isabetli değildir.⁵⁸

Hatiboğlu, Hav'eb hadisinden sonra "Hz. Peygamber, İranlıların başlarına Kisrâ'nın kızını geçirdikleri haberi kendilerine ulaşınca, şöyle demişlerdir:"⁵⁹ diyerek *Sahîh-i Buhârî*'deki metnini verdiğimiz aşağıdaki rivayetin mevzû olduğunu imâ etmektedir:

(5) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَثِيمٍ، حَدَّثَنَا عَوْفٌ، عَنْ الْحُسَيْنِ، عَنْ أَبِي بَكْرَةَ، قَالَ: لَقَدْ نَفَعَنِي اللَّهُ بِكَلِمَةٍ سَمِعْتُهَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ أَيَّامَ الْجَمَلِ بَعْدَ مَا كَذَّبَتْ أَنَّ الْحَقَّ بِأَصْحَابِ الْجَمَلِ فَأَقَاتِلْ مَعَهُمْ، قَالَ: لَمَّا بَلَغَ رَسُولُ اللَّهِ أَنَّ أَهْلَ فَارِسَ قَدْ مَلَكَوا عَلَيْهِمْ بَنَاتٍ كَثَرَى، قَالَ: "لَنْ يُفْلِحَ قَوْمٌ وَلَوْ أَمَرَهُمْ امْرَأَةٌ"⁶⁰

Buhârî (ö. 256/870) ↔ *Osman b. Heysem* (ö. 220/835) ↔ *Avf b. Ebû Cümeyle* (ö. 146/763) ↔ *Hasan-ı Basrî* (ö. 110/728) ↔ *Ebû Bekre Nüfey' b. Mesrûh'dan* (r.a.) (ö. 51/671). O şöyle dedi: Cemel Vak'ası günlerinde vaktiyle Resûlullah'dan (s.a.v.) işittiğim bir söz ile Allah bana hayır ihsan buyurdu da cemel sâhiblerine katılarak onlarla birlikte savaşmadım. Ebû Bekre (r.a.) sonra şöyle dedi: Fars halkının Kisrâ'nın kızını kendilerine melik seçtikleri haberi Resûlullah'a (s.a.v.) ulaşınca: "Devlet başkanlığı işlerini bir kadının eline veren millet felah bulmaz!" buyurdu.

Bu hadis; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Tirmizî ve Nesâî tarafından da *sika* râvilerden oluşan muttasıl senedler ile tahrîc edilmektedir. Ayrıca hadisin Tayâlisî'nin *el-Müsned*'inde de **Uyeyne b. Abdurrahman** (ö. 150/767) ↔ **Abdurrahman b. Cevşen** (ö. ?) ↔ **Ebû Bekre** (r.a.) (ö. 51/671) tarikiyle *sika* râvilerden müteşekkil muttasıl bir isnadla yer aldığı görülmektedir. Hadisin aktarılan isnadında yer alan **Avf b. Ebû Cümeyle** (ö. 146/763) ile ilgili İbn Ebû Hâtim *el-Cerh ve't-ta'dîl*'inde Ahmed b. Hanbel'in *sika* ve *sâlihu'l-hadîs*, babası Ebû Hâtim'in ise *sadûk* ve *sâlihu'l-hadîs* değerlendirmelerine yer verirken, İbn Hacer onun *sika* olduğunu fakat Kaderî ve Şîî olarak itham edildiğini belirtir.⁶¹ İbn Ebû Hâtim **Osman b. Amr** (ö. 220/835) ile ilgili ise babasının *sadûk* dediğini ve ömrünün sonlarına doğru telkine açık hale geldiğini zaptetmiştir.⁶² Tüm bu değerlendirmeler sonucunda

⁵⁷ Ziyâeddin el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâre*, nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, (Beyrut: Dâru Hıdr, 1420/2000).

⁵⁸ Aynı hadis ile alakalı değerlendirme için bk. Mücahit Yüksel, "Hav'eb Köpeklerinin Havlaması Olayıyla İlgili Rivâyetlerin Sened ve Muhteva Değerlendirmesine Dâir Bazı Tespitler", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/1 (2021), 5-21.

⁵⁹ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 62.

⁶⁰ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/538 (No. 37787); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34/43 (No. 20404), 34/85 (No. 20438), 34/107 (No. 20474), 34/121 (No. 20476), 34/122 (No. 20478), 34/149 (No. 20517); Buhârî, "Megâzî", 77 (No. 4163), "Fiten", 17 (No. 6686); Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi İslami, 1996), "Fiten", 75 (No. 2262); Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, 9/106 (No. 3649), 9/132 (No. 3685); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5/402 (No. 5904); Nesâî, "Âdâbü'l-kudât", 8 (No. 5388).

⁶¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/15; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 433.

⁶² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/172.

Buhârî’de yer alan isnadın birçok isnadla desteklenen, *hasen* seviyesinde bir rivayet olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle mevzû olduğunu iddia etmek doğru değildir.⁶³

Hatiboğlu, Hz. Osman’ın hilafetine karşı çıkanlardan biri olan Ammâr’ın (r.a.) (ö. 37/657) durumuna dikkat çekerek, onunla alâkalı hadisin uydurulduğu iddiasını şu cümleleriyle ima eder:

‘Ammâr ibn Yâsir’in hususi bir durumu vardır. Nitekim Şıffîn harbine Hz. Ali tarafın da iştirak etmiş ve şehid düşmüştür. Bunun işaretine hadîste rastlıyoruz: Medine’de Mescid-i Nebevi’nin inşası sırasında ‘Ammâr fazlaca kerpiç taşımıştır. Onun bu hâlden endişe eden Hz. Peygamber, şunları söylemiş olmaktadır:⁶⁴

(6) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، حَدَّثَنَا خَالِدٌ، عَنْ عِكْرَمَةَ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ قَالَ لَهُ، وَلَعَلِّي بَنِي عَبْدِ اللَّهِ: أَتَيْنَا أَبَا سَعِيدٍ فَاسْتَمَعَا مِنْ حَدِيثِهِ فَأَتَيْنَاهُ، وَهُوَ وَأَخُوهُ فِي حَائِطٍ هُمَا يَسْقِيَانِهِ فَلَمَّا رَأَا جَاءَ فَأَخَذَنِي وَجَلَسَ، فَقَالَ: كُنَّا نَنْقُلُ لِبْنِ الْمَسْجِدِ لَبْنَةً لَبْنَةً، وَكَانَ عَمَّارٌ يَنْقُلُ لِبْنَتَيْنِ لِبْنَتَيْنِ، فَمَرَّ بِهِ النَّبِيُّ وَمَسَحَ عَنْ رَأْسِهِ الْعَبْرَ، وَقَالَ: " وَنَحْ عَمَّارٍ تَقْتُلُهُ الْفِتْنَةُ الْبَاقِيَةُ عَمَّارٌ يَدْعُوهُمْ إِلَى اللَّهِ، وَيَدْعُوهُمْ إِلَى النَّارِ " ⁶⁵

Buhârî (ö. 256/870) ↔ İbrâhim b. Mûsâ (ö. 225/839) ↔ Abdülvehhâb (ö. 194/809) ↔ Hâlid el-Huzaâ (ö. 141/758) ↔ İkrime (ö. 104/722) ↔ Ebû Saîd (r.a.) (ö. 74/693) tarihinde İkrime şöyle rivayet etmiştir: Abdullah b. Abbas (r.anhümâ) İkrime ve oğlu Ali’ye: Ebû Saîd’e (r.a.) gidin de onun rivayet ettiği hadislerden işitin, dedi. Bunun üzerine biz Ebû Saîd’in (r.a.) yanına gittik. O ve kardeşi, kendilerine aid bir bahçeyi suluyorlardı. Bizi görünce geldi. Hemen ridâsını alıp büründü ve oturdu ve şöyle dedi: Biz Mescid’in kerpiçlerini birer kerpiç, birer kerpiç taşıyorduk. Ammâr (r.a.) ise ikişer kerpiç, ikişer kerpiç taşıyordu. Hz. Peygamber onun yanına geldi ve başından tozları silerek: “Vah Ammâr! Kendisini bâğiler topluluğu öldürecektir. Ammâr onları Allah’a davet eder, onlar ise onu cehenneme çağırırlar” buyurdu.

Buhârî’nin *Sahîh*’inde muttasıl bir isnadla geçen ve tamamı *sika* râvilerden oluşan bir isnadla gelen Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) (ö. 74/693) rivayetine yer verilen hadisin ondan fazla sahâbî râvisi bulunmaktadır. Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) tariki incelendiğinde; ondan tâbiinden İkrime (ö. 104/722), Ebû Hişâm (ö. ?) ve Münzir b. Mâlik’in (ö. 108/726) rivayette bulundukları, İkrime’den gelen tariklerin birisi hariç diğerlerinin *sahih* olduğu, **Ebû Hişâm’ın**⁶⁶ hakkında yeterli bilgi olmadığı için *meçhul* olması sebebi ile ondan gelen tariklerin *zayıf*, **Münzir b. Mâlik**’in isnadının ise *sadûk* râviler bulunması sebebi ile *hasen* seviyesinde olduğu tespit edilmiştir. Hadisin metinlerinde farklılıklar olduğu dikkat çekmekte olup üzerine yapılan

⁶³ Söz konusu hadis hakkında müstakil bir çalışma Kadir Gürler, “Kadının Yöneticiliği Meselesi – Bir Hadisin Okunuşu ve Eleştirisi-”, *Dinî Araştırmalar* 4/11(2001), 67-94.

⁶⁴ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 63.

⁶⁵ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 3/655 (No. 2316); İbnü’l-Ca’d, Ebu’l-Hasen Ali b. el-Ca’d b. Ubeyd el-Cevherî el-Bağdâdî, *el-Müsned*, nşr. Amir Ahmet Haydar (Beyrut: Müessesetün-Nadir, 1410/1990), 245 (No. 1621); İbn Sa’d, Muhammed b. Sa’d b. Menî’ ez-Zührî, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, nşr. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü’l-Haneciyye 1421/2001), 3/233; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 17/257 (No. 11165), 17/319 (No. 11221), 18/368 (No. 11861); Buhârî, “Salât”, 30 (No. 436), “Cihâd”, 17 (No. 2657); Belâzürî, Ebû’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ, *Ensâbü’l-esrâf*, nşr. Süheyl Zekkar- Riyâd Zirikli (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1417/1996), 1/168 (No. 398); Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 7/467 (No. 8494).

⁶⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 9/455.

çalışmalar da bulunmaktadır.⁶⁷ Ayrıca sebabü îrâdü'l hadîs bağlamında Ammâr b. Yâsir (r.a.) Sıffin Savaşı'nda şehit edildikten sonra sahâbîden Abdullah b. Amr (r.a.) (ö. 65/684), Huzeyme b. Sâbit (r.a.) (ö. 37/657) ve Amr b. Hazm'dan (r.a.) (ö. 53/672) gelen tarikleri rivayeti güçlendirmektedir. Bu tariklerden Amr b. Hazm'ın (r.a.) Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'inde yer alan rivayetin çevirisi şöyledir:

Ammâr b. Yâsir öldürülünce Amr b. Hazm (r.a.), Amr b. el-Âs'ın (r.a.) yanına gidip "Ammâr öldürüldü ve ben Resûlullah (s.a.v.)'ın onu azgın bir topluluk öldürecek dediğini duydum" dedi. Amr kalkıp Muâviye'nin yanına gidene kadar korkudan "İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râci'ûn" demeye başladı. Muâviye ona "Neyin var?" diye sorunca Amr, "Ammâr öldürüldü" dedi. Muâviye, "Ammâr öldürüldü ne demek" dedi. Amr, ben Resûlullah'ın (s.a.v.) onu azgın bir topluluk öldürecek dediğini duydum dedi. Bunun üzerine Muâviye "işin içinden çıkamıyorsun onu biz mi öldürdük? Onu ancak Ali ve arkadaşları öldürdü. Onu getirip mızraklarımızın önüne attılar" dedi.⁶⁸

Bu ve bunun gibi hadislerde Ammâr'ın (r.a.) ölümünden sonra hadisin hatırlanması hatta Muâviye'ye (r.a.) hatırlatılmasında sahâbîden kimsenin yadırgamadan rivayeti kabul etmesi rivayetin sahihliğini teyit etmektedir. Tüm bu değerlendirmeler neticesinde hadisin mevzû olarak nitelendirilmesi imkân dâhilinde olmadığı gibi, birçok sahâbîden sahih isnadının bulunduğu görülmektedir.

Hatiboğlu, Sıffin savaşından sonra ortaya çıkan Hâricîler fırkasıyla alâkalı olarak yorumlanan rivayetler hakkında ise aşağıdaki ifadeleriyle hadis istismarı imasında bulunmaktadır:

Huneyn ganimetinin tevzii sırasında Zû'l-Hıvayşıra et-Temîmî Hz. Peygamber'i âdil olmamakla itham etmişti. Aynı zatın, 37. senesinde Hz. Ali'ye karşı çarpışan Hâricîlerin reislerinden biri olduğu da zikredilmektedir. Peygamber'e karşı olan hareketini bir tecavüz addederek öldürme talebinde bulunan Hz. Ömer'e Peygamber'in verdiği cevabda bu muahhar hâdisenin izahını bulmaktayız ki bu tafsilatta Sünnî cebhenin bir rolü olduğu kanâatindeyiz. Mezku rivayetlerde Hâricîlerin siyasi hareketlerinin tarihî seyri, dinî anlayışlarının izahı, hatta başlarında bulunacak kimselerin fizyonomisiyle birlikte faaliyet sâhalarına kadar birçok hususun tafsilatı bulunmaktadır.⁶⁹

Hatiboğlu'nun sözlerine sonrasında aşağıda yer verilen hadise işaret ederek şöyle devam ettiği görülmektedir: "Bu hadîsin, Hz. Ali'ye mütemayil bir tarihçinin kanâati hâline getirilebilmesi için biraz rötüştan başka şeye ihtiyacı olmadığı görülmektedir."⁷⁰

(7) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: بَيْنَا التَّيْبِيُّ يَقْسِمُ، جَاءَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدٍ الْحَوِصِرِيُّ التَّمِيمِيُّ، فَقَالَ: "أَعْدِلْ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَقَالَ: وَتِلْكَ وَمَنْ يَغْدِلُ إِذَا لَمْ أَعْدِلْ، قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ: دَعْنِي أَشْرِبْ عَقْفَهُ، قَالَ: دَعَا فَإِنْ لَهُ أَصْحَابًا يَحْقِرُ أَحَدُكُمْ صَلَاتَهُ مَعَ صَلَاتِهِ، وَصِيَامَهُ مَعَ صِيَامِهِ، يَتَرَفُّونَ مِنَ الدِّينِ كَمَا يَتَرَفُّ السَّهْمُ مِنَ الرِّمِيَّةِ، يُنْظَرُ فِي قُدُودِهِ فَلَا يُوْجَدُ فِيهِ شَيْءٌ، ثُمَّ يُنْظَرُ

⁶⁷ Cemal Ural, *Ammâr b. Yâsir'in azgın bir topluluk tarafından öldürüleceğine dair rivayetin hadis tekniği açısından tahlili*, (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017); Mahmut Demir, "Tarihsel Bağlamından Koparılmış Bir Hadis 'O'nu azgın bir topluluk öldürecek' Rivayeti Üzerine Bir İnceleme", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/3, (2007), 143-164.

⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/316-317 (No. 17778).

⁶⁹ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 63, 64.

⁷⁰ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 64.

فِي تَصْلِيهِ فَلَا يُوجَدُ فِيهِ شَيْءٌ، ثُمَّ يُنْظَرُ فِي رِصَافِهِ فَلَا يُوجَدُ فِيهِ شَيْءٌ، قَدْ سَقَى الْقَرْثَ وَالْدَّمَ، آيَتْهُمْ رَجُلٌ إِحْدَى يَدَيْهِ، أَوْ قَالَ لَدَيْهِ، مِثْلُ ثَدْيِ الْمَرْأَةِ، أَوْ قَالَ مِثْلُ الْبُضْعَةِ، تَذَرْدُرُ، يُخْرِجُونَ عَلَى حِينِ فُرْقَةٍ مِنَ النَّاسِ "، قَالَ أَبُو سَعِيدٍ: أَشْهَدُ سَمِعْتُ مِنَ النَّبِيِّ وَأَشْهَدُ أَنَّ عَلِيًّا قَتَلَهُمْ وَأَنَا مَعَهُ، جِيءَ بِالرَّجُلِ عَلَى الثَّغْبِ الَّذِي نَعَتَهُ النَّبِيُّ قَالَ: فَتَزَلَّتْ فِيهِ: وَمَنْهُمْ مَنْ يَلْمُكَ فِي الصَّدَقَاتِ⁷¹

Buhârî (ö. 256/870) ↔ Abdullah b. Muhammed (ö. 229/843) ↔ Hişâm b. Yûsuf (ö. 197/812) ↔ Ma'mer (ö. 154/770) ↔ Muhammed b. Şihâb ez-Zührî (ö. 124/741) ↔ Ebû Seleme b. Abdurrahman (ö. 94/712) ↔ Ebû Saïd el-Hudrî'nin (r.a.) (ö. 74/693) şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hz. Peygamber bir gün ganimet taksimi yaparken Temîm oğulları'ndan Zü'l-Huveysıra lakaplı bir adam: "Yâ Resûlallah (s.a.v.)! Adalet et!" dedi. Hz. Peygamber: "Veyl olsun sana! Ben adalet etmezsem kim adalet eder?" buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Bana izin ver de şu adamın boynunu vurayım!" dedi. "Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Hayır (boynunu vurma) Onun birtakım arkadaşları vardır ki, sizden biriniz onların namazı yanında kendi namazını, onların oruçları yanında kendi orucunu hakir görür. Onlar okun avı delip çıkışı gibi dinden çıkarlar. Avı delip geçen okun demirine bakılır, onda kan namına birşey bulunmaz, sonra okun ağaç kısmına bakılır, orada da birşey bulunmaz, sonra okun yelesine bakılır, orada da birşey bulunmaz. Ok, avın işkenbesi içindeki şeylere ve kana girip çıkmış, fakat onlardan hiçbirşey oka yapışmamıştır! Onlar, insanlar (Müslümanlar) arasında bir ayrılma olduğu zaman ortaya çıkarlar. Onların alâmeti ellerinden birinde kadın memesi gibi yahut öteye

⁷¹ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'* (Yahyâ b. Yahyâ rivâyeti), nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1406/1985) "Kur'an", 4 (No. 10); a.mlf., *el-Muvatta'* (Zührî rivâyeti), nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf- Mahmud Muhammed Halil (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1991), 1/106 (No. 273); a.mlf., *el-Muvatta'* (Şeybânî rivâyeti), nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif (Kâhire: Mektebetü'l- İlmiyye, 1426/2005), 309 (No. 865); İsmâîl b. Ca'fer, *Hadîsü İsmâîl b. Ca'fer*, nşr. Ömer b. Rafîd es-Süfîyânî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1418/1998), 280 (No. 201); İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Fihri el-Mısri, *Kitâbü'l-Muharabe*, nşr. Miklos Muranyi (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), 66 (No. 63); Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 3/678 (No. 2348); Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Emâlî fî âsârî's-sahâbe*, nşr. Mecdi Seyyit İbrahim (Kahire: Mektebetü'l-Kur'an), 85 (No. 124), 87 (No. 126); a.mlf., *el-Musannef*, (Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi'i* ile birlikte) nşr. Habîbü'r-Rahmân el-A'zamî (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1983), 10/146 (No. 18649); Humeydî, Ebûbekr Abdullah b. Zübeyr b. İsâ, *el-Müsned*, nşr. Hüseyin Selim Esed (Dimeşk: Dâru's-Sekâ, 1417/1996), 2/15 (No. 766); Saïd b. Mansûr, *es-Sünen*, nşr. Habîbü'r-Rahmân el-A'zamî (Hint: Dâru's-Selefiyye, 1403/1982), 2/373 (No. 2903), 2/375 (No. 2904); Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm el-Herevî, *Garîbu'l-hadîs*, nşr. Muhammed Şeref (Kâhire: Hey'eti'l-Ammeti Li Şuuni'l-Metabii'l-Emiriyye, 1404/1984), 1/337; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/560 (No. 37920), 7/561 (No. 37932); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 17/46 (No. 11008), 17/62 (No. 11018), 17/187 (No. 11118), 17/386 (No. 11285), 17/393 (No. 11291), 18/64 (No. 11487), 18/94 (No. 11537), 18/125 (No. 11579), 18/158 (No. 11614), 18/164 (No. 11621), 18/191 (No. 11648), 18/227 (No. 11695), 21/51 (No. 13338); Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *et-Târihu'l-kebîr*, nşr. Muhammed Debbâsî-Abdulfettah en-Nahhal (Riyad: En-Naşiri ve'l-Mütemeyyizi Li't-Tabaati ve'n-Neşri ve't-Tezi', 1440/2019), 10/ 366, (No. 12403), 11/98 a.mlf., *Halku ef'âli'l-'ibâd*, nşr. Abdurrahman Umeyra (Riyad: Dâru'l-Mearifi's-Sudiyye), 53; Buhârî, "Menâkıb", 22 (No. 3414), "Megâzî", 58 (No. 4094), "Tefsîr", 158 (No. 4390), "Fezâilü'l-Kur'an", 36 (No. 4771), "Edeb", 95 (No. 5811), "İstîtabetü'l-Mürteddîn", 5 (No. 6532), 6 (No. 6534), "Tevhîd", 23 (No. 6990), 57 (No. 7123); Müslim, "Zekât", 143, 144, 147, 148, 149; İbni Şebbe, *Târihu'l-Medîne*, 2/540; Ebû Dâvûd, "Sünne", 31 (No. 4764, 4765); İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *es-Sünen*, nşr. Muhammed Fuad Abdalbaki (Beyrut: Dâru'l-İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye), "İman", 12 (No. 169); Harbî, *Garîbu'l-hadîs*, 1/66; İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr, *es-Sünne*, nşr. Nâsirüddin el-Elbânî (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1400), 2/449 (No. 923), 2/450 (No. 924), 2/456 (No. 935); a.mlf., *el-Âhâd ve'l-mesânî*, nşr. Bâsım b. Faysal el-Cevâbire (Riyad: Dâru'r-Râye, 1411/1991), 4/266 (No. 2285); Abdillâh b. Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Kitâbü's-sünne*, nşr. Muhammed b. Saïd b. Sâlim el-Kahtânî (Mekke: Dâru İbni'l-Kayyim, 1406/1986), 2/622 (No. 1482), 2/635 (No. 1512), 2/646 (No. 1550), 2/647 (No. 1551, 1552); Mervezî, Muhammed b. Nasr, *es-Sünne*, nşr. Abdillâh b. Muhammed el-Busayrî (Riyad: Dâru'l-Asime, 1422/2001), 71 (No. 53); Firyâbî, Ca'fer b. Muhammed, *Fezâilü'l-Kur'an*, nşr. Yûsuf Osmân Fazlullâh Cibrîl (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989), 255 (No. 189), 256 (No. 190), 257 (No. 192), 258 (No. 193); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/70 (No. 2370), 3/456 (No. 3550), 7/287 (No. 8035), 7/470 (No. 8505, 8506), 7/471 (No. 8507), 7/472 (No. 8508), 10/115 (No. 11156), 10/116 (No. 11157); a.mlf., "Zekât", 79 (No. 2578), "Tahrîmü'd-dem", 26 (No. 4101).

beriye gidip gelen bir et parçası gibi birşey bulunan bir adamdır”. Ebû Saîd (r.a.) şöyle dedi: Ben bunu Hz. Peygamber’den işittiğime şehâdet ediyorum. Ve yine şehâdet ediyorum ki, Ali b. Ebû Tâlib (r.a.) onlarla harbettiği zaman, ben onun maiyyetinde idim. Öldürülenlerin içinde bu hadiste vasfedilen adam arandı. Neticede Hz. Peygamber’in vasfettiği vasıf üzere birisi bulunup getirildi.

(8) وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِي نَصْرَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، أَنَّ النَّبِيَّ ذَكَرَ قَوْمًا، يَكُونُونَ فِي أُمَّتِهِ يَخْرُجُونَ فِي فُرْقَةٍ مِنَ النَّاسِ سِيَمَاهُمْ التَّحَالُفُ، قَالَ: " هُمْ شَرُّ الْخَلْقِ أَوْ مِنْ أَشَرِّ الْخَلْقِ، يُقْتَلُهُمْ أَذَى الطَّائِفَتَيْنِ إِلَى الْحَقِّ "، قَالَ: فَضَرَبَ النَّبِيُّ هُمَ مَثَلًا، أَوْ قَالَ: قَوْلَا الرَّجُلِ يَزِمِي الزَّمِيَّةَ، أَوْ قَالَ الْغَرَضَ فَيَنْظُرُ فِي النَّصْلِ فَلَا يَرَى بَصِيرَةً، وَيَنْظُرُ فِي النَّصْبِ فَلَا يَرَى بَصِيرَةً، وَيَنْظُرُ فِي الْفُوقِ فَلَا يَرَى بَصِيرَةً، قَالَ: قَالَ أَبُو سَعِيدٍ: وَأَنْتُمْ قَتَلْتُمُوهُمْ يَا أَهْلَ الْعِرَاقِ⁷²

Müslim (ö. 261/875) ↔ Muhammed b. Müsenna (ö. 252/866) ↔ Muhammed b. İbrâhîm b. Adî (ö. 194/809) ↔ Süleyman b. Tarhân (ö. 143/760) ↔ Ebû Nadra Münzir b. Mâlik (ö. 108/726) ↔ Ebû Saîd’den (r.a.) (ö. 74/693) şöyle rivayet etti: Hz. Peygamber ümmeti içinden zuhur edip, insanların tefrikaya düştükleri zamanda çıkacak ve alâmetleri başlarını tıraş etmek olacak bir kavimden bahsetmiş; onlar hakkında şöyle buyurmuştur: “Bunlar mahlûkatın en kötüleridir ya da en kötülerindendir. Onları iki grubun hakka en yakın olanı öldürecektir.” Ebû Saîd (r.a.) şöyle dedi: Hz. Peygamber onlara örnek verdi yahut şu sözü söyledi: “Bir adam nasıl avı vurur ya da hedefe atarda okun demirine bakar, kan izi göremez, ağaç kısmına bakar kan izi göremez, yayın giriş yerine bakar yine bir kan izi göremezse, bunlar da öyledir.” Ebû Saîd (r.a.): “Onları sizler öldürmüşsünüzdür Ey Iraklılar!” dedi.

İlkinde Buhârî, ikincisinde Müslim metnine yer verilen hadisler burada peş peşe serdedildi. “Murûk hadisi” olarak da bilinen bu rivayetin birçok sahâbîden yüzlerce tariki nakledilmiştir. Bu kısımda Hatiboğlu’nun Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) rivayetine yer vermesi nedeniyle onun tahrîci yapılmış ve sadece Ebû Saîd el-Hudrî’den (r.a.) yüzün üzerinde tariki olduğu kaydedilmiştir. Yukarıdaki isnadlarda Ebû Saîd el-Hudrî’den (r.a.) tâbiünden **Ebû Seleme b. Abdurrahman** (ö. 94/172) ve **Ebû Nadra** (ö. 108/726) vasıtası ile nakleden tüm râviler *sika* ve *muttasıldır*. Yapılan tetkik sonucunda görülmektedirki hadisin Ebû Saîd el-Hudrî vasıtası ile çok sayıda, *mütâbaat* ve *şevâhid* tarikleri de eklenirse yüzlerce *sahih* tariki bulunmaktadır ve mevzû olma ihtimali imkân dahilinde değildir. İncelemeler esnasında rivayetlerde metin farklılıkları olduğu dikkat çekmiş, bunun üzerine yapılan çalışmalara da başvurulmuş ve söz konusu çalışmaların sonucunun da buradaki analiz ile muvafık olduğu görülmüştür.⁷³

“Hicri 40 tarihinde Mu‘âviye’ye yapılmış biat merasiminin Peygamber’e bildirilmesi unutulmamıştır.”⁷⁴ diyerek bu başlık altındaki son siyasî hadisin de mevzû olduğunu dile getiren Hatiboğlu, sözlerine “Hz. Ali’nin vefatını müteakib Mu‘âviye lehine Hasan’ın hilafet dâvasından vazgeçtiği ve iki cebhenin yeni bir muharebeye sürüklenmesini önlediği mâlumdur. Bu keyfiyet, Hz. Peygamber’in Hasan hakkındaki şu sözlerinde ifade

⁷² Hadis kaynakları için bk. 71. dipnot.

⁷³ Süleyman Çam, “Kütüb-i Tis’a’da Hâricîlerle İlgili Olduğu Zannedilen Hadislerin Tespiti ve Değerlendirilmesi” *Asos Journal: The Journal of Academic Social Science* 7/90 (2019), 300-320.

⁷⁴ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 64.

edilmektedir.”⁷⁵ şeklinde devam ederek aşağıda Buhârî’deki metnine yer verilen hadisin uydurma olduğunu dile getirmiştir:

(9) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي مُوسَى، قَالَ: سَمِعْتُ الْحَسَنَ، يَقُولُ: " اسْتَقْبَلِ وَاللهُ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ مُعَاوِيَةَ بِكُتَائِبِ أَمْثَالِ الْجِبَالِ، فَقَالَ عُمَرُو بْنُ الْعَاصِ: إِنِّي لَأَرَى كُتَائِبَ لَا تُؤَلِّي حَتَّى تَقْتُلَ أَقْرَانَهَا، فَقَالَ لَهُ مُعَاوِيَةُ: وَكَانَ وَاللهُ خَيْرَ الرَّجُلَيْنِ، أَيُّ عُمَرُو إِنْ قَتَلَ هَؤُلَاءِ هَؤُلَاءِ وَهَؤُلَاءِ هَؤُلَاءِ مَنْ لِي بِأُمُورِ النَّاسِ مَنْ لِي بِبَسَائِهِمْ مَنْ لِي بِضَيْعَتِهِمْ، فَبَعَثَ إِلَيْهِ رَجُلَيْنِ مِنْ فَرِيشٍ مِنْ بَنِي عَبْدِ شَمْسٍ: عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سَمُرَةَ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَامِرٍ بْنُ كُرَيْزٍ، فَقَالَ: أَذْهَبَا إِلَى هَذَا الرَّجُلِ فَأَعْرِضَا عَلَيْهِ، وَقُولَا لَهُ، وَاطْلُبَا إِلَيْهِ، فَأَتِيَاهُ، فَدَخَلَا عَلَيْهِ فَتَكَلَّمَا وَقَالَ لَهُ فَطَلَبَا إِلَيْهِ، فَقَالَ لَهُمَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ: إِنَّا بَنُو عَبْدِ الْمُطَّلِبِ قَدْ أَصَبْنَا مِنْ هَذَا الْمَالِ، وَإِنَّ هَذِهِ الْأُمَّةَ قَدْ عَاثَتْ فِي دِمَائِنَا، قَالَا: فَإِنَّهُ يَغْرِضُ عَلَيْكَ كَذَا وَكَذَا، وَيَطْلُبُ إِلَيْكَ وَيَسْأَلُكَ، قَالَ: فَمَنْ لِي بِهَذَا؟ قَالَا: نَحْنُ لَكَ بِهِ، فَمَا سَأَلَهُمَا شَيْئًا إِلَّا قَالَا نَحْنُ لَكَ بِهِ، فَصَاحَهُ، فَقَالَ الْحَسَنُ: وَلَقَدْ سَمِعْتُ أَبَا بَكْرَةَ، يَقُولُ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ عَلَى الْمُنْبَرِ، وَالْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ إِلَى جَنْبِهِ، وَهُوَ يَقُولُ عَلَى النَّاسِ مَرَّةً وَعَلَيْهِ أُخْرَى، وَيَقُولُ: إِنَّ ابْنِي هَذَا سَيِّدٌ، وَلَعَلَّ اللهُ أَنْ يُصْلِحَ بِهِ بَيْنَ فِئَتَيْنِ عَظِيمَتَيْنِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللهِ: قَالَ لِي عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللهِ: إِنَّمَا ثَبَتَ لَنَا سَمَاعُ الْحَسَنِ مِنْ أَبِي بَكْرَةَ بِهَذَا الْحَدِيثِ⁷⁶

Buhârî (ö. 256/870) ↔ Abdullah b. Muhammed (ö. 229/843) ↔ Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/813) ↔ İsrâil b. Mûsâ (ö. ?) ↔ Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ↔ Ebû Bekre Nüfeyh b. Mesruh (r.a.) (ö. 51/671) isnadında Ebû Mûsâ şöyle demiştir: Ben Hasan-ı Basrî’den işittim. O Allah’a yemin ederek şöyle diyordu: “Vallahi Hz. Ali’nin oğlu Hasan (r.a.), Muâviye’yi (r.a.) dağlar gibi bir ordu ile karşılamıştı. Amr b. Âs (r.a.): ‘Ben öyle ordu birlikleri görüyorum ki, onlar karşılarındaki denk orduyu öldürmedikçe, geri dönmeyecektir’, dedi. Muâviye de (r.a.) Amr b. Âs’a (r.a.) -ki vallahi Muâviye (r.a.) bu iki adamın en hayırlısıdır: ‘Ey Amr! Eğer muhaliflerimiz askerlerimizi veya askerlerimiz muhaliflerimizi öldürürlerse insanların işlerini benim adıma yerine getirmeyi kim üzerine alır? Benim adıma bu öldürülenlerin kadınlarına, yetim ve dullarına bakmayı kim üstlenir?’ dedi. Ve Hz. Hasan’a, Kureyş’ten ve Abdüşemsoğulları’ndan iki kişiyi; Abdurrahman b. Semure ile Abdullah b. Âmir b. Kurayz’ı gönderdi. Ve bunlara hitaben: ‘Haydi şu adama gidiniz. Ona barışı arzediniz. Ona barış istediğimi söyleyiniz. Ne arzu ederse onları öğrenip geliniz!’ dedi. Bunlar Hz. Hasan’a gittiler, huzuruna girip konuştular. Ve Muâviye’nin teklifini söylediler. İsteklerini sordular. Hasan b. Ali (r.a.) bunlara cevaben: ‘Bizler Abdulmuttaliboğulları’yız. Beytu’l-mâl’den bize düşen hisse nedir ki? (Onunla etrafımızdaki muhtaçları infâk edeceğiz.) Şüphesiz bu ümmet kendi kanı içinde şaşırmış birbirini kırıyor.’ dedi. Onlar cevaben: ‘Muâviye (r.a.) size şöyle şöyle (mal, elbise, erzak) arz ediyor ve daha neye ihtiyacınız varsa onu sormamızı ve sizin bildirmenizi istiyor.’ dediler. Hz. Hasan: ‘Bu söylediğiniz şeyleri bana karşı kim kefil olup üzerine alır?’ dedi. Muâviye’nin elçileri: ‘Biz bunları senin için üzerimize alırız!’ dediler. Ve Hz. Hasan her ne istediye, onlar ‘Biz te’mîn ederiz’ diye karşıladılar, Hasan (r.a.) bu suretle Muâviye (r.a.) ile sulh anlaşması yaptı.”

Hasan-ı Basrî şöyle dedi: “Ben Ebû Bekre’den (r.a.) işittim; o şöyle diyordu: ‘Ben Hz. Peygamber’i minber üzerinde torunu Hasan b. Ali (r.a.) yanbaşıda olduğu hâlde gördüm. Kendisi bir kere cemaate, diğer bir defa da Hasan b. Ali’ye (r.a.) dönüp, ona işaret ederek şöyle buyuruyordu: ‘Şüphesiz bu benim oğlumdur, bir seyyiddir. Allah’ın bu oğlum sebebiyle Müslümanlardan iki büyük fırkanın arasını düzeltmesini umarım.’”

⁷⁵ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 65.

⁷⁶ Ma‘mer b. Râşid, *Kitâbü’l-Câmi‘*, Abdurrezzâk, *el-Musannef*’i içinde, 10/461 (No. 22059); Tayâlisî, *el-Müsned*, 2/203 (No. 915); Humeydî, *el-Müsned*, 2/45 (No. 811); İbn Ca’d, *el-Müsned*, 462 (No. 3178); Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Fedâilü’s-sahâbe*. nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1403/1983), 2/768 (No. 1354), 2/785 (No. 1400); a.mlf., *el-Müsned*, 34/33 (No. 20391, 20392), 34/99 (No. 20449), 34/120 (No. 20473), 34/148 (No. 20516); Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Tarihu’l-Evsat*, nşr. Mahmut İbrahim Zayed (Kahire: Mektebetü’l-Dârü’t-Türas, 1397/1977), 1/96 (No. 387); Buhârî, “Sulh”, 9 (No. 2557), “Menâkıb”, 22 (No. 3430), “Fedâilü’s-sahâbe”, 22 (No. 3536), “Fiten”, 19 (No. 6692), Tirmizî, “Menâkıb”, 102 (No. 3773); Ebû Dâvûd, “Sünne”, 13 (No. 4662); Bezzâr, *el-Bahrü’z-zehhâr*, 9/109 (No. 3656), 9/111 (No. 3657); Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 2/281 (No. 1730), 7/317 (No. 8110), 9/104 (No. 10009, 10010); Nesâî, “Cumua”, 27 (No. 1410).

Ebû Abdullah Buhârî dedi ki: Ali b. Abdullah bana şöyle dedi: Hasan-ı Basrî'nin Ebû Bekre'den (r.a.) işitmesi, bize ancak bu hadis ile sabit olmuştur.

Hadisin tariklerinin büyük çoğunluğu Ebû Bekre'den (r.a.) gelmektedir. Ebû Bekre'den (r.a.) gelen tariklerde tâbiîn tabakasında Hasan'ı Basrî (ö. 110/728) tek kalmaktadır. Hasan-ı Basrî'nin bir rivayetinde Hasan b. Ali (r.a.) (ö. 49/669) vasıtası ile Ebû Bekre'den (r.a.), diğerlerinde ise doğrudan Ebû Bekre'den (r.a.) rivayet etmesi akla bu rivayetlerin mürsel olma ihtimalini getirmektedir. Fakat aktarılan rivayetin sonunda İmam Buhârî, hocası Ali b. Medîni'den (ö. 234/848) Hasan-ı Basrî ile Ebû Bekre (r.a.) arasındaki semânın bu rivayet ile sabit olduğunu nakletmiştir ki bu, rivayetlerin mürsel olma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Hadis, en eski hadis kaynaklarından Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) *el-Cami'*inde **Ma'mer** ↔ **ismi mübhem bir râvi** ↔ **Hasan-ı Basrî** ↔ **Ebû Bekre** (r.a.) zayıf bir âlî isnad ile yer almaktadır. Buhârî'de geçen ve burada aktarılan **Abdullah b. Muhammed** (ö. 229/843)⁷⁷ ↔ **Süfyân b. Uyeyne** (ö. 198/813)⁷⁸ ↔ **İsrâîl b. Mûsâ** (ö. ?)⁷⁹ ↔ **Hasan-ı Basrî** ↔ **Hasan b. Ali** (r.a.) ↔ **Ebû Bekre** (r.a.) isnadı ve diğer üç isnad da *muttasıl* ve *sika* râvilerden oluşmaktadır. Nihâî olarak hadis *sahih* mertebesinde olup sırf gelecekte haber vermesi sebebiyle mevzû sayılamayacak derecede kuvvetlidir.

Hatiboğlu, siyasî hâdiselerin neticesinde ortaya çıktığını iddia ettiği bu hadislerden sonra, bir sonraki bölümde özellikle Hz. Ali ve Hz. Muâviye taraftarlarının uydurduğunu düşündüğü rivayetler ile başka sahâbî taraftarlarının rivayetlerini de ele almaktadır.

3.1.3. “Tarafların kendi müdâfaaları zımında olan rivayetler” başlığı altındaki hadisler

Bu başlık altındaki rivayetleri üç kısımda inceleyen Hatiboğlu, ilk olarak Emevîler'in, sonrasında Hz. Ali taraftarlarının rivayetlerine ve son olarak da müstakil olarak seçtiklerine yer verdiğini açıklarken “Rivayetlerin seçiminde evvelkilerde olduğu gibi yalnız metni göz önüne almış bulunuyoruz.”⁸⁰ ifadeleri ile sadece metni yani içeriği esas alarak değerlendirmelerde bulunduğunu vurgulamaktadır.

Hatiboğlu, “Hz. Osman, sülalevi meselelerinde Emevîlerin Hz. Ali'ye karşı sembol olarak kullandıkları halifedir. Hulefâ-i Râşidûn'dan ilk üçünü zikredip de Hz. Ali'yi müstesna tutan

⁷⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* 5/162; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/59; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/9; a.mlf., *Takrîbü't-Tehzîb*, 321.

⁷⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* 4/227; Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz*, 1/193; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 245.

⁷⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/261; a.mlf., *Takrîbü't-Tehzîb*, 104.

⁸⁰ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 65.

rivayetlere, onlar tarafından gelmiş olarak bakabiliriz.”⁸¹ dedikten sonra bu konuda ilk örnek olarak Erîs kuyusu rivayetine yer verir:

(10) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَسْكِينٍ أَبُو الْحَسَنِ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَسَّانَ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، عَنْ شَرِيكَ بْنِ أَبِي نَمِرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيْبِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو مُوسَى الْأَشْعَرِيُّ، أَنَّهُ تَوَصَّأَ فِي بَيْتِهِ ثُمَّ خَرَجَ، فَقُلْتُ: لَأَلْزَمَنَّ رَسُولَ اللَّهِ وَلَأَكُونَنَّ مَعَهُ يَوْمَیْ هَذَا، قَالَ: فَجَاءَ الْمَسْجِدَ فَسَأَلَ عَنِ النَّبِيِّ فَقَالُوا: خَرَجَ وَوَجَّهَ هَاهُنَا فَخَرَجْتُ عَلَى إِثَرِهِ أَسْأَلُ عَنْهُ حَتَّى دَخَلَ بَيْتُ أَرِيْسٍ فَجَلَسْتُ عِنْدَ الْبَابِ وَبَابُهَا مِنْ جَرِيدٍ حَتَّى قَضَى رَسُولُ اللَّهِ حَاجَتَهُ، فَتَوَصَّأَ فَقُمْتُ إِلَيْهِ فَإِذَا هُوَ جَالِسٌ عَلَى بَيْتِ أَرِيْسٍ وَتَوَسَّطَ قُبَّهَا وَكَشَفَ عَنْ سَاقَيْهِ وَدَلَّاهُمَا فِي الْبَيْتِ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ ثُمَّ انْصَرَفْتُ فَجَلَسْتُ عِنْدَ الْبَابِ، فَقُلْتُ: لَأَكُونَنَّ بِوَابِ رَسُولِ اللَّهِ الْيَوْمَ فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ فَدَفَعَ الْبَابَ، فَقُلْتُ: مَنْ هَذَا؟، فَقَالَ: أَبُو بَكْرٍ، فَقُلْتُ: عَلَى رِسْلِكَ ثُمَّ ذَهَبَتْ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا أَبُو بَكْرٍ يَسْتَأْذِنُ، فَقَالَ: " ائْذَنْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ "، فَأَقْبَلْتُ حَتَّى قُلْتُ: لِأَبِي بَكْرٍ ادْخُلْ وَرَسُولُ اللَّهِ يُبَشِّرُكَ بِالْجَنَّةِ، فَدَخَلَ أَبُو بَكْرٍ فَجَلَسَ عَنْ يَمِينِ رَسُولِ اللَّهِ مَعَهُ فِي الْقَفِّ وَدَلَّى رِجْلَيْهِ فِي الْبَيْتِ كَمَا صَنَعَ النَّبِيُّ وَكَشَفَ عَنْ سَاقَيْهِ، ثُمَّ رَجَعْتُ فَجَلَسْتُ وَقَدْ تَرَكْتُ أَخِي يَتَوَصَّأُ وَيَلْحَقُنِي، فَقُلْتُ: إِنْ يُرِدِ اللَّهُ بِفُلَانٍ خَيْرًا يُرِيدُ أَخَاهُ يَأْتِ بِهِ فَإِذَا إِنْسَانٌ يُحَرِّكُ الْبَابَ، فَقُلْتُ: مَنْ هَذَا؟، فَقَالَ: " ائْذَنْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ "، فَأَقْبَلْتُ حَتَّى قُلْتُ: عَلَى رِسْلِكَ ثُمَّ ذَهَبَتْ، فَقُلْتُ: عَلَى رِسْلِكَ ثُمَّ جِئْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَقُلْتُ: هَذَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ يَسْتَأْذِنُ، فَقَالَ: " ائْذَنْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ "، فَجِئْتُ فَقُلْتُ: ادْخُلْ وَبَشِّرْكَ رَسُولُ اللَّهِ بِالْجَنَّةِ، فَدَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ فِي الْقَفِّ عَنْ يَسَارِهِ وَدَلَّى رِجْلَيْهِ فِي الْبَيْتِ ثُمَّ رَجَعْتُ فَجَلَسْتُ، فَقُلْتُ: إِنْ يُرِدِ اللَّهُ بِفُلَانٍ خَيْرًا يَأْتِ بِهِ فَجَاءَ إِنْسَانٌ يُحَرِّكُ الْبَابَ، فَقُلْتُ: مَنْ هَذَا؟، فَقَالَ: عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ، فَقُلْتُ: عَلَى رِسْلِكَ فَجِئْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ فَأَخْبَرْتُهُ، فَقَالَ: " ائْذَنْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ عَلَى بَلْوَى تُصِيبُهُ "، فَجِئْتُ فَقُلْتُ: لَهُ ادْخُلْ وَبَشِّرْكَ رَسُولُ اللَّهِ بِالْجَنَّةِ عَلَى بَلْوَى تُصِيبُكَ فَدَخَلَ فَوَجَدَ الْقَفَّ قَدْ مَلَأَ فَجَلَسَ وَجَاهُهُ مِنَ الشَّقِّ الْآخَرِ، قَالَ: شَرِيكَ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيْبِ فَأَوَّلَتْهَا قُبُورُهُمْ⁸²

Buhârî (ö. 256/870) ↔ Ebû'l Hasan Muhammed b. Miskîn (ö. 289/901) ↔ Yahyâ b. Hassan (ö. 208/823) ↔ Süleyman b. Bilâl (ö. 177/793) ↔ Şerîk b. Abdullah (ö. 140/757) ↔ Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713) ↔ Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den (r.a.) (ö. 42/662) şöyle rivayet etti: Kendisi evinde abdest alıp sonra dışarıya çıkmış. Evden çıkınca: “Bugün muhakkak Resûlullah’tan (s.a.v.) ayrılmayacağım ve O’nunla beraber olacağım.” diye kendi kendine içinden geçirdiğini söyledi.

Râvi dedi ki: Ebû Mûsâ (r.a.) Mescid’e geldi ve Hz. Peygamber’i sordu. Mescidde bulunanlar: “Hz. Peygamber Mescid’den çıktı ve şu tarafa yönelip gitti.” dediler. (Devamında Ebû Mûsâ olayı şöyle anlattı) Ben de Mescid’den çıkıp Hz. Peygamber’i sora sora izi üzerinde arkasından gittim. Nihayet Hz. Peygamber’i Erîs kuyusu’nun olduğu yere girmiş buldum. Ben de kapının yanına oturdum. Bu bostanın kapısı hurma dalından yapılmıştı. Resûlullah (s.a.v.) hacetini yerine getirip abdest aldı. Ben de kalkıp O’nun yanına vardım. Gördüm ki, Resûlullah (s.a.v.) Erîs kuyusu’nun ağzındaki bileziğin (ya da kuyu ağzının etrafına örülmüş düz taşların) ortasına oturmuş ve iki baldırını açarak kuyuya sarkıtmıştı. Ben Resûlullah’a (s.a.v.) selâm verdim. Sonra geri dönüp kapının yanına oturdum. Ve kendi kendime: “Artık bugün muhakkak Resûlullah’ın (s.a.v.) kapıcısı olacağım.” diye karar verdim. Bu sırada Ebû Bekir (r.a.) geldi, kapıyı çaldı.

⁸¹ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 66.

⁸² Ma’mur b. Râşid, *Kitâbü'l-Câmi*, 10/270 (No. 21473); Abdurrezzâk, *el-Emâlî*, 83 (No. 119); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32/268 (No. 19509), 32/414 (No. 19643), 32/421 (No. 19653); a.mlf., *Fedâilü's-sahâbe*, 1/192 (No. 208, 209), 1/232 (No. 285), 1/236 (No. 289); Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed Abd b. Humeyd el-Kissî, *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, nşr. Mahmûd Muhammed Halil- Subhî el-Bedrî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), 195 (No. 555); Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Edebü'l-müfred*, nşr. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1419/1998), 645 (No. 1151), 675 (No. 1195); Buhârî, “Fedâilü's-sahâbe”, 5 (No. 3471), 6 (No. 3490), 7 (No. 3492), “Edeb”, 119 (No. 5862), “Fiten”, 17 (No. 6684), “Temennî”, 12 (No. 6834); Müslim, “Fedâilü's-sahâbe”, 28, 29; Tirmizî, “Menâkıb”, 66 (No. 3710); İbni Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 3/1070, 1071, 1072; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 5/494 (No. 1273); İbn Ebû Hayseme, Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî, *et-Târîhu'l-kebîr*, nşr. Salâh b. Fethî (Kahire: Dâru'l-Fârûki'l-Hadîse, 1424/2004), 3/13 (No. 3642); İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, 2/ 623 (No. 1448, 1450), 2/624 (No. 1452), 2/626 (No. 1460); Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdurrahmân Abdullah b. Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Fedâilü Osman b. Affân*, nşr. Ebû Mus'ab Tala't el-Hulvânî (Suud: Dâru Mâcid Asîrî, 1421/2000), 47 (No. 3); Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, 8/59 (No. 3051), 8/60 (No. 3054), 8/62 (No. 3055); Eslem b. Sehl, *Târîhu Vâsıt*, 233; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/304 (No. 8076), 7/305 (No. 8078).

Ben: “Kimdir o?” diye sordum. “Ebû Bekir!” dedi. “Biraz bekle”, dedim, Sonra gittim ve: “Yâ Resûlallah (s.a.v.)! Şu bekleyen Ebû Bekir (r.a.), (yanınıza gelmek için) izin istiyor”, dedim.

Resûlullah (s.a.v.): “Ona izin ver ve kendisini cennetle müjdele” buyurdu. Hemen geri döndüm ve Ebû Bekr’e (r.a.): “Gir! Hem Resûlullah (s.a.v.) seni cennetle müjdeler”, dedim. Ebû Bekir (r.a.) içeriye girdi ve kuyu bileziğinde Resûlullah’ın (s.a.v.) sağ tarafında onun yanına oturdu. Ve Resûlullah’ın (s.a.v.) yaptığı gibi baldırların açarak ayaklarını kuyuya sarkıttı. Sonra ben dönüp (kapı yanındaki yerime) oturdum. Ben, (evden çıkarken) kardeşimi abdest alıp arkamdan bana yetişmek üzere bırakmışım. Kardeşimi kasederek: “Allah fulân kuluna hayır kastederse, şimdi o da buraya gelir.” diye hatırladım. Bu sırada bir insan kapıyı salladı. “Kimdir o?” dedim. “Ömer b. Hattâb’dır!” diye cevap verdi. “Biraz bekle” dedim. Sonra Resûlullah’a (s.a.v.) geldim, kendisine selâm verip: “(Yâ Resûlallah! (s.a.v.) Şu bekleyen Ömer b. Hattâb’dır, izin istiyor”, dedim. Resûlullah (s.a.v.): “Ona izin ver ve kendisini cennetle müjdele” buyurdu. Geldim ve Ömer’e (r.a.): “Gir, Resûlullah seni cennetle müjdeledi”, dedim. Ömer de (r.a.) girdi ve kuyu ağzındaki bilezikte Resûlullah’ın (s.a.v.) sol tarafına oturdu. O da iki ayağını kuyuya sarkıttı. Sonra ben kapı yanındaki yerime dönüp oturdum. Yine (kardeşimi hatırlayarak): “Allah fulân kimseye hayır ve saadet dilerse, o da buraya gelir, (bu saadete) erişir”, dedim. Yine bir insan geldi, kapıyı hareket ettirdi. “Kimdir o?” dedim. “Osman b. Affân’dır”, dedi. “Biraz bekle” dedim. Ve Resûlullah’a (s.a.v.) gelip haber verdim. Resûlullah (s.a.v.): “Ona izin ver ve kendisine, erişecek belâ ve imtihan üzerine onu cennetle müjdele” buyurdu. Ben de geldim ve Osman’a (r.a.): “Gir, Resûlullah (s.a.v.) sana erişecek belâ ve musibet üzerine cennetle müjdeledi”, dedim. O da girdi. Fakat kuyu bileziğini dolmuş buldu da Resûlullah’ın (s.a.v.) karşısında başka tarafa oturdu.

Râvi Şerîk b. Abdullah şöyle dedi: Saîd b. Müseyyeb: “İkisinin Peygamber’in (s.a.v.) beraberinde, Osman’ın da (r.a.) karşılarında oturmuş olmasını ben onların kabirleriyle te’vil ettim.” dedi.

Buhârî’deki metnine yer verilen bu rivayet, aynı isnad ile Müslim’in *Sahîh*’inde de yer almaktadır. “Erîs kuyusu rivayeti” diye bilinen rivayetin İbn Ömer (r.anhümâ) (ö. 73/693) tarikleri daha meşhur olup ondan gelen rivayetlerde yüzükten de bahsedilirken, Ebû Mûsa el-Eş’arî’den (r.a.) (ö. 42/662) gelen tariklerde bu kısım yer almaz. Hadisin yüzü aşkın isnadı bulunmakta olup tezde kırk tanesinin tahrîcine yer verilmiştir. Hadisin, en eski kaynaklardan sayılan Mamer b. Raşid’in *el-Câmi*’sinde **Ma’mer b. Râşid ↔ Ebû Osman en-Nehdî** (ö. 100/718) ↔ **Ebû Mûsâ el-Eş’arî** (r.a.) şeklinde *sika* ve *muttasıl* olan âlî isnadlı sahih tariklerinin mevcut olduğu da görülmektedir. Yukarıda yer verilen tâbiinden **Saîd b. Müseyyeb**’den (ö. 94/713)⁸³ gelen **Muhammed b. Miskîn** (ö. 289/901)⁸⁴ ↔ **Yahyâ b. Hasan** (ö. 208/823)⁸⁵ ↔ **Süleyman b. Bilâl** (ö. 177/793)⁸⁶ ↔ **Şerîk b. Abdullah** (ö. 140/757) isnadında ise Şerîk b. Abdullah hariç tüm râvilerin *sika*, isnadın ise *muttasıl* olduğu tespit edilmiştir. İbn Ebû Hâtim *el-Cerh ve’t-ta’dîl* isimli eserinde Yahyâ b. Maîn’in **Şerîk b.**

⁸³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 4/61; Zehebî, *Tezkiretu’l-huffâz*, 1/44, 45; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 241.

⁸⁴ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 26/401; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 9/440.

⁸⁵ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 31/266-268; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 11/197.

⁸⁶ Zehebî, *Tezkiretu’l-huffâz*, 1/171; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 4/175.

Abdullah hakkında *sadûk* vasfı olan *leyse bihi be's* ifadesini kullandığını kaydederken, İbn Hacer *Takrîb*'inde Ali b. el-Medînî'nin onun *sadûk* ve hata yapar diye vassettiğini kaydetmektedir.⁸⁷ Şerîk b. Abdullah'ın *sadûk* olması isnadı *hasen* seviyesine düşürmekle birlikte gerek mütâbî' gerekse şâhid *sahih* ve *hasen* rivayetlerinin çokluğu hadisin mevzû olarak nitelemenin mümkün olmadığını göstermektedir.

Hatiboğlu, Hz. Ali'nin yer almadığı Erîs kuyusu rivayetinden bahsettikten sonra bu minvalde olduğunu düşündüğü İbn Ömer'den (r.anhümâ) gelen iki hadise de şu sözleriyle dikkat çekmektedir: "İbn Ömer'in aşağıdaki sözü de, Hz. Ali'yi hesaba katmamak endişesinde olanların havasını o derece kuvvetle hissettirmektedir... Aynı zatın diğer bir rivayetinde bu temayülün ifadesi daha açıktır:"⁸⁸

(11) حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كُنَّا نَحْزِرُ بَيْنَ النَّاسِ فِي زَمَنِ النَّبِيِّ فَتَخَيَّرَ أَبَا بَكْرٍ، ثُمَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، ثُمَّ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ⁸⁹

Buhârî (ö. 256/870) ↔ Abdulaziz b. Abdullah (ö. ?) ↔ Süleyman b. Bilâl (ö. 177/793) ↔ Yahyâ b. Saîd (ö. 143/760) ↔ Nâfi' (ö. 117/735) ↔ Abdullah b. Ömer'den (r.anhümâ) (ö. 73/693) şöyle rivayet etti: Biz, Hz. Peygamber'in zamanında insanlar arasında fülân fülândan hayırlıdır, fülân da fülân kimseden hayırlıdır, diye konuşurduk. Neticede Hz. Ebû Bekir, sonra Hz. Ömer b. Hattâb, sonra da Hz. Osman b. Affân hayırlıdır, derdik.

(12) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ حَاتِمٍ بْنُ بَرِيعٍ، حَدَّثَنَا شَاذَانُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ الْمَاجَشُونِيُّ، عَنْ عُثَيْبِ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: " كُنَّا فِي زَمَنِ النَّبِيِّ لَا نَعْدِلُ بِأَبِي بَكْرٍ أَحَدًا، ثُمَّ عُمَرُ ثُمَّ عُثْمَانُ ثُمَّ نَتَرَكُ أَصْحَابَ النَّبِيِّ لَا نَفَاضِلَ بَيْنَهُمْ ". تَابِعَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ⁹⁰

Buhârî (ö. 256/870) ↔ Muhammed b. Hâtîm (ö. 249/863) ↔ Esved b. Âmir (ö. 208/823) ↔ Abdulaziz b. Seleme (ö. 164/780) ↔ Ubeydullah b. Ömer (ö. 143/760) ↔ Nâfi' (ö. 117/735) ↔ Abdullah b. Ömer'den (r.anhümâ) (ö. 73/693) şöyle rivayet etti: "Biz Hz. Peygamber zamanında Hz. Ebu Bekir'i, sonra Hz. Ömer'i, sonra da Hz. Osman'ı hiç kimseye eş tutmaz, sonra Hz. Peygamber'in ashâbını bir tarafa bırakır, hiçbirini birbirine tafdil etmezdik".

Yukarıda Buhârî'deki metinlerine yer verilen hadislerin Abdullah b. Ömer'den (r.anhümâ) gelen çok sayıda isnadı bulunmakla birlikte birçok sahâbîden de şâhidi aktarılmaktadır. İbn Ömer'den (r.anhümâ) gelen rivayetlerin tezde tahrîci yapılan kısmının metninde Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer'den (ö. 23/644) sonra Hz. Osman yer almazken geriye kalanında ise üç halife peşpeşe zikredilmiştir. Mütâbî' ve şâhid tariklerin metinlerine

⁸⁷ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/364; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 266.

⁸⁸ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 66.

⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 8/243 (No. 4626), 8/416 (No. 4797); a.mlf., *Fedâilü's-sahâbe*, 1/89 (No. 56), 1/90 (No. 57, 59), 1/92 (No. 62), 1/302 (No. 401), 1/520 (No. 857); Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, 1/ 277, (No. 100); Buhârî, "Fedâilü's-sahâbe", 4 (No. 3455), 7 (No. 3494); Ebû Dâvûd, "Sünne", 8 (No. 4627, 4628); İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, 2/566 (No. 1190), 2/567 (No. 1191, 1192, 1193), 2/568 (No. 1194, 1195, 1196), 2/569 (No. 1198, 1199); Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, 2/574 (No. 1350, 1351), 2/575 (No. 1352, 1354), 2/576 (No. 1355, 1357), 2/577 (No. 1358, 1359), 2/578 (No. 1361); a.mlf., *Fedâilü Osman b. Affan*, 65 (No. 20), 66 (No. 21), 67 (No. 22), 68 (No. 23), 182 (No. 153).

⁹⁰ Hadisin kaynakları için bk. 89. dipnot.

bakıldığında ise bazen sadece Hz. Ebû Bekir'in tek zikredilmesinin yanı sıra sonrasındaki kişinin yer aldığı bunun her zaman Hz. Ömer olduğu, Hz. Ömer'den sonra gelen sahâbî isimlerinin ise değişkenlik gösterdiği görülmektedir. İbn Ömer'den (r.anhümâ) gelen çok sayıda isnadı olan bu rivayetin ilkinde **Abdulaziz b. Abdullah** (ö. ?)⁹¹ ↔ **Süleyman b. Bilal**⁹² ↔ **Yahyâ b. Saîd** (ö. 143/760)⁹³ ↔ **Nâfi'** (ö. 117/735) yer almaktadır. Buhârî'den aktarılan ikinci rivayette ise biri *munkatı'* diğeri *muttasıl* iki sened bulunmaktadır. Muttasıl seneddeki râviler **Muhammed b. Hatim** (ö. 249/863)⁹⁴ ↔ **Esved b. Âmir** (ö. 208/823)⁹⁵ ↔ **Abdulaziz b. Seleme** (ö. 164/780)⁹⁶ ↔ **Ubeydullah b. Ömer** (ö. 143/760)⁹⁷ ↔ **Nâfi'**dir. Bu iki rivayetin isnadındaki râviler *sika* seviyesinde olup sened muttasıldır. İbn Ömer (r.a.) tariklerinin çoğu *muttasıl hasen* ve *sahih* seviyesinde olmakla beraber *zayıf* varyantlarında bulunmaktadır. Tüm bu değerlendirmeler neticesinde hadisin mevzû olduğu iddiası isabetli değildir.

“Hz. Osman'ı sevmeyen, hatta ona küfreden kimselerin yapacağı te'siri yok etmek lazımdır: Hz. Osman'ı sevmeyen bir kim senin cenaze namazını Hz. Peygamber'in kıldığını bildiren rivayeti bu gayenin hizmetinde olarak mütalaa edebiliriz.”⁹⁸ diyen Hatiboğlu Tirmîzi'deki metni aşağıda yer alan hadisin uydurma olduğunu ifade etmektedir:

(13) حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ الْبَغْدَادِيُّ، وَغَيْرُ وَاحِدٍ، قَالُوا: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ زُفَرٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زِيَادٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَجَلَانَ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: أُنِيَ رَسُولُ اللَّهِ بِجَنَازَةِ رَجُلٍ لِيُصَلِّيَ عَلَيْهِ فَلَمْ يُصَلِّ عَلَيْهِ، فَقِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا رَأَيْتَكَ تَرَكْتَ الصَّلَاةَ عَلَى أَحَدٍ قَبْلَ هَذَا؟ قَالَ: " إِنَّهُ كَانَ يَبْغِضُ عُثْمَانَ فَأَبْغَضَهُ اللَّهُ ". قَالَ أَبُو عِيسَى: هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ، لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ هَذَا الْوَجْهِ، وَمُحَمَّدُ بْنُ زِيَادٍ صَاحِبٌ مَيْمُونٌ بْنُ مِهْرَانَ ضَعِيفٌ فِي الْحَدِيثِ جَدًّا، وَمُحَمَّدُ بْنُ زِيَادٍ صَاحِبٌ أَبِي هُرَيْرَةَ هُوَ بَصْرِيُّ ثَقَّةٌ، وَيُكْنَى: أَبَا الْحَارِثِ، وَمُحَمَّدُ بْنُ زِيَادٍ الْأَلْهَائِيُّ صَاحِبٌ أَبِي أُمَامَةَ ثَقَّةٌ، يُكْنَى: أَبَا سُفْيَانَ شَامِيٍّ⁹⁹

Tirmizî (ö. 279/892) ↔ Fadl b. Ebû Tâlib (ö. 236/850) ↔ Osman b. Züfer (ö. 218/833) ↔ Muhammed b. Ziyâd (ö. ?) ↔ Muhammed b. Aclân (ö. 148/765) ↔ Ebû Zübeyr Muhammed b. Müslim (ö. 126/743) ↔ Câbir'den (r.anhümâ) (ö. 78/697) şöyle rivayet etti: Hz. Peygamber'e cenaze namazını kılması için bir adam getirildi. Fakat Resûlullah (s.a.v.), onun cenaze namazını kılmadı. Bunun üzerine: “Ey Allah'ın Resûlü (s.a.v.)! Bundan önce hiçbir kimsenin cenaze namazını kılmadığını görmedik.” Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Bu kimse Osman'a buğzederdi. Allah da ona buğzettir.”

Tirmizî: Bu hadis garibtir. Bu hadisi sadece bu şekliyle bilmekteyiz. Muhammed b. Ziyâd, Meymûn b. Mihran'ın adamıdır, hadis konusunda zayıf sayılır. Muhammed b. Ziyâd ise

⁹¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 5/387.

⁹² Râvi hakkındaki değerlendirme için bk. 86. dipnot.

⁹³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 9/148, 149; Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz*, 1/104.

⁹⁴ Zehebî, *Kâşif*, 2/162; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, 9/100; a.mlf., *Takrîbü't-Tehzib*, 472.

⁹⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 2/294; Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz*, 1/270; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzib*, 111.

⁹⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 5/386; Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz*, 1/286.

⁹⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 5/326, 327; Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz*, 1/121.

⁹⁸ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 67.

⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Fedâilü's-sahâbe*, 1/520 (No. 859), 1/522 (No. 863); Tirmizî, “Menâkıb”, 65 (No. 3709); İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, 2/596 (No. 1312); Abdullah b. Ahmed, *Fedâilü Osman b. Affan*, 184 (No. 156), 188 (No. 161).

Ebû Hüreyre'nin (r.a.) yakını olup Basralıdır, güvenilir biridir. Ebû'l Hâris diye künyelenir. Bir de Muhammed b. Ziyâd el Hânî vardır ki Ebû Umâme'nin yakını olup Ebû Süfyân diye künyelenir, Şamlıdır.

Hadisin yukarıda yer verilen Tirmizî'deki isnadında, diğer tariklerde de yer alan *kezzâb* olarak vasfedilen râvi **Muhammed b. Ziyâd** (ö. ?) bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel *el-İlel*'inde onun hadis uydurduğunu söylerken, İbn Hacer *Tehzîbü't-Tehzîb*'de Nesâî'nin *metrûkûl-hadîs*, Yahyâ b. Maîn'in ise onu *kezzâb* olarak vasfettiğini kaydetmiştir.¹⁰⁰ Dolayısıyla, yapılan isnad analizi Hatiboğlu'nun bu rivayetin uydurulduğu şeklindeki tespitlerini desteklemektedir. Ancak isnad analizi sonucu Muhammed b. Ziyâd'ın uydurduğu yönünde bir sonucu gösterirken, Hatiboğlu'na göre bu hadis tâbiîn tabakasındaki râvi Ebû Zübeyr Muhammed b. Müslim (ö. 126/743) isnadda problemlili gözükmemektedir.¹⁰¹

Hatiboğlu, Hz. Osman hakkında uydurulan rivayetleri sıralarken Erîs kuyusu rivayetinin tahrîcinde yer alan ve Buhârî'de geçen aşağıdaki hadisi “Müstakbel halifelerden hiçbirine göstermediği hürmeti Hz. Peygamber'in Hz. Osman'a karşı gösterdiğini bildiren rivayetler de bu meyandadır.”¹⁰² diyerek örnek göstermiştir:

14 حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ، عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ دَخَلَ خَائِطًا وَأَمَرَنِي بِحِفْظِ بَابِ الْخَائِطِ، فَجَاءَ رَجُلٌ يَسْتَأْذِنُ، فَقَالَ: " ائْذَنْ لَهُ وَيَسِّرْهُ بِالْجَنَّةِ "، فَإِذَا أَبُو بَكْرٍ ثُمَّ جَاءَ آخَرُ يَسْتَأْذِنُ، فَقَالَ: " ائْذَنْ لَهُ وَيَسِّرْهُ بِالْجَنَّةِ "، فَإِذَا عُمرُ ثُمَّ جَاءَ آخَرُ يَسْتَأْذِنُ فَسَكَتَ هُنَيْهَةً، ثُمَّ قَالَ: " ائْذَنْ لَهُ وَيَسِّرْهُ بِالْجَنَّةِ عَلَى بَلْوَى سَتُصِيبُهُ "، فَإِذَا عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ قَالَ حَمَّادٌ: وَحَدَّثَنَا عَاصِمٌ الْأَخْوَلُ، وَعَلِيُّ بْنُ الْحَكَمِ، سَمِعَا أَبَا عُثْمَانَ يُحَدِّثُ، عَنْ أَبِي مُوسَى بَنِيهِ، وَرَأَى فِيهِ عَاصِمٌ، " أَنَّ النَّبِيَّ كَانَ قَاعِدًا فِي مَكَانٍ فِيهِ مَاءٌ قَدْ انْكَشَفَ عَنْ رُكْبَتَيْهِ أَوْ رُكْبَتِهِ فَلَمَّا دَخَلَ عُثْمَانُ غَطَّاهَا " ¹⁰³

Buhârî (ö. 256/870) ↔ Süleyman b. Harb (ö. 224/839) ↔ Hammâd (ö. 179/795) ↔ Eyyûb (ö. 131/749) ↔ Ebû Osman (ö. 100/718) ↔ Ebû Mûsâ'dan (r.a.) (ö. 42/662) şöyle rivayet etti: Peygamber (s.a.v.) bir bostana girdi de bana bostanın kapısını bekleyip korumamı emretti. Derken bir adam geldi, izin istiyordu. Peygamber (s.a.v.): “Ona izin ver ve kendisini cennetle müjdele” buyurdu. Kapıyı açınca Ebû Bekir’le (r.a.) karşılaştım. Sonra bir başkası geldi, izin istiyordu. Peygamber (s.a.v.) yine: “Ona izin ver ve kendisini cennetle müjdele” buyurdu. Gördüm ki o da Ömer’miş (r.a.). Sonra başka biri geldi, o da izin istiyordu. Peygamber (s.a.v.) biraz sustu, sonra: “Ona izin ver ve kendisine isabet edecek belâ ve imtihan üzerine cennetle müjdele” buyurdu. Kapıyı açınca Osman b. Affân (r.a.) ile karşılaştım.

Hammâd (ö. 179/795) şöyle demiştir: Âsım el-Ahvel (ö. 142/759) ve Ali b. Hakem (ö. 131/748) ↔ Ebû Osman (ö. 100/718) ↔ Ebû Mûsâ'dan (r.a.) (ö. 42/662) yukarıdaki hadisin benzerini rivayet ediyordu. Âsım bu hadiste şunu ziyâde etmiştir: Peygamber (s.a.v.) içinde su olan bir yerde oturmuştu, iki diz kapağı yahut bir diz kapağı açılmıştı. Osman (r.a.) oraya girince Peygamber (s.a.v.) hemen açık olan yerini örttü.

Bu rivayet on numaralı Erîs kuyusu rivayetinin tahrîcinde yer almaktadır fakat buradaki rivayetin metninde Hz. Peygamber'in Hz. Osman geldiğinde “Hz. Peygamber içinde su olan

¹⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 3/297; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9/171, 172;

¹⁰¹ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 124.

¹⁰² Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 67.

¹⁰³ Hadisin kaynakları için bk. 82. dipnot.

bir yerde oturmuş idi, iki diz kapağı yahut bir diz kapağı açılmıştı. Osman (r.a.) oraya girince Hz. Peygamber hemen açık olan yerini örttü. ” ziyadesi bulunmaktadır. Buhârî bu hadisi *sika* ve *muttasıl* râvilerden müteşekkil üç *sahih* isnadla rivayet etmektedir.¹⁰⁴

Hatiboğlu, Hz. Osman hakkındaki hadislerden sonra Hz. Ali ile ilgili rivayetlerin uydurulduğunu şu cümleler ile ifade eder: “Peygamber sevgisinin Hz. Ali üzerindeki tezahürünü de dikkate alanlar, bunu az çok bertaraf edebilmek gayesiyle onun babasını ele almaktan başka çare bulamamışlar ve Peygamber ağzından, Ebû Tâlib’in cehennemde nasıl yanacağını izahatına girişmişlerdir.”¹⁰⁵

(15) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ نَوْفَلٍ، عَنْ عَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَلْ نَفَعْتُ أَبَا تَالِبٍ بِشَيْءٍ؟ فَإِنَّهُ كَانَ يَحْوِطُكَ وَيَغْضَبُ لَكَ، قَالَ: " نَعَمْ، هُوَ فِي صَخْرٍ مِنْ نَارٍ، لَوْلَا أَنَا لَكَانَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ ¹⁰⁶

Buhârî (ö. 256/870) ↔ Mûsâ b. İsmâil (ö. 223/837) ↔ Ebû Avâne Vaddâh b. Abdullah (ö. 176/792) ↔ Abdülmelik b. Umeyr (ö. 136/753) ↔ Abdullah b. Hâris b. Nevfel (ö. 84/703) ↔ Abbas’dan (r.a) (ö. 32/653) şöyle rivayet etti: Hz. Peygamber’e: “Sen Ebû Tâlib’e hiçbirşeyde fayda sağladın mı? Allah’a yemin ederim ki, o seni her zaman korur ve senin için düşmanlarına karşı öfkelenirdi, dedi. Hz. Peygamber Abbas’a (r.a.): “Ebû Tâlib şimdi topuklarına kadar ateşten bir çukur içindedir. Eğer benim şefaati olmasaydı muhakkak o cehennemden en alt tabakasında bulunurdu” buyurdu.

Buhârî’de geçen ve müttetekun aleyh olan bu hadis, *muttasıl* bir isnadla **Abdülmelik b. Umeyr** (ö. 136/753) dışında *sika* râvilerden rivayet edilmiştir. Sahâbî râvisi Abbas’dan (r.a.) (ö. 32/653) gelen tariklerde tâbiîn tabakasında Abdullah b. Hâris’in (ö. 84/703) ve ondan rivayette de Abdülmelik b. Umeyr’in tek kaldığı görülmektedir. Mizzî (ö. 742/1341) eserinde **Abdullah b. Hâris** için Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Ebû Zür’a (ö.), Nesâî ve Ali el-Medîni’nin *sika* dediğini kaydetmiştir.¹⁰⁷ Abdülmelik b. Umeyr’den sonra gelen tabakada tariklerin çoğaldığı ve ondan da Ebû Avâne (ö. 176/792), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) ve Süfyân es-Sevri (ö. 161/778) gibi râvilerin nakillerde bulunduğu tespit edilmiştir. **Abdülmelik b. Umeyr** hakkında ise Zehebî *Mizânü’l-i’tidâl*’de Ahmed b. Hanbel’in *zayıf*, Ebu Hâtim’in “hafız değil” dediğini zikrederken, İbn Hacer ise onun *Takrîbü’t-Tehzîb*’de bazen *sika* diye vasfedildiğini ama hıfzının değiştiğini ve bazen de tedlis yaptığını haber

¹⁰⁴ Hadisin genel değerlendirmesi için bk. 10 numaralı hadis.

¹⁰⁵ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 67.

¹⁰⁶ Affân b. Müslim, Ebû Osman Affân b. Müslim b. Abdillâh es-Saffâr el-Basrî el-Ensârî, *Ehâdis-ü Affân b. Müslim*, (Ehâdis-ü Şüyûhu’l-Kibâr’ın içinde) nşr. Hamza Ahmed ez-Zeyn (Kahire: Dâru’l-Hadis 1424/2004), 425 (No. 315); Humeydî, *el-Müsned*, 1/422 (No. 465); İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-kübrâ*, 1/102; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/53 (No. 34158); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/288 (No. 1763), 3/291 (No. 1768), 3/296 (No. 1773), 3/308 (No. 1789); a.mlf., *Fedâilü’s-sahâbe*, 2/919 (No. 1758); Buhârî, “Fedâilü’s-sahâbe”, 69 (No. 3680), “Edeb”, 115 (No. 5855); Müslim, “İmân”, 357, 358; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, 2/30 (No. 10, 12); Bezzâr, *el-Bahrü’z-zehhâr*, 4/137 (No. 1311).

¹⁰⁷ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 14/398.

vermektedir.¹⁰⁸ **Ebû Avâne** hakkında ise İbn Ebû Hâtim, Ahmed b. Hanbel'in "kitabından naklederse sika kitabı dışında naklederse bazen hata yapabilir" dediğini, Ebû Zür'a'nın da "kitabından naklettiğinde sikadır" ifadelerini kaydetmiştir.¹⁰⁹ **Abdûlmelik b. Umeyr** hakkında yapılan bu değerlendirmeler sebebiyle söz konusu hadis *hasen* seviyesine inmektedir. Hadisin tahrîci esnasında Ebû Saîd el-Hudrî, Câbir b. Abdullah ve Abdullah b. Abbas'dan (r.anhüm) gelen tariklerinin de olduğu ve bunlardan da çok sayıda *muttasıl* ve *sahih* ya da *hasen* isnadın rivayet edildiği tespit edilmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda söz konusu hadisin, klasik hadis tenkidine göre mevzû olması mümkün değildir.

Hatiboğlu, Emevîler'in Hz. Muâviye'nin üstünlüğü ve meşrûiyetini kabul ettirme gayesi içerisinde hadis istismarına ortak olduklarını bu konuda Hz. Ali'nin şehâdetinden sonra Hz. Muâviye'nin yaptırdığı biatın hadis kaynaklarında yerini aldığını şu cümleleri ile ifade ederek aşağıdaki hadise yer verir: "Suriye'ye göçmüş Sahabilerden olan 'Abdurrahmân ibn Ebî 'Amîra Peygamber'in şöyle dediğini duymuş oluyor:"¹¹⁰

(16) قَالَ: حَدَّثَنَا شَيْخٌ مِنْ أَهْلِ دِمَشْقَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مَيْسَرَةَ بْنِ جَلِيسٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي عَمِيرَةَ الْمُرِّيَّ، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: "يَكُونُ فِي بَيْتِ الْمَقْدِسِ نَبِيعُهُ هَذَا"¹¹¹

İbn Sa'd (ö. 230/845) ↔ **Dimeşkli bir hoca** ↔ *Yûnus b. Meysera b. Celîs* (ö. 132/749) ↔ *Abdurrahman b. Ebû Amîra el-Mûzenî'ninin* (r.a.) (ö. ?) *Hz. Peygamber'den şöyle işittiğini rivayet etti: "Beytülmağdis'te bir hidayet biatı olacaktır."*

İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Tabakâtü'l-kübra*'sında yer alan bu hadiste İbn Sa'd'ın hocası mübhem olup hakkında bilgi bulunmamaktadır. **Yûnus b. Meysera** (ö. 132/749) hakkında ise Zehebî *el-Kâşif*'te *sika* ve "değeri büyüktür" ifadelerine yer verirken İbn Hacer *Tehzîbü't-Tehzîb*'de Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ve Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *sika*, Ebû Hâtim'in ise insanların en hayırlısından diye vasıfladığını belirtmektedir.¹¹² Musannif **İbn Sa'd** hakkında ise İbn Hacer *Takrîbü't-Tehzîb*'de *sadûk* değerlendirmesinde bulunurken, *Tehzîbü't-Tehzîb*'de Ebû Hâtim'in de aynı şekilde vassettiğini kaydetmektedir.¹¹³ İbn Sa'd'ın *sadûk* bir râvi, hocasının ise mübhem olmasının yanında, hadisi destekleyen mütâbi' ya da şâhid tarikleri bulunmadığı tespit edilmiştir.

Buraya kadar yer alan hadislerde Hz. Muâviye taraftarlarının istismarından bahseden Hatiboğlu bundan sonra Hz. Ali taraftarlarının da aynı yolu takip ettiğini Hz. Ali'yi öven ve

¹⁰⁸ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 2/660; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 364.

¹⁰⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/41.

¹¹⁰ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 67.

¹¹¹ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 9/421 (No. 4575).

¹¹² Zehebî, *el-Kâşif*, 2/404; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11/448.

¹¹³ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 480; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9/182.

Emevîleri kötöleyen hadislerin bu minvalde olduğunu belirtir ve “Aşağıda bu faaliyetin mahsulleriyle karşılaşacağız.” diyerek şu dört hadisi peş peşe zikreder.¹¹⁴

(17) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا حَاتِمٌ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ، عَنْ سَلَمَةَ، قَالَ: كَانَ عَلِيٌّ قَدْ تَخَلَّفَ عَنِ النَّبِيِّ فِي خَيْبَرَ وَكَانَ بِهِ رَمَدٌ، فَقَالَ: أَنَا أَتَخَلَّفُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ فَخَرَجَ عَلَيَّ فَلَحِقَ بِالنَّبِيِّ فَلَمَّا كَانَ مَسَاءَ اللَّيْلَةِ الَّتِي فَتَحَهَا اللَّهُ فِي صَبَاحِهَا، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: "لَأُعْطِيََنَّ الرَّايَةَ أَوْ لِيَأْخُذَنَّ الرَّايَةَ عَدَا رَجُلًا يُحِبُّهُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ"، أَوْ قَالَ: "يُحِبُّ اللَّهُ وَرَسُولُهُ يَفْتَحُ اللَّهُ عَلَيْهِ"، فَإِذَا نَحْنُ بَعْلِي وَمَا نَرْجُوهُ، فَقَالُوا: هَذَا عَلِيٌّ فَأَعْطَاهُ رَسُولُ اللَّهِ الرَّايَةَ فَفَتَحَ اللَّهُ عَلَيْهِ¹¹⁵

Buhârî (ö. 256/870) ↔ Kuteybe b. Saîd (ö. 240/854) ↔ Hâtim b. İsmâil (ö. 186/802) ↔ Yezîd b. Ebû Ubeyd (ö. 146/763) ↔ Seleme b. Ekva‘ (r.a.) (ö. 74/693) şöyle rivayet etmiştir: Ali (r.a.), Hayber’de gözünde rahatsızlık olduğu için Hz. Peygamber’den geride kalmış idi. Ali (r.a.) kendi kendine: Ben göz rahatsızlığı sebebiyle Resûlullah’tan (s.a.v.) geriye kalır mıyım? diyerek dışarı çıktı ve Hz. Peygamber’e yetişti. Allah’ın, sabahında fetih ihsan ettiği gecenin akşamı olunca, Resûlullah (s.a.v.): “Yemin olsun, İslâm bayrağını yarın muhakkak bir kimseye vereceğim ki (yahut yarın bayrağı bir adam alacak ki), Allah ve Resûlü (s.a.v.) onu sever (yahut o kimse Allah’ı ve Resûlü’nü (s.a.v.) sever.) Allah ona fetih ihsan edecektir.” buyurdu.

Ertesi gün Ali (r.a.) ile karşılaştık. Hâlbuki biz, göz rahatsızlığından dolayı onun gelmesini ummuyorduk. Sahâbîler: “İşte Ali (r.a.) geldi”, dediler. Resûlullah (s.a.v.) bayrağı ona verdi. Allah Hayber’in fethini ona müyesser kıldı.

Çok sayıda sahâbîden yüzlerce tariki olan bu rivayetin yukarıda Buhârî’nin *el-Câmi’u’s-sahîh*’indeki metni verilen isnadını sahâbîden Seleme b. Ekva‘ (r.a.) (ö. 74/693) rivayet etmektedir. Aynı isnad ile Müslim’in *el-Câmi’u’s-sahîh*’inde de yer almaktadır. Bu hadisin inceleme yapılan isnadlarında tâbiîn tabakasında nakledenler İyas b. Seleme (ö. 119/737) ve Yezîd b. Ebû Ubeyd’dir (ö. 146/763). İyas b. Seleme’den gelen tariklerin muttasıl olup *sadûk* olarak vasedilen râvi İkrime b. Ammâr (ö. 159/775)¹¹⁶ sebebi ile hasen derecesinde oldukları tespit edilirken, Buhârî ve Müslim’de de yer alan Yezîd b. Ebû Ubeyd isnadlarının ise *sika* râvilerden müteşekkil *sahih* ve *muttasıl* oldukları görülmektedir.

(18) قَالَ: أَخْبَرْتُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ كَثِيرٌ مِنْ بَنِي الْبَصَرِيِّ قَالَ: حَدَّثَنَا عَسَّانُ بْنُ مُصَرٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ يَزِيدَ، عَنْ نَصْرِ بْنِ عَاصِمٍ اللَّيْثِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: دَخَلْتُ مَسْجِدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُونَ: نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ غَضَبِ اللَّهِ، وَغَضَبِ رَسُولِهِ. قُلْتُ: مَا هَذَا؟ قَالُوا: مُعَاوِيَةُ مَرَّ فَبَيَّلَ أَخَذَ بِيَدِ أَبِيهِ - وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْمِنْبَرِ - يَخْرُجَانِ مِنَ الْمَسْجِدِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيهِمَا قَوْلًا¹¹⁷

İbn Sa’d (ö. 230/845) ↔ Kesîr b. Yahyâ (ö. ?) ↔ Gassan b. Mudar (ö. 184/800) ↔ Saîd b. Yezîd (ö. ?) ↔ Nasr b. Âsım (ö. 99/717) ↔ Babası Âsım b. Amr’dan (r.a.) (ö. ?) şöyle rivayet etti: Resûlullah’ın (s.a.v.) mescidine girdim. Hz. Peygamber’in ashâbı “Allah’ın ve Resûlü’nün (s.a.v.) gazabından Allah’a sığınırız” diyorlardı. “Bu durum nedir?” dedim. Dediler ki, “Az önce babasının elinden tuttuğu halde Muâviye (r.a.) uğradı. Resûlullah (s.a.v.) minberdeyken onlar çıkıyordu. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) o ikisi hakkında bir söz söyledi.”

¹¹⁴ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 68.

¹¹⁵ İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-kübrâ*, 2/105; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/370 (No. 32100), 7/392 (No. 36874); Ahmed b. Hanbel, *Fedâilü’s-sahâbe*, 2/605 (No. 1036), 2/643 (No. 1094); Buhârî, “Cihâd ve’s-Siyer”, 118 (No. 2812), “Fedâilü’s-sahâbe”, 9 (No. 3499), “Megâzî”, 36 (No. 3982); Müslim, “Fedâilü’s-sahâbe”, 35; İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr, *Kitâbü’l-Cihâd*, nşr. Ebû Abdurrahman Müsâid b. Süleymân er-Râşid el-Hamîd (Medine: Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, 1409/1989), 2/586 (No. 241).

¹¹⁶ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 396.

¹¹⁷ İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-kübrâ*, 9/77.

İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında yer alan ve Âsım b. Amr (r.a.) (ö. ?) isimli sahâbîden gelen bu rivayetin isnadında oğlu Nasr b. Âsım (ö. 99/717)¹¹⁸ ↔ Saîd b. Yezîd (ö. ?)¹¹⁹ ↔ Gassan b. Mudar (ö. 184/200) ↔ Kesîr b. Yahyâ (ö. ?) bulunmaktadır. **Nasr b. Âsım** sika olarak vasfedilirken, **Saîd b. Yezîd** için İbn Maîn ve Nesâî *sika*, Ebû Hatîm ise *salîh* vasfını kullanır. Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn, **Gassan b. Mudar**'ı *sika*, Ebû Hatîm *la be'se bih*, Ebû Zûr'a ise *sadûk* olarak vasfetmiştir.¹²⁰ **Kesîr b. Yahyâ** hakkında Ebû Hatîm Şîî olduğunu ve *sâdik* anlamındaki *mahallühû es-sıdk* ifadesini kullanırken Ebû Zûr'a *sadûk* olduğunu belirtmiştir. Zehebî de *Mizânü'l-i'tidâl*'de Şîî olduğunu belirtirken, Ezdî'nin (ö. ?) onun hakkında *münker* dediğine yer verir, Anberî'nin (ö. 285/898) ise onun hadisi alınmaz ifadelerini kullandığını kaydeder.¹²¹ İsnadın sadece İbn Sa'd'ın *Tabakâtü'l-kübrâ*'sında yer aldığı, mütâbîi ve şâhidinin olmadığı görülmektedir.

(19) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ بْنُ عَمْرٍو بْنِ سَعِيدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي جَدِّي، قَالَ: "كُنْتُ جَالِسًا مَعَ أَبِي هُرَيْرَةَ فِي مَسْجِدِ النَّبِيِّ بِالْمَدِينَةِ وَمَعَنَا مَرْوَانُ، قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: سَمِعْتُ الصَّادِقَ الْمَصْدُوقَ، يَقُولُ: "هَلَكَةُ أُمَّتِي عَلَى يَدَيِ غُلَمَةٍ مِنْ قُرَيْشٍ"، فَقَالَ مَرْوَانُ: لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ غُلَمَةً، فَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: لَوْ شِئْتُ أَنْ أَقُولَ بَنِي فَلَانٍ وَبَنِي فَلَانٍ لَفَعَلْتُ، فَكُنْتُ أَخْرُجُ مَعَ جَدِّي إِلَى بَنِي مَرْوَانَ حِينَ مَلِكُوا بِالشَّامِ، فَإِذَا رَأَاهُمْ غُلَمَانًا أَخْدَانًا، قَالَ لَنَا: عَسَى هَؤُلَاءِ أَنْ يَكُونُوا مِنْهُمْ، فَلْنَا: أَنْتَ أَغْلَمُ¹²²

Buhârî (ö. 256/870) ↔ *Mûsâ b. İsmâîl* (ö. 223/837) ↔ *Amr b. Yahyâ b. Saîd* (ö. ?) ↔ *Dedesi Saîd b. Amr*'dan (ö. 121/738) şöyle rivayet etti: *Ben Medine'de Hz. Peygamber'in mescidinde, Ebû Hüreyre (r.a.) (ö. 58/678) ile beraber oturuyordum. Yanımızda Mervân b. Hakem de vardı. Ebû Hüreyre (r.a.): "Ben doğru sözlü olan ve doğruluğu tasdik olunan Resûlullah'tan (s.a.v.): 'Ümmetimin helaki, Kureyş'ten birkaç gencin ellerindedir' buyururken işittim", dedi. Mervân: "Allah'ın lâneti o gençlerin üzerine olsun! dedi. Ebû Hüreyre (r.a.): "Eğer Fulân oğulları ve Fulân oğulları diye isimlerini söylemek isteseydim, muhakkak söyledim", dedi. Amr b. Yahyâ dedi ki: "Mervân oğulları Şam'a mâlik oldukları sırada dedem Saîd b. Amr ile beraber Mervân oğullarına giderdik. Bir keresinde dedem orada bazı gençler gördü de bize: 'Belki şu gençler bu ümmetin helakine sebep olacak gençlerden olabilirler', dedi (de Ebû Hüreyre (r.a.) hadisine işaret etti). Biz de büyükbabama: '(Resûlullah'ın (s.a.v.) bu haberini) sen daha iyi bilirsin!' dedik."*

Sahâbîden sadece Ebû Hüreyre (r.a.) (ö. 58/678) kanalı ile gelen, müttetekun aleyh olan ve yukarıda Buhârî'de geçen metnine yer verilen bu rivayetin çok sayıda tariki bulunmaktadır. Tâbiînden **Mâlik b. Zalim** (ö. ?), **Abdullah b. Zalim** (ö. ?) ve **Yezîd b. Şerîk**'den (ö. ?) gelen isnadların makbûl râvilerin bulunması nedeniyle zayıf oldukları görülürken, yine tâbiînden **Saîd b. Amr** (ö. 121/738) ve **Ebû Zûr'a**'dan (ö. ?) gelen tariklerinde ise *hasen* ve *sahih* isnadların bulundukları tespit edilmiştir. Buhârî ve Müslim'de de bu tâbiîlerden gelen

¹¹⁸ Zehebî, *Kâşif*, 2/318; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 560.

¹¹⁹ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/73; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/100.

¹²⁰ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/51.

¹²¹ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/158; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 3/410.

¹²² Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/244 (No. 2630); Nuaym b. Hammâd, *el-Fiten*, 1/130 (No. 315), 1/407 (No. 1228); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/256 (No. 7871), 13/353 (No. 7974), 13/404 (No. 8033), 14/57 (No. 8304), 14/89 (No. 8347), 14/479 (No. 8901), 16/200 (No. 10293), 16/431 (No. 10737), 16/541 (No. 10927); Buhârî, "Menâkıb", 22 (No. 3409, 3410); "Fiten", 3 (No. 6649); Müslim, "Fiten", 74.

sahih ve *muttasıl* isnadlar ile nakledilmektedir. Ayrıca metinlerde hiç isim zikredilmemiş olup sadece gençlerden bahsedilmektedir.

(20) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى الْعَتَرِيُّ. ح وَحَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، وَاللَّفْظُ لِابْنِ الْمُثَنَّى، قَالَا: حَدَّثَنَا أُمَيَّةُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي حَمْرَةَ الْقَصَّابِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "كُنْتُ أَلْعَبُ مَعَ الصَّبِيَّانِ، فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ فَتَوَارَيْتُ خَلْفَ بَابٍ، قَالَ: فَجَاءَ فَخَطَّابِي خَطَاةً، وَقَالَ: اذْهَبْ وَادْعُ لِي مُعَاوِيَةَ، قَالَ: فَجِئْتُ، فَقُلْتُ: هُوَ يَأْكُلُ، قَالَ: ثُمَّ قَالَ لِي: اذْهَبْ فَادْعُ لِي مُعَاوِيَةَ، قَالَ: فَجِئْتُ، فَقُلْتُ: هُوَ يَأْكُلُ، فَقَالَ: لَا أَشْبِعُ اللَّهَ بِطَنَّهُ، قَالَ ابْنُ الْمُثَنَّى: قُلْتُ لِأُمَيَّةَ: مَا خَطَّابِي؟ قَالَ: قَفَّيْنِي فَقَدَّةً." حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ، أَخْبَرَنَا النَّضْرُ بْنُ شَمِيلٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، أَخْبَرَنَا أَبُو حَمْرَةَ، سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: كُنْتُ أَلْعَبُ مَعَ الصَّبِيَّانِ، فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ فَاحْتَبَأْتُ مِنْهُ فَذَكَرَ بِمِثْلِهِ¹²³

Müslim (ö. 261/875) ↔ Muhammed b. Müsennâ (ö. 252/866) ↔ Ümeyye b. Hâlid (ö. 201/816) ↔ Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776) ↔ İmrân b. Ebû Atâ (ö. 140/757) ↔ İbn Abbas'dan (r.anhümâ) (ö. 68/687) şöyle rivayet etti: Çocuklarla beraber oynuyordum. Derken Resûlullah (s.a.v.) geldi. Ben hemen bir kapının arkasına gizlendim, gelerek avucuyla omuzlarımın arasına bir dokundu. Ve: "Git bana Muâviye'yi çağır!" dedi. Ben derhal gittim, geldim. Ve: "O yemek yiyor!" dedim. Sonra bana tekrar: "Git bana Muâviye'yi çağır!" dedi. Hemen gittim, geldim. Ve: "O yemek yiyor!" dedim. Bunun üzerine: "Allah onun karnını doyurmasın!" buyurdular.

Müslim'deki metnine yer verilen bu rivayet Tayâlisî'nin ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'lerinde de yer almaktadır. Yukarıda geçen Müslim senedleri *muttasıl* olup isnadlarda geçen râviler İmrân b. Ebû Atâ (ö. 140/757) hariç *sikadır*. **İmrân b. Ebû Atâ** ile ilgili olarak İbn Hacer *Takrîbü't-Tehzîb*'de *sadûk* ve *lehû evhâm* değerlendirmesinde bulunurken, *Tehzîbü't-Tehzîb*'inde ise Ahmed b. Hanbel'in *sadûk* lafzı olan *leyse bihi be's* ve *sâlihu'l-hadîs*, İbn Maîn *sika*, Ebû Zür'a Basrî'nin *leyyin*, Ebû Hâtim ve Nesâî ise *leyse bi'l-kavî* olarak vassettiklerini kaydetmektedir.¹²⁴ Yapılan bu değerlendirmeler İmrân b. Ebû Atâ'nın *sadûk* dercesinde bir râvi olduğunu ve Müslim isnadının da bu sebeple hasen derecesine düşürdüğünü göstermektedir. Hadisin tahrîcinde Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde yer alan tâbiîn'den **Nasr b. İmrân** (ö. 128/745) ve **Abdülaziz b. Süheyb**'in (ö. 130/747) naklettiği senedlerin ise *muttasıl* ve *sika* râvilerden oluştuğu görülmektedir. Hadisin metnlerinde dikkati celbeden bir farklılıkta Müslim'de yer alan "Allah onun karnını doyurmasın!" kısmının tüm rivayet metnlerinde yer almamasıdır. Ayrıca bu hadisi Hatiboğlu'nun "Zaten Mu'âviye, maddi zevki ile meşgul açgözlünün birisidir." şeklindeki tercümesi de dikkate şayandır.¹²⁵

Hatiboğlu "Hz. Ali'nin ilk halife olması lazımdı, zira Peygamber'in arzusu bu idi."¹²⁶ cümlesi ile peş peşe serdettiği aşağıdaki beş hadisin istismarını imâ etmiştir:

¹²³ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/464 (No. 2869); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/50 (No. 2150), 4/397 (No. 2651), 5/217 (No. 3104), 5/234 (No. 3131); Müslim, "Birr", 96; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 5/165 (No. 359).

¹²⁴ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 430; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8/135.

¹²⁵ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 68.

¹²⁶ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 68.

(21) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ سُلَيْمَانَ الصُّبَيْعِيُّ، عَنْ يَزِيدَ الرَّشِكِ، عَنْ مُطَرِّفِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ، قَالَ: بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ جَيْشًا، وَاسْتَعْمَلَ عَلَيْهِمْ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ فَمَضَى فِي السَّرِيَّةِ، فَأَصَابَ جَارِيَةً، فَأَنكَرُوا عَلَيْهِ، وَتَعَاقَدَ أَرْبَعَةٌ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ فَقَالُوا: إِذَا لَقِينَا رَسُولَ اللَّهِ أَخْبَرْنَاهُ بِمَا صَنَعَ عَلِيٌّ، وَكَانَ الْمُسْلِمُونَ إِذَا رَجَعُوا مِنَ السَّعْرِ بَدَّءُوا بِرَسُولِ اللَّهِ فَسَلَّمُوا عَلَيْهِ، ثُمَّ انْصَرَفُوا إِلَى رَحَالِهِمْ، فَلَمَّا قَدِمَتِ السَّرِيَّةُ سَلَّمُوا عَلَى النَّبِيِّ فَقَامَ أَحَدُ الْأَرْبَعَةِ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَمْ تَرِ إِلَى عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ صَنَعَ كَذَا وَكَذَا، فَأَعْرَضَ عَنْهُ رَسُولُ اللَّهِ ثُمَّ قَامَ الثَّانِي فَقَالَ مِثْلَ مَقَالَتِهِ، فَأَعْرَضَ عَنْهُ، ثُمَّ قَامَ الثَّالِثُ فَقَالَ مِثْلَ مَقَالَتِهِ، فَأَعْرَضَ عَنْهُ، ثُمَّ قَامَ الرَّابِعُ فَقَالَ مِثْلَ مَا قَالُوا، فَأَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ وَالْعَصَبُ يُغْرِفُ فِي وَجْهِهِ فَقَالَ: " مَا تُرِيدُونَ مِنْ عَلِيٍّ، مَا تُرِيدُونَ مِنْ عَلِيٍّ، مَا تُرِيدُونَ مِنْ عَلِيٍّ، إِنَّ عَلِيًّا مِنِّي وَأَنَا مِنْهُ، وَهُوَ وَلِيُّ كُلِّ مُؤْمِنٍ بَعْدِي " قَالَ أَبُو عِيسَى: هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ، لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ حَدِيثِ جَعْفَرِ بْنِ سُلَيْمَانَ¹²⁷

Tirmizî (ö. 279/892) ↔ Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855) ↔ Cafer b. Süleyman (ö. 178/794) ↔ Yezîd er-Rişk (ö. 130/747) ↔ Mudarrîf b. Abdullah (ö. ?) ↔ İmrân b. Husayn'dan (r.a.) (ö. 52/672) şöyle rivayet etti: Resûlullah (s.a.v.) bir askeri kuvvet göndermiş Ali b. Ebû Tâlib'i (r.a.) de bunun başına komutan tayin etmişti. Ali (r.a.) savaştan elde ettiği bir cariye ile cinsel ilişkide bulundu. Beraberinde bulunan askerler Ali'nin (r.a.) yaptığı bu hareketi doğru bulmadılar ve dört kişi kendi aralarında anlaşarak, eğer Resûlullah (s.a.v.) ile karşılaşsaksak Ali'nin (r.a.) bu yaptığını haber vereceğiz" dediler.

Müslümanlar bir savaştan döndükleri zaman önce Hz. Peygamber'in yanına gelip selam verirler sonra evlerine dağılırlardı. Bu müfreze de geri dönünce Hz. Peygamber'e geldiler ve selam verdiler. O dört kişiden biri kalkıp: "Ey Allah'ın Resûlü (s.a.v.)! Ali b. Ebû Talîb'in şöyle şöyle yaptığını biliyor musun?" dedi. Hz. Peygamber, bu kimseden yüz çevirdi. Sonra ikinci kişi kalktı birinci kimsenin konuştuğu gibi konuştu. Resûlullah (s.a.v.), ondan da yüz çevirdi. Üçüncü kişi kalktı ve onların söylediklerini aynen söyledi. Resûlullah (s.a.v.) ondan da yüz çevirdi. Nihayet dördüncü kişi kalkıp onların söylediklerini aynen söyledi. Sonra Resûlullah (s.a.v.) yüzünde öfke belirtisi olduğu halde bu kişiye dönerek: "Ali'den Ne istiyorsunuz? Ali'den ne istiyorsunuz? Ali'den ne istiyorsunuz? Ali, bendendir. Ben de ondanım. Benden sonra her mü'minin velisi O'dur" buyurdu.

Tirmizî: "Bu hadis hasen garibtir. Bu hadisi sadece Cafer b. Süleyman'ın rivayetiyle bilmekteyiz." demiştir.

Bu rivayetin İmrân b. Husayn (r.a.) (ö. 52/672) tariklerini incelediğimizde Mudarrîf b. Abdullah (ö. ?) ↔ Yezîd er-Rişk (ö. 130/747) ↔ Cafer b. Süleyman'ın (ö. 178/794) tabakalarında tek kaldığı görülmektedir. **Cafer b. Süleyman**'dan nakleden birçok *sika* ve *sadûk* râvi bulunmaktadır. Başka mütâbi' ve şâhid tarikleri de bulunmaktadır. Cafer b. Süleyman'ın, İbn Hacer *Takrîbü't-Tehzîb*'de *sadûk* ve Şîî olarak vassfederken, İbn Ebû Hâtim ise *el-Cerh ve't-ta'dîl*'de Şîa'ya mensub olmasının yanı sıra Yahyâ b. Maîn'in *sika*, Ahmed b. Hanbel'in ise *la be'se bih* lafızlarıyla değerlendirdiğini kaydetmektedir.¹²⁸ **Yezîd er-Rişk** hakkında ise Ahmed b. Hanbel *sâlih 'ul-hadîs*, Yahyâ b. Ma'în *sâlih*, Ebû Hatîm, Ebû Zür'a ve Zehebî'nin ise *sika* olarak vassfettikleri görülmektedir.¹²⁹ **Mudarrîf b. Abdullah** hakkında

¹²⁷ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, 2/168 (No. 868); Abdurrezzâk, *el-Emâlî*, 79 (No. 109); İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, 6/372 (No. 32121); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/168 (No. 868); a.mlf., *Fedâilü's-sahâbe*, 2/605 (No. 1035), 2/620 (No. 1060), 2/649 (No. 1104); Tirmizî, "Menâkıb", 67 (No. 3712); İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, 2/564 (No. 1187); a.mlf., *el-Âhâd ve'l-mesânî*, 4/278 (No. 2298); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/309 (No. 8090), 7/440 (No. 8420), 7/432 (No. 8399).

¹²⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/481; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 140.

¹²⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/298; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/391.

ise İbn Hacer *sika* değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹³⁰ Tüm bu değerlendirmeler sonucunda isnadın hasen seviyesinde olduğu görülmektedir. Mütâbi‘ ve şâhid hasen ve sahih isnadlarla da desteklendiği için söz konusu rivayeti mevzû derecesine indirgemek isabetli değildir.

(22) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو الْحُسَيْنِ، أَخْبَرَنِي حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ زَيْدٍ بْنِ جُدْعَانَ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ، عَنِ الْمِرَاءِ بْنِ غَارِبٍ، قَالَ: أَقْبَلْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ فِي حَجَّتِهِ الَّتِي حَجَّ، فَنَزَلَ فِي بَعْضِ الطَّرِيقِ فَأَمَرَ الصَّلَاةَ جَامِعَةً، فَأَخَذَ بِيَدِ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَقَالَ: " أَلَسْتُ أَوَّلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ؟ " قَالُوا: بَلَى، قَالَ: " أَلَسْتُ أَوَّلَى بِكُلِّ مُؤْمِنٍ مِنْ نَفْسِهِ؟ " قَالُوا: بَلَى، قَالَ: " فَهَذَا وَثِيٌّ مِنْ أَنَا مَوْلَاهُ، اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالَاهُ، اللَّهُمَّ عَادِ مَنْ عَادَاهُ " ¹³¹

İbn Mâce (ö. 273/887) ↔ *Ali b. Muhammed* (ö. 233/847) ↔ *Ebü'l Hüseyin Zeyd b. Hubâb* (ö. 203/818) ↔ *Hammad b. Seleme* (ö. 167/783) ↔ *Ali b. Zeyd Yahyâ* (ö. 131/748) ↔ *Adî b. Sâbit* (ö. 116/734) ↔ *Berâ b. Âzib'in* (r.a.) (ö. 71/690) şöyle dediğini rivayet etti: Biz Resûl-i Ekrem'in (s.a.v.) ifâ etmiş olduğu hac seferinde beraberinde yola çıkmıştık. O, yolun bir kısmında, konakladı ve cemaatle namaz kılma emrini verdi. Daha sonra Ali'nin (r.a.) elini tuttu ve "Ben mü'minlere, kendi nefislerinden evlâ değil miyim?" dedi. Orada bulunan sahâbîler: "Evet" dediler. Resûl-i Ekrem (s.a.v.): "Ben her mü'mine, kendi nefisinden evlâ değil miyim?" dedi. Sahâbîler de "Evet", diye cevap verdiler. Resûl-i Ekrem (s.a.v) Hz. Ali'yi işaret ederek: "İşte bu, beni seven herkesin sevdiğidir. Allah'ım onu seven kimseleri, sev. O'na buğuz edenlere, sen de buğz et" dedi.

Yukarıda İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *es-Sünen*'inde geçen Berâ b. Âzib (r.a.) tariki aktarılan hadisin başka sahâbîlerden gelen yüzlerce isnadı bulunmaktadır. En kuvvetli *sahih* ve *muttasıl* isnadlarının Büreyde b. Husayb'dan (r.a.) (ö. 63/682) gelen tariklerde mevcut olduğu Berâ b. Âzib'den (r.a.) gelen isnadların ise *zayıf* olduğu görülmektedir. İbn Mâce'de geçen isnad *muttasıl* olup, Ali b. Zeyd (ö. 132/748) ve Zeyd b. Hubâb (ö. 203/818) hariç diğer râvilerin *sika* oldukları tespit edilmiştir. Zehebî *Tezkiretu'l-huffâz*'da **Ali b. Zeyd**'in â'mâ ve Şîî olduğunu dile getirirken; *Mîzânü'l-i'tidâl*'de ise Ali'yi Yahyâ b. Maîn'in *leyse bi-hüccetin*, Ebû Hâtim ve Ebû Zür'anın *leyse bi'l-kaviy*, Tirmizî'nin *sadûk*, Dârekutnî'nin *leyyin* olarak değerlendirdiğini belirtir.¹³² **Zeyd b. Hubâb** hakkında ise Ebû Hâtim *sadûk/sâlihu'l-hadîs*, Ali el-Medîni ve Yahyâ b. Maîn *sika*, İbn Hacer *sadûk* değerlendirmelerinde bulunmuştur.¹³³ Bu tetkikler sonucunda isnadın *zayıf* olduğu görülmektedir ancak farklı sahâbîlerden gelen *sahih* ve *hasen* tariklerle de desteklendiği için klasik hadis tenkidine göre hadisin mevzû olduğunu söylemek mümkün değildir.

¹³⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/173.

¹³¹ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/372 (No. 32118); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/430 (No. 18479); a.mlf., *Fedâilü's-sahâbe*, 2/596 (No. 1016), 2/610 (No. 1042); İbn Mâce, "Fedâilü's-sahâbe", 11 (No. 116); Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 2/108 (No. 46), 2/110 (No. 47); İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, 2/605 (No. 1363); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/439 (No. 8419).

¹³² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/187; Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 3/129; a.mlf., *Tezkiretu'l-huffâz*, 1/106.

¹³³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/561, 562; İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, 222.

(23) حَدَّثَنَا وَاصِلُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فَضَّالٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَبِي نَصْرٍ، عَنِ الْمُسَاوِرِ الْجَمْرِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَتْ: دَخَلْتُ عَلَى أُمِّ سَلَمَةَ فَسَمِعْتُهَا تَقُولُ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ يَقُولُ: " لَا يُحِبُّ عَلِيًّا مُنَافِقٌ، وَلَا يَبْغِضُهُ مُؤْمِنٌ ". وَفِي الْبَابِ عَنْ عَلِيٍّ. قَالَ أَبُو عِيسَى: وَهَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ مِنْ هَذَا الْوَجْهِ، وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ هُوَ أَبُو نَصْرٍ الْوَرَّاقُ، وَرَوَى عَنْهُ سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ¹³⁴

Tirmizî (ö. 279/892) ↔ Vasil b. Abdül Â'la (ö. 244/858) ↔ Muhammed b. Fudeyl (ö. 195/810) ↔ Abdullah b. Abdurrahman b. Ebû'n Nadr (ö. ?) ↔ Musâvir el-Hımyeri (ö. ?) ↔ Annesinden (ö. ?) rivayet ettiğine göre, şöyle demiştir: "Ümmü Seleme'nin (r.anhâ) (ö. 62/681) yanına girmiştim, onun şöyle dediğini işittim: Resûlullah (s.a.v.) 'Ali'yi hiçbir münâfık sevmez. Hiçbir mü'min de ona buğzetmez.' buyurdu."

Tirmizî: Bu konuda Ali'den de (r.a.) hadis rivayet edilmiştir. Bu hadis bu şekliyle hasen garibtir. Abdullah b. Abdurrahman, Ebû Nasr el-Verrak'tır, kendisinden Süfyân es-Sevrî hadis rivayet etmiştir.

Yukarıda Tirmizî'nin *es-Sünen*'inde geçen metnine yer verilen hadisin Ümmü Seleme'den (r.anhâ) (ö. 62/681) gelen tariklerinin zayıf olduğu görülmektedir. Bu zayıflığın nedeni yukarıda isnadla beraber çoğu isnadlarda yer alan **Ümmü Musâvir** ve **Musâvir el-Hımyeri**'dir. İbn Hacer *Takrîbü't-Tehzîb*'de Ümmü Musâvir hakkında *mechûlû'l-hâl* değerlendirmesinde bulunurken *Tehzîbü't-Tehzîb*'de Ümmü Musâvir'den, Ümmü Seleme ve oğlu Musâvir el-Hımyeri'nin rivayette bulunduğunu kaydetmektedir.¹³⁵ Musâvir el-Hımyeri'yi ise İbn Hacer *meçhul*, Zehebî ise *fîhi cehâletün* ve *münker* olarak vasfetmektedir.¹³⁶ Hadisin şahid tarikleri incelendiğinde ise Hz. Ali'den gelen rivayetlerde *sika* râvilerden müteşekkil *muttasıl* tarikler mevcuttur. Netice itibariyle Ümmü Seleme'den (r.anhâ) gelen zayıf tarikler Ali'den (r.a.) gelen sahih ve hasen tariklerle desteklenmekte ve söz konusu rivayeti mevzû olarak değerlendirmek mümkün görünmemektedir.

Hilafet için Hz. Ali lehine gösterilen delillere karşı Emeviler, Hz. Peygamber'in hiçbir vasî tâyin etmediği hakikatinin tesbiti işini üzerlerine almak zorunda idiler. Bu keyfiyeti bizzat Hz. Ali de bildirmiş olmakla beraber, onun torunları dahi, Rafizilerin bu mevzûdaki iddialarını cerh eden izahlarda bulunmak mecburiyetinde kalmışlardır.¹³⁷

Hatiboğlu, yukarıdaki sözleriyle Buhârî'de geçen aşağıdaki rivayetin mevzû olduğunu iddia etmektedir:

(24) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مُطَرِّفٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ أَبِي جَحِيفَةَ، قَالَ: قُلْتُ لِعَلِيٍّ: " هَلْ عِنْدَكُمْ كِتَابٌ ؟ قَالَ: لَا، إِلَّا كِتَابُ اللَّهِ، أَوْ فَهْمُ أُعْطِيَهُ رَجُلٌ مُسْلِمٌ أَوْ مَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ، قَالَ: قُلْتُ، فَمَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ؟ قَالَ: الْعَقْلُ وَفَكَاهُ الْأَسِيرِ، وَلَا يُقْتَلُ مُسْلِمٌ بِكَافِرٍ¹³⁸

¹³⁴ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/372 (No. 32114); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 44/117 (No. 26507); a.mlf., *Fedâilü's-sahâbe*, 2/619 (No. 1059), 2/648 (No. 1102), 2/685 (No. 1169); Tirmizî, "Menâkıb", 69 (No. 3717); İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, 2/597 (No. 1319).

¹³⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 759; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, 12/484.

¹³⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 759; Zehebî, *Mizânü'l-i-tidâl*, 4/95.

¹³⁷ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 69.

¹³⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/408 (No. 1935), 4/415 (No. 2676), 5/134 (No. 2990), 5/222 (No. 3111), 5/351 (No. 3336), 5/541 (No. 10927); Buhârî, "İlim", 39 (No. 114), "Cihâd", 172 (No. 2888), "Humus", 6 (No. 2997), "Megâzî", 78 (No. 4168, 4169), "Merdâ", 17 (No. 5345), "Temennî", 26 (No. 6932); Müslim, "Vasıyye", 1637; Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, 11/108 (No. 4826), 11/266 (No. 5055); Nesâî, 5/366 (No. 5821), 5/367 (No. 5823), 5/368 (No. 5826), 7/63 (No. 7474).

Buhârî (ö. 256/869) ↔ Muhammed b. Selâm (ö. 225/839) ↔ Veki' b. Cerrâh (ö. 196/811) ↔ Süfyan es-Sevrî (ö. 161/777) ↔ Âmir eş-Şa'bî (ö. 104/722) ↔ Ebû Cuheyfe'nin (r.a.) (ö. 74/693) Ali'ye (r.a.) (ö. 40/661) şöyle dediğini rivayet etti: "Sizin yanınızda (Resûlullah'tan (s.a.v.) kalan) bir kitab, yazılmış bir şey var mıdır? diye sordum. Ali (r.a.): Hayır, bizde Allah'ın Kitabı'ndan, bir de Müslüman olana verilen anlayıştan başka birşey yoktur. Bir de şu sahîfenin içindeki vardır, cevabını verdi. Ebû Cuheyfe (r.a.): Peki, bu sahîfenin içinde ne var? diye sorunca: "Onun içinde diyetin, esiri kurtarmanın ve bir kâfire bedel Müslümanın katli olunmayacağına hükmü vardır" dedi.

Müttetekun aleyh olan bu mevkûf rivayetin senedi muttasıl ve tüm râvileri sikadır. Ebû Cuheyfe'nin (r.a.) Hz. Ali'ye böyle bir soru yöneltmesinin nedeni Hatiboğlu'nun da belirttiği gibi Şîa taraftarlarının Hz. Peygamber'in sadece Ehl-i beyt'e özel yazılı bir vasiyeti olduğu iddialarıdır. Rivayetin senedindeki tüm râvilerin sika olması, sahâbînin yine bir sahâbîden nakilde bulunması ayrıca *Sahihayn*'da yer alması ve Hz. Ali'nin sözlerini destekleyen Hz. Peygamber'den hadislerin de bulunması rivayet hakkındaki mevzû iddiasının doğru olmadığını göstermektedir.

Bu mevzûdaki bazı rivayetler, içlerindeki şahısların değiştirilmesi suretiyle her iki tarafça da kullanılabilir hâle gelmişlerdir: Hz. Ali'nin hilafet hukukunun cerhi için çıkarıldığı âşikâr olan "...ancak Ebu Bekir'in kapısı açılsın" hadîsindeki Ebu Bekir yerine Ali lafzını yerleştirmekle, Şîilerin başka ifade bulmalarına hacet kalmamış olmaktadır.¹³⁹

Hatiboğlu, yukarıdaki sözleriyle Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'indeki aşağıdaki rivayetin mevzû olduğunu söylemektedir.

(25) حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ عُمَرَ بْنِ أَبِي سَيْدٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: "كُنَّا نَقُولُ فِي زَمَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: رَسُولُ اللَّهِ خَيْرُ النَّاسِ، ثُمَّ أَبُو بَكْرٍ، ثُمَّ عُمَرُ" وَلَقَدْ أَوْفَى ابْنُ أَبِي طَالِبٍ ثَلَاثَ خِصَالٍ، لِأَنَّ (1) تَكُونُ لِي وَاحِدَةً مِنْهُمْ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ خَيْرِ النَّعَمِ " رَوَّجَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ابْنَتَهُ، (2) وَوَلَدَتْ لَهُ، وَسَدَّ (3) الْأَبْوَابَ إِلَّا بَابَهُ فِي الْمَسْجِدِ، وَأَعْطَاهُ الرَّايَةَ يَوْمَ خَيْبَرٍ¹⁴⁰

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ↔ Veki' b. Cerrâh (ö. 197/812) ↔ Hişâm b. Sa'd (ö. 160/776) ↔ Amr b. Esîd (ö. ?) ↔ Abdullah b. Ömer'den (r.anhümâ) (ö. 73/693) şöyle rivayet etti: Biz Nebi (s.a.v.) zamanında şöyle derdik: "Resûlullah (s.a.v.) insanların en hayırlısıdır, sonra Ebu Bekir (r.a.), sonra Ömer (r.a.)" Andolsun ki üç özelliği sebebiyle Ali b. Ebû Tâlib de (r.a.) zikredildi. Bu üç özellik, 1. "Bana kızıl develerden daha sevimli bir şey" (rivayeti) 2. Resûlullah onu kızıyla evlendirdi ve kızının kendisinden çocuğu oldu. 3. Mescidde onun kapısı dışındaki tüm kapıları kapattı ve Hayber'de sancağı ona verdi.

On bir ve on iki numaralı rivayetlerde İbn Ömer'den (r.anhümâ) gelen tariklerinin tahrîci yapılan ve Buhârî'deki varyantları incelenen rivayetin burada yine İbn Ömer'den (r.anhümâ) gelen Ahmed b. Hanbel'deki metninde Buhârî'den farklı olarak Hz. Ömer'den sonra Hz. Osman'ın zikredilmeyip Hz. Ali ile ilgili bir ziyadenin olduğu dikkat çekmektedir. Ahmed b. Hanbel'de yer alan söz konusu isnad *muttasıl* olup Hişâm b. Sa'd (ö. 160/776) hariç râvilerin tamamı sikadır. Ahmed b. Hanbel **Hişâm b. Sa'd**'ı "hafız değil", Yahyâ b. Maîn ise *sâlih* ve "metrûkü'l-hadis değildir" diye vassfederken, Ebû Hâtim de onun hakkında "hadisi yazılır ama

¹³⁹ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 69, 70.

¹⁴⁰ Hadisin kaynakları için bk. 89. dipnot.

ihiticac edilmez” değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹⁴¹ Rivayetin isnadında bulunan râvi Hişâm b. Sa’d nedeniyle *hasen* seviyesinde olduğu ve birçok *sahih* isnadla da desteklendiği görülmektedir.

Hatiboğlu “Hz. Peygamber’in, hilafet namzedini tâyin etmek gayesiyle, bir hadîste Hz. Ali için kitab veya ketif isterken, bir diğeri de Hz. Ebu Bekir için aynı şeylerin talebinde bulunmuş olmasında iki tarafın rolünü görmemek mümkün değildir.”¹⁴² sözleriyle ilki Buhârî’de ikincisi İbn Sa’d’da geçen aşağıda yer alan iki hadisin uydurma olduğunu ifade etmiştir. Hatiboğlu’nun ifadelerinde işaret ettiği hadislerde işkâl olduğu sonucu çıkmaktadır. Fakat söz konusu hadislerin metni incelendiğinde ilk hadisin metinlerinde Hz. Peygamber’in yazacak bir şey istediği yer alırken burada söz konusu isteğin bir sahâbîye özel olduğuna dair bir ifade yer almamaktadır. Bu durumda Hatiboğlu’nun “Hz. Peygamber’in, hilafet namzedini tâyin etmek gayesiyle, bir hadîste Hz. Ali için kitab veya ketif isterken,..” ifadeleriyle işaret ettiği hadislerin ancak Hz. Ali taraftarları tarafından kullanıldığı fakat aslında onları destekler mahiyette olmadığını ifade etmek yerinde olacaktır. İkinci grup hadislerin metninde ise Hz. Peygamber’in Ebu Bekir’in (r.a.) adını zikrederek istekte bulunduğu yer almaktadır. İbn Hacer *Fethu’l-bârî*’de ilk hadisin şerhinde Hz. Peygamber’ in “Bende sonra size öyle bir kitab (vasiyetnâme) yazayım ki, ondan sonra hiç dalâlette kalmayasınız” sözüyle alakalı bir görüşün de Hz. Peygamber’in amacının kendisinden sonraki halifeyi açıklamak olduğu ve Müslim’de geçen Hz. Peygamber’in Ebû Bekir için yazdıracak bir şey istediği rivayetin de bunu desteklediği ile ilgili açıklamalara yer verir.¹⁴³

(26) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: " لَمَّا اشْتَدَّ بِالنَّبِيِّ وَجَعُهُ، قَالَ: ائْتُونِي بِكِتَابٍ أَكْتُبُ لَكُمْ كِتَابًا لَا تَضِلُّوا بَعْدَهُ، قَالَ عُمَرُ: إِنَّ النَّبِيَّ عَلَيْهِ الْوَجْهُ وَعِنْدَنَا كِتَابُ اللَّهِ حَسْبُنَا، فَاتَّخَذُوا وَكُتِرَ اللَّفْظُ، قَالَ: فَوُضِعَ عَنِّي عِنْدِي التَّنَاضُحُ، فَخَرَجَ ابْنُ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: إِنَّ الرِّيَاضَةَ كُلَّ الرِّيَاضَةِ مَا خَالَ بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ وَبَيْنَ كِتَابِهِ " ¹⁴⁴

Buhârî (ö. 256/870) ↔ Yahyâ b. Süleyman (ö. 237/851) ↔ İbn Vehb (ö. 197/812) ↔ Yûnus b. Yezîd (ö. 159/775) ↔ İbn Şihâb (ö. 124/741) ↔ Ubeydullah b. Abdullah (ö. 94/712) ↔ İbn Abbas’dan (r.anhümâ) (ö. 68/687) şöyle rivayet etti: Hz. Peygamber’in (s.a.v.) (son hastalığında) ağrısı şiddetlenince: “Yazı yazacak şey getiriniz, size öyle bir kitab (vasiyetnâme) yazayım ki, ondan sonra hiç dalâlette kalmayasınız” buyurdu. Ömer (r.a.): Peygamber’in (s.a.v.) hastalığı ağırlaştı. Bizim elimizde de Allah’ın Kitabı vardır.

¹⁴¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 9/61; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/336.

¹⁴² Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 70.

¹⁴³ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi-şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1379), 1/209.

¹⁴⁴ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 5/438 (No. 975), 10/361 (No. 19371); Humeydî, *el-Müsned*, 1/457 (No: 536); İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-kübrâ*, 2/213, 214, 215; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/408 (No. 1935), 4/415 (No. 2676), 5/134 (No. 2990), 5/222 (No. 3111), 5/351 (No. 3336), 5/541 (No. 10927); Buhârî, “İlim”, 39 (No. 114), “Cihâd”, 172 (No. 2888), “Humus”, 6 (No. 2997), “Megâzî”, 78 (No. 4168, 4169), “Merdâ”, 17 (No. 5345), “Temennî”, 26 (No. 6932); Müslim, “Vasiyye”, 20, 21, 22; Bezzâr, *el-Bahrü’z-zehhâr*, 11/108 (No. 4826), 11/266 (No. 5055); Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 5/366 (No. 5821), 5/367 (No. 5823), 5/368 (No. 5826), 7/63 (No. 7474).

O bize yeter, dedi. Bunun üzerine oradaki sahâbîler ihtilâfa düştüler. Sözleri birbirine karıştı. Resûlullah (s.a.v.): “Yanımdan ayrılın; benim yanımda tartışma olmaz” buyurdu. İbn Abbas (r.anhümâ), bu sözleri râvi Ubeydullah b. Abdullah’a naklettikten sonra “Âh ne büyük musibettir o musibet ki, Resûlullah (s.a.v.) ile yazmak istediği kitab arasına perde oldu” diyerek dışarı çıktı.

Rivayetin en çok isnadı İbn Abbas (r.anhümâ) tariklerinde bulunmaktadır. İbn Abbas’dan (r.anhümâ) gelen ve Buhârî ve Müslim’de yer alan tüm isnadlar *muttasıl* ve *sika* râvilerden oluşurken sadece yukarıdaki isnad **Yahyâ b. Süleyman** (ö. 237/851) nedeni ile hasen seviyesindedir. Yahyâ b. Süleyman’ı Ebû Hâtim *şeyh* diye vasfederken, Nesâî ise *sika değildir* değerlendirmelerinde bulunmaktadır.¹⁴⁵

(27) قَالَ: أَخْبَرَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ صَالِحِ بْنِ كَيْسَانَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: " اذْهَبِي لِأَبَاكِ وَأَخَاكِ حَتَّى أَكْتُبَ لَأَبِي بَكْرٍ كِتَابًا، فَإِنِّي أَخَافُ أَنْ يَقُولَ قَائِلٌ وَيَتَمَتَّى، وَيَأْتِيَ اللَّهَ وَالْمُؤْمِنُونَ إِلَّا أَبَا بَكْرٍ ¹⁴⁶

İbn Sa’d (ö. 230/845) ↔ Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821) ↔ İbrâhîm b. Sa’d (ö. 183/799) ↔ Sâlih b. Keysân (ö. 145/762) ↔ İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) ↔ Urve (ö. 94/713) ↔ Âişe’den (r.anhümâ) (ö. 58/678) Resûlullah’ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etti: “Bana babanı ve kardeşini çağır da Ebû Bekir (r.a.) için bir sahife yazdırayım. Muhakkak ki ben birinin (bazı) temennilerde bulunarak bir şeyler söylemesinden korkuyorum. Allah ve müminler ancak Ebû Bekir’i (halife) olarak kabul eder.”

Yukarıdaki sened *muttasıl* olup **İbn Sa’d** dışındaki râviler *sika* derecesindedirler. Musannif İbn Sa’d’ın¹⁴⁷ sadûk bir râvi olması nedeniyle isnad hasen seviyesine inmektedir. Ancak Hatiboğlu’nun sadece İbn Sa’d rivayetini belirttiği bu hadis başka tarikleride bulunmakla birlikte, **Ubeydullah b. Saîd** (ö. 241/855) ↔ **Yezîd b. Hârûn** (ö. 206/821) ↔ **İbrâhîm b. Sa’d** (ö. 183/799) ↔ **Sâlih b. Keysân** (ö. 145/762) ↔ **İbn Şihâb ez-Zührî** (ö. 124/742) ↔ **Urve** (ö. 94/713) ↔ **Âişe’den** (r.anhümâ) (ö. 58/678) gelen *muttasıl* ve *sahih* bir tarikle Müslim’in *el-Câmi ‘u’s-sahîh*’inde de yer almaktadır.

Hatiboğlu, “Peygamber’in hilafeti Hz. Ali’ye bıraktığının hadîslerle isbatı gayretine muvazi olarak, Hz. Ebu Bekir’in bir gâsıb durumun da gösterilmesi gerekmiştir. Hz. Ali şöyle demiş oluyor:”¹⁴⁸ diyerek İbn Mâce’de geçen aşağıdaki hadise yer verdikten sonra “Hz. Ali’nin ağzı ile ifade edilen bu yalancı sıddık her hâlde Ebu Bekir olmalıdır.”¹⁴⁹ diyerek ifadelerine devam etmektedir.

¹⁴⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 9/154; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/367.

¹⁴⁶ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 3/104 (No. 1611); İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-kübrâ*, 3/180; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 40/230 (No. 24199), 41/271 (No. 24751); a.mlf., *Fedâilü’s-sahâbe*, 1/190 (No. 205), 1/205 (No. 226), 1/206 (No. 227), 1/395 (No. 600); Müslim, “Fedâilü’s-sahâbe”, 11; Belâzürî, *Ensâbü’l-esrâf*, 1/541 (No. 1096), 1/542 (No. 1097); İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, 2/549 (No. 1156), 2/555 (No. 1163).

¹⁴⁷ Râvi hakkındaki değerlendirmeler için bk. 113. dipnot.

¹⁴⁸ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 70.

¹⁴⁹ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 70.

(28) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الرَّازِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، أَنَّ أَبَا الْعَلَاءِ بْنَ صَالِحٍ، عَنْ الْمُنْهَالِ، عَنْ عَبْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ عَلِيٌّ: "أَنَا عَبْدُ اللَّهِ، وَأَخُو رَسُولِهِ وَأَنَا الصِّدِّيقُ الْأَكْبَرُ لَا يَقُولُهَا بَعْدِي إِلَّا كَذَّابٌ، صَلَّيْتُ قَبْلَ النَّاسِ بِسَبْعِ سِنِينَ"¹⁵⁰

İbn Mâce (ö. 273/887) ↔ Muhammed b. İsmâil er-Râzî (ö. ?) ↔ Ubeydullah b. Mûsâ (ö. 219/834) ↔ Alâ b. Sâlih (ö. ?) ↔ Minhâl (ö. ?) ↔ Abbâd b. Abdullah (ö. ?) ↔ Ali'den (r.a.) (ö. 40/661) şöyle rivayet etti: "Ben Allah'ın kuluyum, O'nun Resûlü'nün (s.a.v.) kardeşiyim. Sıddîk-i ekber de benim. Benden sonra kezzâb adamdan başka hiç kimse bunu (sıddîk-i ekber olduğunu) söyleyemez. İnsanlardan yedi yıl önce namaz kıldım."

Hiz. Ali'den nakledilmiş bu mevkuf rivayetin isnadı muttasıl olup **Muhammed b. İsmâil er-Râzî** ve **Alâ b. Sâlih** hariç diğer râviler sikadır. Muhammed b. İsmâil er-Râzî'yi Zehebî *el-Kaşif*'de, İbn Hacer ise *Takrîbü't-Tehzîb*'de *sadûk* olarak vasfetmektedir.¹⁵¹ Alâ b. Sâlih hakkında ise İbn Ebû Hâtim *el-Cerh ve't-ta'dîl*'de Yahyâ b. Maîn'in *sika*, Ebû Hâtim ve Ebû Zûr'a'nın da *lâ be's bih* şeklinde değerlendirdiğini belirtirken, İbn Hacer *Takrîbü't-Tehzîb*'de onu *sadûk* ve *lehû evhâm* olarak kaydetmektedir.¹⁵²

(29) حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ مَوْلَى بَنِي هَاشِمٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَلَمَةَ يَحْيَى بْنُ كَهْمَلٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي يُحَدِّثُ، عَنْ حَبَّةِ الْعُرَيْنِ، قَالَ: رَأَيْتُ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ضَحِكَ عَلَى الْمُنْبَرِ لَمْ أَرَهُ ضَحِكَ ضَحِكًا أَكْثَرَ مِنْهُ، حَتَّى بَدَتْ نَوَاجِدُهُ، ثُمَّ قَالَ: "ذَكَرْتُ قَوْلَ أَبِي طَالِبٍ، ظَهَرَ عَلَيْنَا أَبُو طَالِبٍ، وَأَنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ وَنَحْنُ نُصَلِّي بِطَنٍ نَخْلَةٍ، فَقَالَ: مَاذَا تَصْنَعَانِ يَا ابْنَ أَخِي؟ فَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ إِلَى الْإِسْلَامِ، فَقَالَ: مَا بِالَّذِي تَصْنَعَانِ بَاسٌ، أَوْ بِالَّذِي تَقُولَانِ بَاسٌ، وَلَكِنَّ وَاللَّهِ لَا تَغْلُوبِي اسْتِي أَبَدًا، وَضَحِكَ تَعَجُّبًا لِقَوْلِ أَبِيهِ، ثُمَّ قَالَ: اللَّهُمَّ لَا أَعْتَرِفُ أَنَّ عَبْدًا لَكَ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ عَبْدَكَ قَبْلِي غَيْرَ نَبِيِّكَ، ثَلَاثَ مَرَّاتٍ لَقَدْ صَلَّيْتُ قَبْلَ أَنْ يُصَلِّيَ النَّاسُ سَبْعًا"¹⁵³

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ↔ Ebû Saîd (ö. 197/812) ↔ Yahyâ b. Seleme (ö. 172/788) ↔ Babası Seleme b. Küheyl (ö. 121/738) ↔ Habbete el-Uranî (ö. 76/) ↔ Ali (r.a.) (ö. 40/661) "Musned'deki bir rivayete göre ise bu son cümle şöyledir: "Halkın namaz kılmasından önce ben yedi defa kıldım."

Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde yer alan bu rivayetin isnadı muttasıldır. Ancak sened de yer alan **Yahyâ b. Seleme**'yi Ebû Hâtim *münkerü'l-hadîs*, Nesâî ise *metrûk* olarak vasfetmektedir.¹⁵⁴ **Habbete el-Uranî** hakkında ise İbn Maîn *leyse bi sika*, Nesâî *leyse bi'l-kavî*, İbn Hiraş ise *leyse bi şey* değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹⁵⁵ Aynı raviler Bezzâr'daki isnadda da yer almaktadır. İsnaddaki bu râviler sebebiyle söz konusu rivayet metrûk olarak değerlendirilmektedir.

Abbasî-Haşimî mücadelesinin hadis istismarına yansıdığını belirten Hatiboğlu, "Mesele, tarafların kendilerine örnek olarak aldıkları şahısların, yâni 'Abbâs ile Ali'nin, Peygamber'e halef olmaya birbirlerinden daha layık olduklarının isbatı keyfiyettir. Abbasiler, cedleri

¹⁵⁰ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/368 (No. 32084); İbn Mâce, "Mukaddime", 11 (No. 120); İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, 2/598 (No. 1324); a.mlf., *el-Âhâd ve'l-mesânî*, 1/148 (No. 178).

¹⁵¹ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/158; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 468.

¹⁵² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/356; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 435.

¹⁵³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/165 (No. 776); Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, 2/319 (No. 751).

¹⁵⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/154; Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 4/371.

¹⁵⁵ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 1/450; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/176.

‘Abbâs’ı bir kudsiyet bürdesine sarmak ihtiyacındadırlar.”¹⁵⁶ ifadelerinden sonra Buhârî’de geçen şu rivayete yer verir:

(30) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ، حَدَّثَنِي أَبِي عَبْدِ اللَّهِ بْنُ الْمُثَنَّى، عَنْ ثَمَامَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ كَانَ إِذَا فَخَطُوا اسْتَسْقَى بِالْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَقَالَ: " اللَّهُمَّ إِنَّا كُنَّا نَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بَنِيِّنَا فَتَسْقِينَا، وَإِنَّا نَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِعَمِّ نَبِيِّنَا فَاسْقِنَا، قَالَ: فَيُسْقَوْنَ ¹⁵⁷ ".

Buhârî (ö. 256/870) ↔ Hasan b. Muhammed (ö. 260/873) ↔ Muhammed b. Abdullah el-Ensârî (ö. 212/827) ↔ Ebû Abdullah b. Müsennâ (ö. ?) ↔ Sümâme b. Abdullah b. Enes (ö. 111/729) ↔ Enes b. Mâlik’den (r.a.) (ö. 93/711) şöyle rivayet etti: “Halk kutlğa uğradığı zaman Hz. Ömer, Hz. Abbas vesilesi ile yağmur duası yapar: “Ya Rabbi! Biz (hayattayken) Peygamberimizin (s.a.v.) hürmetine senden istekte bulunurduk, sen de bize yağmur verirdin. Şimdi Peygamberimizin (s.a.v.) amcasını vesile kılıyoruz, bize yağmur ver” diye niyazda bulunur ve yağmur yağdırılırdı.”

Buhârî’de geçen isnad muttasıl olup **Ebû Abdullah b. Müsennâ** (ö. ?) dışındaki râviler *sika* seviyesindedir. Ebû Abdullah b. Müsennâ hakkında İbn Ebû Hâtim *el-Cerh ve’t-ta’dîl*’de Yahyâ b. Maîn ve Ebû Zür’a’nın *sâlih*, Ebû Hâtim’in ise *sâlih ve şeyh* olarak tavsif ettiğini belirtirken, İbn Hacer *Takrîb*’de onun *sadûk, kesîrû’l-galat* olduğunu kaydetmiştir. *Tehzîb*’de ise Nesâî’nin *leyse bi’l-kavî*, Tirmizî’nin ise *sika* olarak vafettiğini bildirmektedir.¹⁵⁸ Abdullah b. Müsennâ hakkında yapılan tüm bu değerlendirmeler onun *sadûk*, isnadın ise hasen seviyesinde olduğunu göstermektedir. Söz konusu hadise çalışmalarında yer veren Zekeriya Güler ve Kemal Taşkın’ın da hadisin mevzû olmadığı sonucuna ulaştıkları görülmektedir.¹⁵⁹

Hatiboğlu, “Böylesine mukaddes bir ‘Abbâs’ın yanında o Allah’ın ve Peygamberim sevgilisi Ali’nin durumu ne merkezdedir?” ... “Benû Nađîr arazisi dâvasını hallettirmek için ‘Abbâs ile Ali, Hz. Ömer’in yanına girerler. ‘Abbâs, Ali’yi Halifeye şöyle takdim etmektedir:”¹⁶⁰ sözleriyle aşağıdaki hadisin uydurulduğunu ifade eder.

(31) وَحَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ أَسْمَاءِ الصُّبُعِيِّ، حَدَّثَنَا جُوَيْرِيَّةُ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ الزُّهْرِيِّ: أَنَّ مَالِكَ بْنَ أَوْسٍ حَدَّثَهُ، قَالَ: " أُرْسِلَ إِلَيَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، فَجِئْتُهُ حِينَ تَعَالَى التَّهَارُ، قَالَ: فَوَجَدْتُهُ فِي بَيْتِهِ جَالِسًا عَلَى سَرِيرٍ مُفَضِّيًا إِلَى رُمَالِهِ مَتَكِّيًا عَلَى وَسَادَةٍ مِنْ أَدَمَ، فَقَالَ لِي: يَا مَالُ إِنَّهُ قَدْ دَفَّ أَهْلَ أَتْبَابٍ مِنْ قَوْمِكَ وَقَدْ أَمَرْتُ فِيهِمْ بِرَضِخٍ فَخَذَهُ، فَأَقْسِمُهُ بَيْنَهُمْ، قَالَ: قُلْتُ: لَوْ أَمَرْتُ بِخِدَا غَيْرِي، قَالَ: خُذْهُ يَا مَالُ، قَالَ: فَجَاءَ يَرْفَأُ، فَقَالَ: هَلْ لَكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فِي عُثْمَانَ، وَعَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ، وَالزُّبَيْرِ، وَسَعْدٍ؟، فَقَالَ عُمَرُ: نَعَمْ فَأَذِنَ لَهُمْ، فَدَخَلُوا ثُمَّ جَاءَ، فَقَالَ: هَلْ لَكَ فِي عَبَّاسٍ، وَعَلِيٍّ؟، قَالَ: نَعَمْ، فَأَذِنَ لَهُمَا، فَقَالَ عَبَّاسٌ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، أَفَضْ بَيْنِي وَبَيْنَ هَذَا الْكَاذِبِ الْأَثِمِ الْغَادِرِ الْخَائِنِ، فَقَالَ: الْقَوْمُ أَجَلٌ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، فَأَفَضَ بَيْنَهُمْ وَأَرْخَهُمْ، فَقَالَ مَالِكُ بْنُ أَوْسٍ: يُحْيَلُ إِلَيَّ أَنَّهُمْ قَدْ كَانُوا قَدَّمُوهُمْ لَذَلِكَ، فَقَالَ عُمَرُ: أَتَيْدَا أَنْشِدُكُمَا بِاللَّهِ الَّذِي يَأْذِيهِ تَقْوَمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ أَنْتَعِلُمُونِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: لَا نُورُثُ مَا تَرَكْنَا صَدَقَةً، قَالُوا: نَعَمْ، ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى الْعَبَّاسِ، وَعَلِيٍّ، فَقَالَ: أَنْشِدُكُمَا بِاللَّهِ الَّذِي يَأْذِيهِ تَقْوَمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ أَنْتَعِلُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: لَا نُورُثُ مَا تَرَكْنَاهُ صَدَقَةً، قَالَا: نَعَمْ، فَقَالَ عُمَرُ: إِنَّ اللَّهَ جَلَّ وَعَزَّ كَانَ خَصَّ رَسُولَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِخَاصَّةٍ لَمْ يُخَصِّصْ

¹⁵⁶ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 71.

¹⁵⁷ Buhârî, “İstiskâ”, 3 (No. 964), “Fedâilü ashâbi’n-Nebî”, 11 (No. 3507).

¹⁵⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 5/177; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 360; a.mlf., *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 5/388.

¹⁵⁹ Kemal Taşkın, *Teveşşül, İstigâse ve Teberrük Hadisleri*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 65-71; Zekeriya Güler, “Vesîle ve Teveşşül Hadislerinin Kaynak Değeri”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 4/10 (2003), 45-98.

¹⁶⁰ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 71.

بِمَا أَحَدًا غَيْرُهُ، قَالَ: فَمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ، مَا أَذْرِي هَلْ قَرَأَ آيَةَ الْكِتَابِ الَّتِي قَبْلَهَا أَمْ لَا، قَالَ: فَقَسَمَ رَسُولُ اللَّهِ بَيْنَكُمْ أَمْوَالَ بَنِي النَّضِيرِ، فَوَاللَّهِ مَا اسْتَأْتَرْتُ عَلَيْكُمْ وَلَا أَخَذَهَا دُونَكُمْ حَتَّى بَقِيَ هَذَا الْمَالُ، فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ يَأْخُذُ مِنْهُ نَفَقَةً سَنَةً ثُمَّ يَجْعَلُ مَا بَقِيَ أَسْوَدَ الْمَالِ، ثُمَّ قَالَ: أَنْشُدْكُمْ بِاللَّهِ الَّذِي يَأْذِنُهُ تَقْوَمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ أَتَعْلَمُونَ ذَلِكَ؟، قَالُوا: نَعَمْ، ثُمَّ نَشَدَ عَبَّاسًا، وَعَلِيًّا يَمْثِلُ مَا نَشَدَ بِهِ الْقَوْمُ أَتَعْلَمَانِ ذَلِكَ؟، قَالَا: نَعَمْ، قَالَ: فَلَمَّا تَوَفَّى رَسُولُ اللَّهِ قَالَ أَبُو بَكْرٍ: أَنَا وَلِيُّ رَسُولِ اللَّهِ فَجِئْتُمَا تَطْلُبُ مِيرَاثَكَ مِنْ ابْنِ أَخِيكَ وَيَطْلُبُ هَذَا مِيرَاثَ أَمْرَاتِهِ مِنْ أَبِيهَا، فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ مَا نُورَثُ مَا تَرَكْتَاهُ صَدَقَةً، "فَرَأَيْتُمَا كَاذِبًا آتَمًا غَادِرًا خَائِنًا وَاللَّهِ يَعْلَمُ إِنَّهُ لَصَادِقٌ بَارٌّ رَاشِدٌ تَابِعٌ لِلْحَقِّ، ثُمَّ تَوَفَّى أَبُو بَكْرٍ وَأَنَا وَلِيُّ رَسُولِ اللَّهِ وَوَلِيُّ أَبِي بَكْرٍ، فَرَأَيْتُمَا كَاذِبًا آتَمًا غَادِرًا خَائِنًا وَاللَّهِ يَعْلَمُ إِنَّهُ لَصَادِقٌ بَارٌّ رَاشِدٌ تَابِعٌ لِلْحَقِّ، فَوَلَّيْتُهَا ثُمَّ جِئْتَنِي أَنْتَ وَهَذَا وَأَنْتُمَا جَمِيعٌ وَأَمْرُكُمَا وَاحِدٌ، فَقُلْتُمَا: ادْفَعْهَا إِلَيْنَا، فَقُلْتُ: إِنْ شِئْتُمْ دَفَعْتُهَا إِلَيْكُمَا، عَلَى أَنَّ عَلَيْنَا عَهْدَ اللَّهِ أَنْ تَعْمَلَا فِيهَا بِالَّذِي كَانَ يَعْمَلُ رَسُولُ اللَّهِ فَأَخَذْتُمَاهَا بِذَلِكَ، قَالَ: أَكْذَلِك؟، قَالَا: نَعَمْ، قَالَ: ثُمَّ جِئْتُمَايَ لِأَقْضِي بَيْنَكُمْ وَلَا وَاللَّهِ لَا أَقْضِي بَيْنَكُمْ بِغَيْرِ ذَلِكَ حَتَّى تَقْوَمَ السَّاعَةُ، فَإِنْ عَجَزْتُمَا عَنْهَا فَرَدَّاهَا إِلَيَّ، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِسْرَاهِيمَ، وَتَحْمَدُ بْنُ رَافِعٍ، وَعَبْدُ بْنُ حَمِيدٍ، قَالَ ابْنُ رَافِعٍ حَدَّثَنَا، وَقَالَ الْآخِرَانِ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ مَالِكِ بْنِ أَوْسٍ بْنِ الْحَدَّادِ، قَالَ: أُرْسِلَ إِلَيَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، فَقَالَ: إِنَّهُ قَدْ حَضَرَ أَهْلُ أَتْيَابٍ مِنْ قَوْمِكَ، يَنْخُو حَدِيثَ مَالِكٍ غَيْرَ أَنَّ فِيهِ: فَكَانَ يُنْفِقُ عَلَى أَهْلِهِ مِنْهُ سَنَةً، وَرَمًا قَالَ: مَعْمَرٌ يَحْسِبُ قُوتَ أَهْلِهِ مِنْهُ سَنَةً ثُمَّ يَجْعَلُ مَا بَقِيَ مِنْهُ يَجْعَلُ مَالِ اللَّهِ¹⁶¹

Müslim (ö. 261/875) ↔ Muhammed b. Râfi' (ö. 245/859) ↔ Abdurrezzak b. Hemmâm (ö. 211/826) ↔ Ma'mer b. Ebû Amr (ö. 154/770) ↔ Muhammed b. Şihâb ez-Zühri (ö. 124/741) ↔ Mâlik b. Evs (ö. 92/710) ↔ Zübeyr b. Avvâm (r.a.) (ö. 36/656) tarikinde Mâlik b. Evs şöyle rivayet etti: Ömer b. Hattâb (r.a.) bana haber gönderdi. Ben de ona gün yükseldiği vakit geldim ve kendisini evinde bir serîr üzerine oturmuş; yanlarının üzerine yapışmış; deriden bir yastığa dayanmış olduğu halde buldum. Bana: "Ey Mâlik! Kavminden birkaç hâne sahibi koşup geldiler. Ben de kendilerine biraz atıyye ayrılmasını emrettim. Şunu al da aralarında taksim ediver!" dedi. Ben: "Bunu benden başkasına emretsen iyi edersin!" dedim. "Al onu Ey Mâlik!" dedi. Az sonra Yerfe geldi. "Osman (r.a.), Abdurrahman b. Avf (r.a.), Zübeyr (r.a.) ve Sa'd (r.a.) için (içeri girmelerine) iznin var mı Ey Emirü'l-mü'minîn?" dedi. Ömer (r.a.): "Evet!" dedi. O da kendilerine izin verdi ve içeri girdiler. Sonra tekrar gelerek: "Abbasla (r.a.) Ali (r.a.) için iznin var mı?" dedi. Ömer (r.a.) (yine): "Evet!" dedi ve onlara da izin verdi. Derken Abbas (r.a.): "Ey Emirel-mü'minîn! Benimle şu yalancı, günahkâr, vefasız, hâin arasında hüküm ver!" dedi. Cemaat dahi: "Evet, ey Emirel-mü'minîn, aralarında hüküm ver de kendilerini rahata kavuştur!" dediler. -Mâlik b. Evs: Bana öyle geliyor ki, onlar bu cemaati bunun için önceden göndermişler; dedi.- Bunun üzerine Ömer (r.a.): "İkiniz durun! Size Allah aşkına soruyorum! O Allah'ın ki yerle gök ancak onun izniyle durmaktadır! Resûlullah'ın (s.a.v.): 'Bize mirasçı olunmaz! Bıraktığımız sadakadır.' buyurduğunu biliyor musunuz?" dedi. Cemaat: "Evet!" dediler. Sonra Abbas (r.a.) ile Ali'ye (r.a.) dönerek: "Sizin ikinize (de) Allah aşkına soruyorum! O Allah ki, yerle gök ancak onun izniyle durmaktadır! Resûlullah'ın (s.a.v.): 'Bize mirasçı olunmaz! Bıraktığımız sadakadır.' buyurduğunu biliyor musunuz?" diye sordu. "Evet!" dediler. Bunun üzerine Ömer (r.a.) şunları söyledi: "Hakikaten Allah Resûlü (s.a.v.) öyle bir hâssa bahsetmiştir ki, bunu ondan başka hiç bir kimseye tahsis etmemişti. Allah, Resûlüne beldeler halkından ne ganimet verdi ise bu sadece Allah ve Resûlüne aittir!" buyurdu. (Râvi: Bundan önceki âyeti okudu mu, okumadı mı bilmiyorum! dedi.) Resûlullah (s.a.v.) ise Benî Nadîr'in mallarını sizin aranızda taksim etti. Vallahi kendini size tercih etmedi. Sizi bırakıp da onları kendisi almadı. Ta ki şu mal kaldı! Resûlullah (s.a.v.) bundan senelik nafaka alır; bilâhare kalanı Beytül-male yardım olarak koyardı. Sonra şöyle dedi: "Size Allah aşkına soruyorum! O Allah ki, yerle gök ancak onun izniyle durmaktadır! Bunu biliyor musunuz?" Cemaat: "Evet!" dediler. Sonra Abbasla (r.a.) Ali'ye de (r.a.) cemaata sorduğu gibi: "Bunu biliyor musunuz?" diye sordu. "Evet!" dediler. Ömer (r.a.) (sözüne devamla) şunları

¹⁶¹ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/62 (No. 61); İbn Sa'd, *Tabâkâtü'l-kübrâ*, 2/273; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/306 (No. 172), 1/482 (No. 425), 3/14 (No. 1391), 3/25 (No. 1406), 3/125 (No. 1550), 3/197 (No. 1658); Buhârî, "Humus", 1 (No. 2927), "Megâzî", 11 (No. 3809), "Nafakât", 3 (No. 5043), "Ferâiz", 2 (No. 6347), "İ'tisâm bi'l-kitâb ve's-sünne", 5 (No. 6875); Müslim, "Cihâd", 49; Tirmizî, "Siyer", 44 (No. 1610); İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 1/206, 208; Ebû Dâvûd, "Harâc", 19 (No. 2963, 2975); Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, 1/54 (No. 2), 2/153 (No. 518), 3/189 (No. 974, 975); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6/98 (No. 6275), 6/99 (No. 6276).

söyledi: “Resûlullah (s.a.v.) vefat edince Ebû Bekir (r.a.): ‘Ben Resûlullah’in (s.a.v.) halifesiyim’, dedi. Siz geldiniz! Sen kardeşin oğlundan mirasını istiyordun; o da karısının mirasını babasından istiyordu. Ebû Bekir (r.a.) şöyle dedi: ‘Resûlullah (s.a.v.) ‘Bize mirasçı olunmaz. Bıraktığımız sadakadır.’ buyurdu’. Siz ikiniz onu da yalancı, günahkâr, vefasız, hâin saydınız! Hâlbuki Allah onun doğrucu, iyi, akli başında, hakka tâbi bir zât olduğunu biliyor! Sonra Ebû Bekir (r.a.) vefat etti. Ben de Resûlullah (s.a.v.) ile Ebû Bekir’in (r.a.) halifesi oldum. Siz beni de yalancı, günahkâr, vefasız, hâin gördünüz! Hâlbuki Allah benim doğrucu, iyi, akli başında, hakka tâbi bir kimse olduğumu biliyor. Ben de bu (halifelik) işi (ni) üzerime aldım. Sonra bana sen ve şu geldiniz. İkiniz birliksiniz; durumunuzda bir! Onu bize ver, dediniz. Ben de derim ki: Dilerseniz onu size, vereyim! Şu şartla ki: Onu Resûlullah (s.a.v.) ne yapardıysa siz de öyle yapacağınıza Allah’a söz verin! Onu bu şartla alırsınız! Öyle mi?” “Evet!” dediler. (Ömer (r.a.) devamla) şunu söyledi: “Sonra bana, aranızda hüküm vereyim diye geldiniz! Hayır, vallahi! Sizin aranızda bundan başka bir şeyle kıyamet kopuncaya kadar hüküm veremem! Eğer ondan âciz kalırsanız bana iade ediverin!”

Müttetekun aleyh olan bu rivayet birçok sahâbîden gelmektedir. Hatiboğlu’nun Müslim rivayetini alması nedeniyle burada da ona yer verilmiştir. İncelenen hadislerde en temel ortak metin Hz. Peygamber’in “Bize mirasçı olunmaz! Bıraktığımız sadakadır.” buyruğudur. Ancak Hz. Ömer’e gelerek Hz. Abbas ve Hz. Ali’nin davalaşmaları olayıda ikinci ortak paydayı oluşturmaktadır. İncelenen rivayetlerin hepsinde Hz. Abbas Hz. Ali’den “Bununla benim aramda hüküm ver.” diye bahsederken sadece Müslim’deki rivayette “Benimle şu yalancı, günahkâr, vefasız, hâin arasında hüküm ver!” ifadeleri yer almaktadır. Buhârî’deki bir varyantta ise “zalim” ifadesinin kullanıldığı görülmüştür. Çok sayıda mütâbî‘ ve şâhid tariki olan bu rivayetin Müslim’de ki isnadlarında *muttasıl* ve *sika* râvilerden oluşmaktadır. Tüm bu veriler incelendiğinde söz konusu rivayetin uydurma olması imkânsızdır. Fakat lafız farklılıklarının nedeninin araştırılmaya değer bir konu olduğu görülmektedir.

Hatiboğlu, “Hz. Ali hakkında Peygamber’e söylenen sözler ‘Abbâs için de söylenmiştir.”¹⁶² diyerek aşağıdaki üç rivayete peş peşe yer vermektedir:

(32) حَدَّثَنِي حُجَيْجُ بْنُ الْمُنْكَثَرِ، عَنْ عَبْدِ الْأَعْلَى، عَنِ ابْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ وَقَعَ فِي أَبِي لُبَّاسٍ كَانَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، فَلَطَمَهُ الْعَبَّاسُ، فَجَاءَ قَوْمَهُ، فَقَالُوا: وَاللَّهِ لَنَلْطِمَنَّهٗ كَمَا لَطَمَهُ، فَلَبَسُوا السِّبَاحَ، فَبَلَغَ ذَلِكَ رَسُولَ اللَّهِ فَصَعِدَ الْمِنْبَرَ، فَقَالَ: " أَتُجَاهُ النَّاسُ، أَيُّ أَهْلِ الْأَرْضِ أَكْرَمَ عَلَى اللَّهِ؟"، قَالُوا: أَنْتَ، قَالَ: " فَإِنَّ الْعَبَّاسَ مِنِّي، وَأَنَا مِنْهُ، فَلَا تَسُبُّوا مَوْتَانَا، فَتُؤْذُوا أَحْيَاءَنَا "، فَجَاءَ الْقَوْمُ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، نَعُودُ بِاللَّهِ مِنْ غَضَبِكَ ¹⁶³

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ↔ Huceyn b. Müsennâ (ö. 205/820) ↔ İsrâil b. Yûnus (ö. 160/776) ↔ Abdüla’lâ (ö. ?) ↔ Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713) ↔ Abdullah b. Abbas’ın (r.anhümâ) (ö. 68/687) şöyle dediğini rivayet etti: Ensardan bir adam Abbas’ın (r.a.) babası hakkında konuşunca Abbas (r.a.) ona tokat attı. Bunun üzerine kavmi geldi ve “Allah’a yemin olsun ki, onun tokatladığı gibi bizde onu tokatlayacağız.” dediler ve

¹⁶² Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 71.

¹⁶³ İbn Sa’d, *Tabâkâtü’l-kübrâ*, 4/22; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/466 (No. 2734); a.mlf., *Fedâilü’s-sahâbe*, 2/925 (No. 1770), 2/929 (No. 1779), 2/933 (No. 1789); Yâkub b. Süfyân, *el-Ma’rifetü ve’t-târih*. nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî (Bağdat: İrşad, 1393/1974), 1/500; İbn Ebi’-Dünyâ, Ebûbekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Hilm*, nşr. Muhammed Abdulkadir Ahmet Atâ (Beyrut: Müessesetü Kütübü’s-Sekâfiyye, 1413), 69 (No. 110); Bezzâr, *el-Bahrü’z-zehhâr*, 11/287 (No. 5082); Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 6/345 (No. 6951).

silahlarını aldılar. Bu Resûlullah'a (s.a.v.) ulaşınca Efendimiz (s.a.v.) minbere çıktı ve şöyle buyurdu: "Ey İnsanlar! Yeryüzünde Allah (c.c.) katında en şerefli kimdir?" "Sensin" dediler. Bunun üzerine Efendimiz (s.a.v.) "Abbas bendendir, bende ondan. Ölülerimize sövmeyiniz, yaşayanlarımıza da eziyet etmeyiniz." dedi. Orda bulunanlar "Ey Allah'ın Resûlü (s.a.v.) seni öfkelenlendirmekten Allah'a sığınırız." dediler.

Söz konusu hadisin isnadının muttasıl olmasının yanı sıra senedeki **Abdûla'lâ** (ö. ?) hariç tüm râviler *sikadır*. Abdullah b. Abbas'dan (r.anhümâ) gelen isnadlarda tâbiînden Saîd b. Cübeyr'in (ö. 94/713), sonraki tabakalarda da Abdûla'lâ ve İsrâîl b. Yûnus'un (ö. 160/776) bulundukları tabakalarda tek kaldığı görülmektedir. Abdûla'lâ'yı İbn Hacer *sadûk* ve vehm sahibidir şeklinde tavsif ederken, Zehebî Ahmed b. Hanbel'in ve Ebû Zür'a'nın onun için *zayıf*, Yahyâ'nın ise *leyse bi zâke kavî* şeklinde değerlendirmede bulunduğunu ifade eder.¹⁶⁴ Abdûla'lâ hakkında yapılan bu değerlendirmeler onun *zayıf* olduğunu ve tüm tariklerde yer alması nedeniyle rivayetin tüm varyantlarının *zayıf* derecesinde olduğunu göstermektedir.

(33) حَدَّثَنَا جَرِيرٌ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ بْنِ رَبِيعَةَ، قَالَ: دَخَلَ الْعَبَّاسُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا لَنَخْرُجُ فَنَرَى قُرَيْشًا تَحْدُثُ، فَإِذَا رَأَوْنَا سَكَنُوا، فَعَصَبَ رَسُولُ اللَّهِ وَدَرَّ عِرْقٌ بَيْنَ عَيْنَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: " وَاللَّهِ لَا يَدْخُلُ قَلْبُ امْرِئٍ إِيْمَانٌ حَتَّى يُجِبَّكُمْ اللَّهُ وَلِقَرَانِي ¹⁶⁵

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ↔ Cerîr b. Abdulhamîd (ö. 188/803) ↔ Yezîd b. Ebû Ziyâd (ö. 137/754) ↔ Abdullah b. Hâris (ö. 84/703) ↔ Abdülmuttalib b. Rebîa'nın (r.a.) (ö. 61/680) şöyle dediğini rivayet etti: Abbas (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.v.) yanına girdi ve şöyle dedi: "Ya Resûlullah (s.a.v.)! Biz (yanlarına) çıkıyoruz ve Kureys'i konuşurken görüyoruz, bizi gördüklerinde susuyorlar." Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) öfkeleni ve iki gözünün arasındaki damar şişti. Sonra şöyle buyurdu: "Allah'a yemin olsun ki, sizi Allah için ve bana yakınlığınız sebebiyle sevmedikçe bir kimsenin kalbine iman girmez."

İsnadda yer alan **Yezîd b. Ebû Ziyâd** (ö. 137/754) dışındaki râvilerin *sika* seviyesinde oldukları tespit edilmiştir. Yezîd b. Ebû Ziyâd hakkında ise İbn Ebû Hâtim *el-Cerh ve't-ta'dîl*'de Ahmed b. Hanbel'in "hafız değildir", Ebû Hâtim'in "kuvvetli değildir", Ebû Zür'a'nın ise "hadisi yazılır ama ihticâc edilmez" şeklindeki ifadelerini kaydederken, İbn Hacer *Takrîbü't-Tehzîb*'de *zayıf* olduğunu, yaşlanınca değiştiğini ve telkine açık hâle geldiğini bildirmiştir.¹⁶⁶ Yezîd b. Ebû Ziyâd hakkında yapılan tüm bu değerlendirmeler senedin *zayıf* olduğunu, ancak mevzû olarak değerlendirilemeyeceğini göstermektedir. Ayrıca İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Musannef*'inde **Abdullah b. Nümeyr** (ö. 199/814) ↔

¹⁶⁴ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 2/530; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 331.

¹⁶⁵ Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/382 (No. 32213); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/294 (No. 1772), 3/298 (No. 1777); a.mlf., *Fedâilü's-sahâbe*, 2/917 (No. 1756), 2/918 (No. 1757), 2/919 (No. 1760), 2/926 (No. 1773), 2/933 (No. 1791), 2/934 (No. 1793), 2/935 (No. 1796), 2/936 (No. 1798), 2/943 (No. 1821); Tirmizî, "Menâkıb", 95 (No. 3758); İbni Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 2/639, 640; Yâkub, *el-Ma'rifetü ve't-târih*, 1/295, 1/497; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 4/5; Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehâr*, 4/140 (No. 1315); Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ, *Ta'zîmü kadri's-salât*, nşr. Abdurrahman b. Abdülcebbar el-Firayvâi (Medine: Meketbetü'd-Dâr, 1406/1986), 1/454 (No. 471); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/320 (No. 8120).

¹⁶⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/265; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 601.

Süfyân es-Sevrî ↔ Saîd b. Mesruk (ö. 128/745) ↔ Müslim b. Subeyh (ö. 100/718) ↔ Abbas'dan (r.a.) gelen muttasıl ve sika râvilerden müteşekkil bir varyantı bulunmaktadır.

(34) قَالَ: أَحْبَبْنَا مُحَمَّدَ بْنَ حَمِيدٍ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: كَانَ بَيْنَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ وَبَيْنَ الْعَبَّاسِ قَوْلٌ، فَأَسْرَعَ إِلَيْهِ الْعَبَّاسُ، فَجَاءَ عُمَرُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: أَلَمْ تَرَ عَبَّاسًا فَعَلَ بِي كَذَا وَكَذَا، وَفَعَلَ، فَأَرَدْتُ أَنْ أَجِيبَهُ، فَذَكَرْتُ مَكَانَهُ مِنْكَ، فَكَفَفْتُ عَنْهُ؟ فَقَالَ: يَرْحَمُكَ اللَّهُ إِنَّ عَمَّ الرَّجُلِ صِنُو أَبِيهِ¹⁶⁷

İbn Sa'd'ın *Tabākâtü'l-kübrâ*'sında tâbiîn tabakasında yer alan Katâde'den munkatı' olarak rivayet ettiği bu hadisin, munkatı' tariklerinin yanında muttasıl tarikleri de bulunmaktadır. Müslim ve Buhârî'de Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayetle *muttasıl* ve *sika* râvilerden müteşekkil *sahih* bir isnadla yer almaktadır. Söz konusu hadisin başka mütâbi' ve şahid tarikleride bulunmaktadır. İbn Sa'd'ın yer verdiği isnad munkatı' olması sebebiyle *zayıf* olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu zayıf hadisi destekleyen *sahih* ve *hasen* tariklerin bulunması sebebiyle *mevzû* olarak değerlendirmek doğru değildir.

Hiz. Peygamber'e sahib çıkma yarışındaki bu zümreler dışında, gerçek değerlere değer veren kişiler de eksik olmamıştır. Hilafet makamını kendilerine has kılanlara karşı bu çevrelerin de sesi yükselmiş görünmektedir. "Peygamber'den sonra bir Peygamber daha gelse idi..." kim olurdu diye düşünenlere: "Bu, Peygamber'in oğlu İbrahim olurdu, Ömer olurdu..." şeklinde verilen cevapların gözettiği nokta, taraflarca kendilerine has kılınmış veraset iddiasının cerhi olsa gerektir.¹⁶⁸ diyen Hatiboğlu aşağıdaki iki rivayetin *mevzû* olduğunu ifade eder:

(35) حَدَّثَنَا ابْنُ عُثْمَانَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشْرٍ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، قُلْتُ لَابْنِ أَبِي أَوْفَى: رَأَيْتَ إِبْرَاهِيمَ ابْنَ النَّبِيِّ قَالَ: "مَاتَ صَغِيرًا، وَلَوْ قُضِيَ أَنْ يَكُونَ بَعْدَ مُحَمَّدٍ نَبِيٌّ عَاشَ ابْنُهُ، وَلَكِنْ لَا نَبِيَّ بَعْدَهُ"¹⁶⁹

Buhârî (ö. 256/870) ↔ Muhammed b. Nümeyr (ö. 234/848) ↔ Muhammed b. Bısr (ö. 203/818) ↔ İsmâil b. Ebû Hâlid (ö. 146/763) ↔ Abdullah b. Ebû Evfâ'ya (r.a.) (ö. 86/705) şöyle dedi: "Sen Peygamber'in (s.a.v.) oğlu İbrâhim'i gördün mü?" dedim. O: "(Evet gördüm.) O küçük bir çocukken öldü. Eğer Muhammed'den (s.a.v.) sonra bir nebi gelecek olsaydı, oğlu İbrâhim yaşardı. Lâkin Muhammed'den (s.a.v.) sonra hiçbir nebi yoktur" dedi.

Sahâbîden Abdullah b. Ebû Evfâ'dan (r.a.) (ö. 86/705) rivayet edilen bu mevkuf hadisin isnadı *muttasıl* ve tüm râvileride *sikadır*. Hadisin Buhârî' de yer alması ve râvilerin ta'dîl durumları birlikte değerlendirildiğinde hadisin *mevzû* olmadığı görülmektedir.

(36) حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ شَبِيبٍ، حَدَّثَنَا الْمُفَرِّقِيُّ، عَنْ حَبِوَةَ بْنِ شُرَيْحٍ، عَنْ بَكْرِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ مِشْرَحِ بْنِ هَاعَانَ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: "لَوْ كَانَ بَعْدِي نَبِيٌّ لَكَانَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ". قَالَ: هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ، لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ حَدِيثِ مِشْرَحِ بْنِ هَاعَانَ¹⁷⁰

¹⁶⁷ İbn Sa'd, *Tabākâtü'l-kübrâ*, 4/22, 23, 24; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/377 (No. 10098), 6/382 (No. 32212, 32214); Ahmed b. Hanbel, *Fedâilü's-sahâbe*, 2/916 (No. 1752), 2/919 (No. 1759), 2/930 (No. 1781), 2/932 (No. 1786), 2/943 (No.1818), 2/944 (No. 1823), 2/948 (No. 1833); Yâkub, *el-Ma'rife ve't-târih*, 1/500; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 4/5, 6, 8.

¹⁶⁸ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 72, 73.

¹⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/454 (No. 19109); a.mlf., *Fedâilü's-sahâbe*, 2/789 (No. 1409); Buhârî, "Edeb", 109 (No. 5841); İbn Mâce, "Cenâ'iz", 27 (No. 1510); İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, 5/452 (No. 3138).

Tirmizî (ö. 279/892) ↔ Seleme b. Şebîb (ö. 247/861) ↔ Abdullah b. Yezîd (ö. 213/828) ↔ Hayve b. Şureyh (ö. 158/774) ↔ Bekr b. Amr (ö. 141/758) ↔ Mişrah b. Hâân (ö. 120/737) ↔ Ukbe b. Âmir'den (r.a.) (ö. 58/678) şöyle rivayet etti: Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Benden sonra Nebî gelecek olsaydı, o Ömer b. Hattâb olurdu."

Tirmizî: Bu hadis hasen garibtir. Bu hadisi sadece Mişrah b. Hâân rivayetiyle bilmekteyiz.

Ukbe b. Âmir'den (r.a.) (ö. 58/678) onlarca tariki bulunan bu hadisin isnadı *muttasıldır*. **Bekr b. Amr** (ö. 141/758) ve **Mişrah b. Hâân** (ö. 120/737) hariç isnaddaki diğer râviler *sıkadır*. Bekr b. Amr'ı Ebû Hâtim *şeyh*, İbn Hacer ise *sadûk* olarak vasfetmektedir.¹⁷¹ Mişrah b. Hâân hakkında ise Zehebî *Mizânü'l i'tidâl*'de İbn Hibbân'ın *sadûk* ve *leyyin*, İbn Maîn'in *sika* değerlendirmelerini kaydederken, İbn Hacer *Tehzîbü't-Tehzîb*'de Ahmed b. Hanbel'in *ma'rûf* dediğini zabtetmektedir.¹⁷² Râvilerin tamamının *sika* ve *sadûk* olması nedeniyle hasen seviyesinde değerlendirilen bu rivayetin uydurma olması mümkün değildir.

3.1.4. "Siyasî hadiseler karşısında tarafsızlar" başlığı altındaki hadisler

Bu bölümde Hatiboğlu, siyasî hadiselerle karışmamış Ehl-i sünnet taraftarlarının bulundukları hal ve davranışlarını hadislerle desteklediklerini ve temelde üç konuya eğilim gösterdiklerini belirtir. Bir bölümün haksız olanlarla mücadeleyi desteklerken, ikinci grubun idareye itaati öne çıkardığını ve bir başka grubun ise inzivaya çekilmenin önemi üzerine vurguda bulunduğunu ifade eder.¹⁷³

Hatiboğlu, "birinci temayül" olarak nitelediği haksız olanlarla mücadeleyi destekleyenlerin rivayetlerine yer verirken konuya şu cümlesiyle başlar "Hz. Peygamber'in kölesi Sefîne'den mervi aşağıdaki hadîsi bu faaliyetin mukaddimesi olarak mütalaa etmek bizce yerindedir:"¹⁷⁴

(37) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ، حَدَّثَنَا سُؤْيُجُ بْنُ التَّغَمَّانِ، حَدَّثَنَا حُشْرُجُ بْنُ نُبَاتَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُمَهَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَفِينَةُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: "الْخِلَافَةُ فِي أُمَّتِي ثَلَاثُونَ سَنَةً ثُمَّ مَلِكٌ بَعْدَ ذَلِكَ"، ثُمَّ قَالَ لِي سَفِينَةُ: أُمْسِكْ خِلَافَةَ أَبِي بَكْرٍ، ثُمَّ قَالَ: وَخِلَافَةُ عُمَرَ، وَخِلَافَةُ عُثْمَانَ، ثُمَّ قَالَ لِي: أُمْسِكْ خِلَافَةَ عَلِيٍّ، قَالَ: فَوَجَدْنَاهَا ثَلَاثِينَ سَنَةً، قَالَ سَعِيدٌ: فَقُلْتُ لَهُ: إِنَّ بَنِي أُمَيَّةَ يَزْعُمُونَ أَنَّ الْخِلَافَةَ فِيهِمْ، قَالَ: كَذَبُوا بَنُو الزَّرْقَاءِ بَلْ هُمْ مُلُوكٌ مِنْ شَرِّ الْمُلُوكِ، قَالَ أَبُو عَيْسَى: وَفِي الْبَابِ عَنْ عُمَرَ، وَعَلِيٍّ، قَالَا: لَمْ يَغْهَدْ النَّبِيُّ فِي الْخِلَافَةِ شَيْئًا، وَهَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ، قَدْ رَوَاهُ غَيْرُ وَاحِدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُمَهَانَ، وَلَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ حَدِيثِ سَعِيدِ بْنِ جُمَهَانَ¹⁷⁵

¹⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/624 (No. 17405); a.mlf., *Fedâilü's-sahâbe*, 1/346 (No. 498), 1/356 (No. 519), 1/428 (No. 676), 1/436 (No. 694); Tirmizî, "Menâkıb", 52 (No. 3686); Yâkub, *el-Ma'rife ve't-târih*, 1/462, 500.

¹⁷¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/390; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 127.

¹⁷² Zehebî, *Mizânü'l i'tidâl*, 4/117; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 110/155.

¹⁷³ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 73.

¹⁷⁴ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 74.

¹⁷⁵ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 2/430 (No. 1203); Nuaym b. Hammâd, *el-Fiten*, 1/104 (No. 249), 2/686 (No. 1940); İbn Ca'd, *el-Müsned*, 479 (No. 3323); İshâk b. Râhûye, *el-Müsned*, 4/163 (No. 1944); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/248 (No. 21919), 36/256 (No. 21928); a.mlf., *Fedâilü's-sahâbe*, 1/487 (No. 789), 1/488 (No. 790), 2/601 (No. 1027); Tirmizî, "Fiten", 48 (No. 2226); Ebû Dâvûd, "Sünne", 9 (No. 4646, 4647); İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, 2/562 (No. 1181), 2/564 (No. 1185); a.mlf., *el-Âhâd ve'l-mesânî*, 1/116 (No. 113), 1/129 (No. 139, 140); Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *es-Sünne*, 2/591 (No. 1402, 1403, 1404, 1405),

Tirmizî (ö. 279/892) ↔ Ahmed b. Menî' (ö. 244/858) ↔ Süreyc b. Nu'mân (ö. 217/832) ↔ Haşrac b. Nubâte (ö. ?) ↔ Saîd b. Cümhân (ö. 136/753) ↔ Sefîne'den (r.a.) (ö. 80/699) şöyle rivayet etti: Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Ümmetim arasında halifelik otuz sene olacaktır, bundan sonra hükümdarlık sistemine geçecektir." Sefîne (r.a.) bana dedi ki: Ebû Bekir (r.a.), Ömer (r.a.) ve Osman'ın (r.a.) halifelik sürelerini ve Ali'nin (r.a.) halifelik süresini hesapla. Hesapladık otuz sene olarak bulduk. Saîd dedi ki: Bunun üzerine ona "Emevîler hilafetin kendilerinde olduğunu iddia ediyorlar" dedim. "Zerkaoğulları (Emevîler); yalan söylüyorlar onlar halifelik değil hükümdarlık yapıyorlar ve hükümdarlığın da en kötüsünü yapıyorlar" dedi.

Tirmizî: Bu konuda Ömer (r.a.) ve Ali'den (r.a.) şu söz rivayet edilmiştir: "Peygamber (s.a.v.), halifelik konusunda bir söz söylememiştir."

Bu hadis hasendir. Pek çok kimse bu hadisi Saîd b. Cümhân'dan rivayet etmiştir. Bu hadisi sadece onun rivayetiyle bilmekteyiz.

Sahâbîden Sefîne'den (r.a.) gelen çok sayıda tariki olan bu rivayetin; Huzeyfe b. Yemân, Muâz b. Cebel ve Ebû Bekre (r.anhüm) gibi sahâbîlerden de gelen şâhidleri bulunmaktadır. Tirmizî'de geçen bu isnad *muttasıl* olup *sika* ve *sadûk* râvilerden oluşmaktadır. Saîd b. Cümhân (ö. 136/753) ve Haşrac b. Nubâte (ö. ?) dışındaki râviler *sikadır*. Saîd b. Cümhân'ı Zehebî *sadûk*, Ebû Hâtim "şeyh, hadisi yazılır ama ihticac edilmez" diye vassfederken, Yahyâ b. Maîn onun hakkında *sika* değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹⁷⁶ Haşrac b. Nubâte'yi ise Ahmed b. Hanbel *sika*, Ebû Hâtim "sâlih, hadisi yazılır ama ihticac edilmez", Nesâî ise *leyse bihi be's* olarak vassfetmektedir.¹⁷⁷ Bu değerlendirmeler sonucunda isnadın hasen seviyesinde olduğu ve hasen seviyesindeki pek çok isnadla da desteklendiği görülmektedir.

Hatiboğlu "Dinî vazifelerini bile zamanında yapmayan halifeler Emevi iktidarında görülmeye başladığı zaman, mütedeyyin muhaliflerce bu kimselere karşı gösterilen aksülamelin derecesini hadîslerde tâyin etmek mümkün olmaktadır."¹⁷⁸ ifadeleriyle aşağıdaki hadisin mevzû olduğunu dile getirir.

(38) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، أَخْبَرَنَا جَعْفَرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِي عَمْرَانَ الْجَوْنِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الصَّامِتِ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ: "يَا أَبَا ذَرٍّ، إِنَّهُ سَيَكُونُ بَعْدِي أَمْرَاءُ يُمَيِّتُونَ الصَّلَاةَ، فَصَلِّ الصَّلَاةَ لَوْ قِيَّتْهَا، فَإِنْ صَلَّيْتَ لَوْ قِيَّتْهَا، كَانَتْ لَكَ نَافِلَةٌ، وَإِلَّا كُنْتَ قَدْ أَخْرَزْتَ صَلَاتَكَ"¹⁷⁹

2/592 (No. 1407); a.mlf., *Fedâilü Osmân b. Affân*, 129 (No. 81), 130 (No. 82); Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, 9/280 (No. 3828); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/313 (No. 8099).

¹⁷⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/10; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/433.

¹⁷⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/296; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/377.

¹⁷⁸ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 74.

¹⁷⁹ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/359 (No. 450), 1/362 (No. 455); Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 2/381 (No. 3783), 3/103 (No. 3906), 3/104 (No. 3909); İbn Ca'd, *el-Müsned*, 182 (No. 1178); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/155 (No. 7599); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/234 (No. 21306), 35/251 (No. 21324), 35/330 (No. 21417), 35/335 (No. 21423), 35/350 (No. 21445); 35/379 (No. 21477), 35/380 (No. 21479), 35/387 (No. 21490); Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman es-Semerkindî, *es-Sünen*, nşr. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Riyad: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000), "Salât", 25 (No. 1263, 1264); Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 526 (No. 954); Müslim, "Mesâcid", 239; İbn Mâce, "İkâmeti's-salât", 150 (No. 1256); Ebû Dâvûd, "Salât", 10 (No. 431); Tirmizî, "Salât", 15 (No. 168); Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, 9/373 (No. 3952), 9/374 (No. 3953, 3954); Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-salâh*, 2/939 (No. 1007, 1008), 2/940 (No. 1009, 1010), 2/941 (No. 1011),

Müslim (ö. 261/874) ↔ Yahyâ b. Yahyâ (ö. 226/840) ↔ Ca'fer b. Süleyman (ö. 178/794) ↔ Abdülmelik b. Hubeyb (ö. 128/745) ↔ Abdullah b. Sâmî (ö. 71/690) ↔ (ö. 32/653) Resûlullah'ın (s.a.v) kendisine şöyle dediğini rivayet etti: "Ey Ebû Zer! Hiç şüphe yok ki benden sonra namazı öldüren emirler gelecektir. Ama sen namazı vaktinde kıl! Eğer vakti içinde o namazı (tekrar) kıalarsan bu senin için nafîle olmuş olur; tekrar kılamazsan sen namazını ihraz etmiş olursun." buyurdular.

Buhârî hariç *Kütüb-i Sitte*'nin tamamında yer alan bu rivayetin sadece Ebû Zer'den (r.a.) gelen yüzü aşkın tariki bulunmaktadır. Yine birçok sahâbîden yüzlerce mütâbi' ve şahid isnadlarının bulunduğu ve bunların da çoğunun muttasıl olup sahih ve hasen seviyesinde oldukları görülmektedir. Rivayetin Müslim'de yedi varyantı bulunmaktadır. Bunlardan altısı muttasıl olup sika râvilerden müteşekkildir. Yukarıda geçen söz konusu isnadda muttasıl olup, Ca'fer b. Süleyman¹⁸⁰ hariç râvilerin tamamı sikadır. Ca'fer b. Süleyman'ın sadûk seviyesinde bir râvi olması nedeniyle isnad hasen seviyesindedir. Yapılan tetkikler sonucu bu rivayetin mevzû olması ihtimal dâhilinde değildir.

(39) حَدَّثَنَا هَاشِمُ بْنُ الْقَاسِمِ، حَدَّثَنَا عَاصِمٌ يَعْنِي ابْنَ مُحَمَّدٍ بْنِ زَيْدٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ عَامِرِ بْنِ السَّمُطِ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " سَيَكُونُ أُمَرَاءُ بَغْدِي، يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ، وَيَفْعَلُونَ مَا لَا يُؤْمَرُونَ¹⁸¹ "

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ↔ Hâşim b. Kâsım (ö. 207/822) ↔ Âsım b. Muhammed (ö. ?) ↔ Âmir (ö. ?) ↔ Muâviye b. İshâk (ö. ?) ↔ Atâ b. Yesâr (ö. 103/721) ↔ Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) (ö. 32/652) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle dediğini rivayet etti: "Benden sonra öyle emirler gelecek ki, yapmayacaklarını söyler ve gerekmeyen işleri yaparlar."

Söz konusu hadisin yukarıdaki isnadı muttasıl olup tüm râvileri sika mertebesinde. Ebû Dâvûd'daki isnadı ta'lik sebebiyle zayıf, Bezzâr'daki (ö. 292/905) isnadı ise seneddeki sadûk râviler sebebiyle hasen seviyesindedir. Çok fazla varyantı olmamakla beraber bu isnadları destekleyen sahih, hasen ve zayıf birkaç mütâbi' tarik daha bulunmaktadır.

(40) حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ إِسْحَاقَ الْهَمْدَانِيُّ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ، عَنْ مِسْعَرٍ، عَنْ أَبِي حَصِينٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عَاصِمِ الْعَدَوِيِّ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، قَالَ: خَرَجَ إِلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ وَنَحْنُ تِسْعَةٌ: حَمْسَةٌ وَأَرْبَعَةٌ، أَحَدُ الْعَدَنِيِّينَ مِنَ الْعَرَبِ، وَالْآخَرُ مِنَ الْعَجَمِ، فَقَالَ: اسْمَعُوا، " هَلْ سَمِعْتُمْ أَنَّهُ سَيَكُونُ بَغْدِي أُمَرَاءُ فَمَنْ دَخَلَ عَلَيْهِمْ فَصَدَّقَهُمْ بِكَذِبِهِمْ وَأَعَانَهُمْ عَلَى ظُلْمِهِمْ فَلَيْسَ مِنِّي وَلَسْتُ مِنْهُ، وَلَيْسَ بِوَارِدٍ عَلَى الْخَوْضِ، وَمَنْ لَمْ يَدْخُلْ عَلَيْهِمْ وَلَمْ يُعْنِهِمْ عَلَى ظُلْمِهِمْ وَلَمْ يُصَدِّقْهُمْ بِكَذِبِهِمْ فَهُوَ مِنِّي وَأَنَا مِنْهُ وَهُوَ وَارِدٌ عَلَى الْخَوْضِ "، قَالَ أَبُو عِيسَى: هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ، لَا نَعْرِفُهُ مِنْ حَدِيثِ مِسْعَرٍ إِلَّا مِنْ هَذَا الْوَجْهِ، قَالَ هَارُونُ: فَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي حَصِينٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عَاصِمِ الْعَدَوِيِّ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، عَنْ النَّبِيِّ نَحْوَهُ، قَالَ هَارُونُ: وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ وَلَيْسَ بِالنَّحْوِيِّ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ نَحْوَهُ حَدِيثِ مِسْعَرٍ، قَالَ: وَفِي الْبَابِ عَنْ خُذَيْفَةَ، وَابْنِ عُمَرَ¹⁸²

2/942 (No. 1012, 1013); Nesâî, "İmâmet", 2 (No. 778), 55 (No. 859); a.mlf., *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/418 (No. 856), 1/450 (No. 934).

¹⁸⁰ Râvi hakkındaki değerlendirme için bk. 128. dipnot.

¹⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/374 (No. 4363); Ebû Dâvûd, *Mesâil*, 419 (No. 1950); Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, 5/281 (No. 1896).

¹⁸² İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/310 (No. 31682); a.mlf., *el-Müsned*, nşr. Ebû Abdurrahman Âdil b. Yûsuf el-Gazâvî (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418/1997), 1/345 (No. 508); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/50 (No. 18126); Abd b. Humeyd, *el-Müntehab min müsnedi 'Abd b. Humeyd*, 145 (No. 370); Tirmizî, "Sefer", 315 (No. 614), "Fiten", 72 (No. 2259); İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, 2/351 (No. 755), 2/353 (No. 758); a.mlf., *el-Âhâd ve'l-mesânî*, 4/95 (No. 2065); Nesâî, "Bey'at", 35 (No. 4207), 36 (No. 4208); a.mlf., *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/192 (No. 7782), 7/193 (No. 7783), 8/84 (No. 8705).

Tirmizî (ö. 279/892) ↔ Hârûn b. İshâk (ö. 258/871) ↔ Muhammed b. Abdülvehab (ö. 212/827) ↔ Mis'ar (ö. 153/770) ↔ Ebû Hasîn (ö. 128/745) ↔ Şa'bî (ö. 104/722) ↔ Âsım el-Adevî (ö. ?) ↔ Kâ'b b. Ucre (r.a.) (ö. 52/672) şöyle rivayet etti: Resûlullah (s.a.v.) bizim yanımıza geldi biz beş ile dördün toplamı olan dokuz kişiydik. Bu grubun biri Arap, diğeri acemdi. Resûlullah (s.a.v.) buyurdular ki: Dinleyin! Benden sonra bir kısım idarecilerin geleceğini işittiniz mi? Kim onların yanına girer, yalanlarını doğru kabul eder, onların haksızlıklarında onlara yardım ederse benden değildir. Bende ondan değilim. Bu tip kimseler havuz başında bana yaklaşamayacaklardır. Her kim de onların yanına girmez, onların yaptıkları haksızlıklarında onlara yardım etmezse ve yalan söylediklerini de kabul etmezse o kimse benden, ben de ondan sayılırım ve bu kimse havuz başında bana yaklaşacaktır.

Tirmizî: Bu hadis sahih garibtir. Bu hadisi Mis'ar'ın rivayeti olarak sadece bu şekliyle bilmekteyiz.

Hârûn dedi ki: Muhammed b. Abdülvehab ↔ Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777) ↔ Ebû Hasîn ↔ Şa'bî ↔ Âsım el-Adevî ↔ Kâ'b b. Ucre'den (r.a.) bu hadisin bir benzerini bana aktarmıştı. Yine Hârûn dedi ki: Muhammed ↔ Süfyân ↔ Zübeyd (ö. 122/739) ↔ İbrâhim (ö. ?) (Nehâî değil) ↔ Kâ'b b. Ucre'den (r.a.) Mis'ar'ın rivayetinin bir benzerini bana aktarmıştı.

Tirmizî: Bu konuda Huzeýfe'den de (r.a.) hadis rivayet edilmiştir.

Yukarıdaki rivayette Tirmizî üç isnada yer vermektedir. İlk yer verdiği isnad muttasıl ve râvilerinin tamamı *sikadır*. İkinci isnaddaki farklılık ilk seneddeki râvi Mis'ar'ın (ö. 153/770) yerine Süfyân es-Sevrî'nin yer almasıdır, bu isnad da muttasıl olup tüm râvileri *sikadır*. Üçüncü sened ise *muttasıl* ve diğer ikisine göre daha *âlî* bir isnad olmasına rağmen bu tarikte yer alan **İbrâhim**¹⁸³ adlı râvinin *meçhul* olması nedeniyle *zayıftır*. İncelenen üç senedin ikisinin *sahih* birinin *zayıf* olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetin gerek Kâ'b b. Ucre'den (ö. 52/672) gerekse farklı sahâbîlerden gelen mütâbî' ve şahidlerinden çok sayıda *muttasıl* tariki bulunmakta olup *sahih* ve *hasen* olan varyantları da mevcuttur. Dolayısıyla söz konusu hadisin uydurulduğu iddia etmek isabetli değildir.

(41) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ زَكْرِيَّا، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُثْمَانَ بْنِ خُثَيْمٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " إِنَّهُ سَيَلِي أَمْرَكُمْ مِنْ بَغْدِي رَجُلٌ يُطْفِنُونَ السُّنَّةَ، وَيُحْدِثُونَ بِدْعَةً، وَيُؤَخَّرُونَ الصَّلَاةَ عَنْ مَوَاقِيتِهَا "، قَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، كَيْفَ يِي إِذَا أَدْرَكْتَهُمْ؟ قَالَ: " لَيْسَ يَا ابْنَ أُمِّ عَبْدٍ طَاعَةً لِمَنْ عَصَى اللَّهَ "، قَالَهَا ثَلَاثَ مَرَّاتٍ. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ: وَسَمِعْتُ أَنَا مِنْ مُحَمَّدِ بْنِ الصَّبَّاحِ، مِثْلَهُ¹⁸⁴

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ↔ Muhammed b. Sabbâh (ö. 227/841) ↔ İsmâil b. Zekerîyyâ (ö. 193/808) ↔ Abdullah b. Osman (ö. 132/749) ↔ Kasım b. Abdurrahman (ö. 116/734) ↔ Babası Abdurrahman b. Abdullah b. Mes'ûd (ö. 79/698) ↔ Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) (ö. 32/652) Resûlullah'dan (s.a.v.) şöyle rivayet etti: "Benden sonra başınıza sünneti ortadan kaldıracak, bidatler ihdas edecek, namazlarını vaktinde kılmayacak kimseler gelecek." İbn Mes'ûd (r.a.); "Ey Allah'ın Resûlü (s.a.v.) onları gördüğümde ben ne yapayım" diye sordu. Resûlullah (s.a.v.), "Allah'a isyan eden kimseye itaat yoktur ey Ümmü Abd'in oğlu" buyurdu ve bunu üç kez tekrarladı. Abdullah b. Ahmed dedi ki, ben Muhammed b. Sabbah'dan benzerini işittim.

¹⁸³ Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/257; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/185.

¹⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/339 (No. 3790); İbn Mâce, "Cihâd", 40 (No. 2865).

Sahâbî râvisi Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) (ö. 32/652) olan bu hadisin incelenebilen tüm isnadlarında tâbiîn tabakasında **Abdurrahman b. Abdullah b. Mes'ûd**'un (ö. 79/698), sonraki tabakada **Kasım b. Abdurrahman**'ın (ö. 116/734), ondan rivayette de **Abdullah b. Osman**'ın (ö. 132/749) tek kaldığı görülmektedir. Abdurrahman b. Abdullah b. Mes'ûd'un babası Abdullah b. Mes'ûd'dan (r.a.) rivayeti konusunda İbn Ebû Hâtim ondan işittiğini naklederken, *Mizzî Tehzîbü'l-Kemâl*'de Yahyâ b. Maîn'den iki farklı görüş nakletmektedir.¹⁸⁵ *Mizzî Tehzîbü'l-Kemâl*'de Kasım b. Abdurrahman'ın babasından, Abdullah b. Osman'ın da ondan rivayette bulunduğunu kaydederken ayrıca İshâk b. Mansûr'un "Yahyâ b. Maîn onun hakkında sika vasfını kullandı" ifadelerini de aktarmaktadır.¹⁸⁶ Söz konusu rivayetin isnadındaki râvilerden Abdullah b. Osman hakkında ise Ebû Hâtim *sâlih 'ul-hadîs ve ma bihi be's* değerlendirmesinde bulunurken İbn Hacer *sadûk* olarak vasfetmektedir.¹⁸⁷ Bir diğer râvi İsmâil b. Zekeriyâ'yı ise İbn Hacer *sadûk* ve az hata yapar diye değerlendirmektedir.¹⁸⁸ Hadisin başka bir sahâbîden gelen tariki bulunmamaktadır. Ferd olması ve isnaddaki inkıtâ ihtimali, sika seviyesinin altındaki râviler nedeniyle hadisin zayıf olduğu söylenebilir.

(42) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ، أَنَّ أَبَا الْوَلِيدِ بْنَ مُسْلِمٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْكِنْدِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ قَالَ: "إِنَّ أَنَسًا مِنْ أَهْلِ سَيِّفَتَهُمْ فِي الدِّينِ، وَيَقْرَأُونَ الْقُرْآنَ، وَيَقُولُونَ: نَأْيُ الْأَمْرَاءِ فَضِيبٌ مِنْ دُنْيَاهُمْ وَنَعْتَرُهُمْ بِدِينِنَا، وَلَا يَكُونُ ذَلِكَ كَمَا لَا يَجْتَنِي مِنَ الْقَتَادِ إِلَّا الشَّوْكُ، كَذَلِكَ لَا يَجْتَنِي مِنْ قُرْبِهِمْ إِلَّا"، قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ: كَأَنَّهُ يَعْنِي: الْخَطَايَا¹⁸⁹

İbn Mâce (ö. 273/887) ↔ *Muhammed b. es-Sabbâh* (ö. 240/854) ↔ *Velîd b. Müslim* (ö. 194/809) ↔ *Yahyâ b. Abdurahman* (ö. ?) ↔ *Ubeydullah b. Ebû Bürde* (ö. ?) ↔ *Abdullah b. Abbas (r.anhümâ)* (ö. 68/687) *Resûlullah*'dan (s.a.v.) şöyle rivayet etti: "Şüphesiz benim ümmetimden bazı insanlar dinde fıkıh bilgisine sahip olduğunu iddia edecekler, Kur'an okuyacaklar ve diyecekler ki: 'Biz emirlerin yanına gidiyor, dünyalıklarından faydalaniyoruz. Fakat dindarlığımız hususunda onlardan uzak duruyoruz' derler. Hâlbuki onların dediğinin gerçekleşmesi mümkün değildir. Katad'dan (dikenli ve meyvesiz ağaç) geven dikeninden başka bir şeyi toplamak mümkün olmadığı gibi emirlere yaklaşımdan bir şey toplanamaz. Ancak..."

Râvi Muhammed b. es-Sabbâh "Zannımca Resûlullah (s.a.v.) "hataları kasedetti" dedi.

İbn Mâce'de yer alan ve Abdullah b. Abbas'dan (r.anhümâ) nakledilen bu rivayetin senedi muttasıl, râvileri ise *sika* ve *sadûk* derecesindedir. İbn Hacer *Takrîb*'de **Ubeydullah b. Ebû Bürde**'yi (ö. ?) *sadûk* olarak vasfederken, Zehebî *el-Kâşif*'de onun *ğayru ma'rûf* olduğunu, *Mîzânü'l-i'tidâl*'de ise Abdullah b. Abbas'dan (r.anhümâ) işittiğini ama ondan rivayette Yahyâ b. Abdurahman'ın teferrüd ettiğini kaydetmektedir.¹⁹⁰ **Yahyâ b. Abdurahman**'ı (ö. ?)

¹⁸⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/248; *Mizzî, Tehzîbü'l-Kemâl*, 17/240.

¹⁸⁶ *Mizzî, Tehzîbü'l-Kemâl*, 23/380.

¹⁸⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/112; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 313.

¹⁸⁸ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 107.

¹⁸⁹ İbn Mâce, "Fedâilü's-sahâbe", 23 (No. 255).

¹⁹⁰ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 3/16; a.mlf., *el-Kâşif*, 1/687; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 374.

ise İbn Hacer *sadûk*, Zehebî ise sika olarak değerlendirmektedir.¹⁹¹ **Muhammed b. es-Sabbâh** (ö. ?) hakkında ise İbn Hacer *Takrîb*'de *sadûk*, Zehebî *Mîzânü'l-i'tidâl* 'de Ebû Zûr'a'nın onu tevsik ettiği şeklinde değerlendirmede bulunmaktadır.¹⁹²

“Saray ilahiyatçılarına karşı ötekilerin infiali pek şiddetli olmuştur: Cehennem bile günde dört yüz defa teavvüzde bulunduğu bir vadinin kimlere tahsis edildiği, Ebû Hureyre'ye atfen bildirilmektedir.”¹⁹³ diyen Hatiboğlu aşağıdaki hadisin uydurulduğunu bildirmektedir.

(43) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، وَحُمَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمُحَارِبِيُّ، حَدَّثَنَا عَمَّارُ بْنُ سَيْفٍ، عَنْ أَبِي مُعَاذٍ الْبَصْرِيِّ. ح. وَحَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ، عَنْ عَمَّارِ بْنِ سَيْفٍ، عَنْ أَبِي مُعَاذٍ الْبَصْرِيِّ، عَنْ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " تَعَوَّدُوا بِاللَّهِ مِنْ جِبِّ الْحُزْنِ "، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا جِبُّ الْحُزْنِ؟ قَالَ: " وَادٍ فِي جَهَنَّمَ تَعَوَّدُ مِنْهُ جَهَنَّمُ كُلَّ يَوْمٍ أَرْبَعِ مِائَةِ مَرَّةٍ "، قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ يَدْخُلُهُ؟ قَالَ: " أَعَدَّ لِلْقُرَّاءِ الْمُرَاتِينَ بِأَعْمَالِهِمْ، وَإِنَّ مِنْ أَنْبَاصِ الْقُرَّاءِ إِلَى اللَّهِ الَّذِينَ يَزُورُونَ الْأَمْرَاءَ "، قَالَ الْمُحَارِبِيُّ: الْجَوْرَةُ، قَالَ أَبُو الْحَسَنِ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ نَصْرِ، حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا عَمَّارُ بْنُ سَيْفٍ، عَنْ أَبِي مُعَاذٍ، قَالَ مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ: قَالَ عَمَّارٌ: لَا أَذْرِي مُحَمَّدًا، أَوْ أَنَسُ بْنُ سِيرِينَ¹⁹⁴

İbn Mâce (ö. 273/887) ↔ *Ali b. Muhammed* (ö. 233/847) ve *Muhammed b. İsmâil* (ö. 260/873) ↔ *Abdurrahman b. Muhammed* (ö. 195/810) ↔ *Ammâr b. Seyf* (ö. 160/776) ↔ *Ebû Muaz el-Basrî* (ö. ?) ↔ *Ali b. Muhammed* (ö. 233/847) ↔ *İshak b. Mansur* (ö. 204/819) ↔ *Ammâr b. Seyf* (ö. 160/776) ↔ *Ebû Muaz el-Basrî* (ö. ?) ↔ *İbn Sîrîn* (ö. 110/729) ↔ *Ebû Hüreyre'den* (r.a.) (ö. 58/678) şöyle rivayet etti: *Resûlullah* (s.a.v.) “Cübbü'l-hüzn'den Allah'a sığınınız” buyurdu. *Sahâbîler*: “Yâ Resûlallah (s.a.v.)! Cübbü'l-hüzn nedir?” diye sordular. *Resûlullah* (s.a.v.): “Cehennem'de bir deredir ki Cehennem her gün dört yüz defa ondan Allah'a sığınır” buyurdu. *Sahâbîler*: “Yâ Resûlallah (s.a.v.)! Kimler bu dereye girer?” diye sordular. *Resûlullah* (s.a.v.): “O dere, amelleri ile riyakârlık eden Kur'an okuyucuları için hazırlanmıştır. Allah'ın en çok öfkeli olduğu Kurrâlardan bir kısmı da şüphesiz emirleri ziyaret eden okuyuculardır” buyurdu. *Abdurrahman b. Muhammed el-Muharibî* dedi ki emirlerden maksad zalim olan emirlerdir.”

Kütüb-i Sitte içerisinde İbn Mâce ve Tirmizî'de Ebû Hüreyre'den (r.a.) gelen tarikleri yer alan bu rivayetin senedi muttasıl olup, isnadın da ise sika râvilerin yanı sıra *mechûl* olarak değerlendirilen **Ebû Muaz el-Basrî**¹⁹⁵ ile *münkeru'l-hadîs* ve *zayıf* olarak vasıflandırılan **Ammâr b. Seyf**¹⁹⁶ bulunmaktadır.

“Emîrleri ziyaret etmekle ne netice doğmaktadır? Şubume ibn eṭ-Ṭufeyl'in İbn Mes'ûd'a atfettiği: “Sultanın yanına dindar giren dinsiz çıkar, çünkü Allah'ı gücendirecek şeyle onun gönlünü yapmaktadır (يرضيه بما يسخط الله فيه) ifadesinde bunun cevabını buluyoruz.”¹⁹⁷

¹⁹¹ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/370; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 593.

¹⁹² Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 3/16; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 484.

¹⁹³ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 75.

¹⁹⁴ *Hadîsü İsmâil b. Ca'fer*, 270 (No. 335); Tirmizî, “Zühâd”, 48 (No. 2383); Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 2/634 (No. 2078); İbn Mâce, “Fedâilü's-sahâbe”, 23 (No. 256).

¹⁹⁵ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 4/574; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 674.

¹⁹⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/393.

¹⁹⁷ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 76.

(44) أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ الطَّنَافِيسِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حَيَّانَ التَّمِيمِيُّ، عَنْ إِبْنِ أَبِي نَدِيرٍ، عَنْ شُبْرُمَةَ بْنِ طَفِيلٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: " إِنَّ الرَّجُلَ لَيَدْخُلُ عَلَى السُّلْطَانِ وَمَعَهُ دِينُهُ، فَيَخْرُجُ وَمَا مَعَهُ دِينُهُ. فَقَالَ رَجُلٌ: كَيْفَ ذَلِكَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ؟ قَالَ: يُرْضِيهِ بِمَا يَسْخِطُ اللَّهُ فِيهِ"¹⁹⁸

İbn Sa'd (ö. 230/845) ↔ Ya'la b. Ubeyd (ö. 209/824) ↔ Hayyân b. Teymî (ö. 145/762) ↔ İyâs b. Nezîr (ö. ?) ↔ Şübrüme b. Tufeyl (ö. ?) ↔ Abdullah b. Mes'ûd'dan (r.a.) (ö. 32/652) şöyle rivayet etti: Muhakkakki bir adam diniyle beraber devlet başkanının yanına girecek de dini olmadan çıkacak. Bunun üzerine birisi sordu; "Bu nasıl olacak ey Ebû Abdurrahman?" Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) şöyle cevap verdi; "Allah'ı öfkeliendirdiği şey ile onu razı eder."

İbn Sa'd'da Abdullah b. Mes'ûd'dan (r.a.) mevkuf olarak nakledilen bu rivayetin isnadında, sika râvilerin yanı sıra *mechûl* olarak vasedilen **İyâs b. Nezîr** (ö. ?) bulunmaktadır.¹⁹⁹ Diğer bir râvi **Şübrüme b. Tufeyl** (ö. ?) hakkında ise İbn Ebû Hâtim babasından, onun Hz. Ali ve Abdullah b. Mes'ûd'dan (r.a.) rivayette bulunduğunu, Şübrüme'den de İyâs b. Nezîr'in rivayeti olduğunu işittiğini kaydetmektedir.²⁰⁰

Hatiboğlu şu ifadeleriyle aşağıdaki rivayetin mevzû olduğuna işaret etmektedir: "Aşağıdaki hadîs mevcut bulundukça emîrlar kâdî bulamamaktan dolayı hayıflanmakta haklılardır."²⁰¹

(45) حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ، أَخْبَرَنَا فَضِيلُ بْنُ سُلَيْمَانَ، حَدَّثَنَا عُمَرُو بْنُ أَبِي عَمْرٍو، عَنْ سَعِيدِ الْمَقْبَرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: " مَنْ وَلِيَ الْقَضَاءَ فَقَدْ دُبِحَ بِغَيْرِ سَكِّينٍ"²⁰²

Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ↔ Nasr b. Ali (ö. 250/864) ↔ Fudayl b. Süleymân (ö. 183/799) ↔ Amr b. Ebû Amr (ö. 144/761) ↔ Saîd b. Makburî (ö. 123/740) ↔ Ebû Hüreyre'den (r.a.) (ö. 58/678) şöyle rivayet etti: Peygamber (s.a.v) "Kim hâkimlik yapmakla görevlendirilirse bıçaksız kesilir." buyurmuştur.

Kütüb-i Sitte içerisinde Tirmizî, İbn Mace ve Ebû Dâvûd'un *Sünen* 'lerinde *muttasıl* ve *hasen* tariklerle yer alan söz konusu hadisin yukarıdaki isnadında bulunan râvilerden, *sadûk* olarak değerlendirilen **Amr b. Ebû Amr** (ö. 144/761)²⁰³, "*sadûk* ve hatası çok olarak" vasedilen **Fudayl b. Süleymân** (ö. 183/799)²⁰⁴ hariç diğerleri *sikadır*. *El-Müsne'd* de geçen **Ahmed b. Hanbel** ↔ **Safvân b. İsâ** (ö. 200/815) ↔ **Abdullah b. Saîd** (ö. 147/764) ↔ **Saîd b. Makburî** (ö. 123/740) ↔ **Ebû Hüreyre** (r.a.) tariki ise *muttasıl* ve *sika* râvilerden oluşan *sahih* bir rivayettir. Hadisin *sahih* isnadı her ne kadar az olsa da bunları destekleyen *hasen* tarikleri fazladır.

¹⁹⁸ İbn Sa'd, *Tabâkâtü'l-kübrâ*, 8/327 (No. 3006).

¹⁹⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/282; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 1/283.

²⁰⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/389.

²⁰¹ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 76.

²⁰² İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/542 (No. 22980), 4/543 (No. 22987); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 12/52 (No. 7145), 14/384 (No. 8778); a.mlf., *Mesâil*, 450 (No. 2045); Tirmizî, "Ahkâm", 1 (No. 1325); İbn Mâce, "Ahkâm", 1 (No. 2308); Ebû Dâvûd, "Akdiye", 1 (No. 3571, 3572).

²⁰³ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 2/52, Zehebî, *el-Kâşif*, 2/84.

²⁰⁴ İbn Hacer, *Takribü't-Tehzib*, 447.

“Tarafsızların ikinci zümresini, başta bulunan kimseye kayıdsız şartsız itaati boyunlarına borç bilenler teşkil etmektedir.”²⁰⁵ diyen Hatiboğlu, aşağıdaki Buhârî rivayetinin uydurulduğunu belirtir:

(46) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو التَّيَّاحِ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ قَالَ: " اسْمَعُوا وَأَطِيعُوا، وَإِنْ اسْتُعْمِلَ حَبِشِيٌّ كَأَنَّ رَأْسَهُ زَبِيئَةٌ " ²⁰⁶

Buhârî (ö. 256/870) ↔ Muhammed b. Beşşâr (ö. 252/866) ↔ Yahyâ b. Saîd (ö. 198/813) ↔ Şu‘be b. Haccâc (ö. 160/766) ↔ Ebû’t-Teyyâh Yezîd b. Humeyd (ö. 128/745) ↔ Enes b. Mâlik (r.a.) (ö. 93/711) Resûlullah’dan (s.a.v.) şöyle rivayet etti: “Başı kuru üzüm tanesi gibi Habeşli bir köle dahi üzerinize idareci olsa onu dinleyin ve ona itaat edin.”

Söz konusu hadisin Buhârî’deki üç isnadı da muttasıl ve *sika* râvilerden müteşekkildir. Enes b. Mâlik (r.a.) (ö. 93/711) dışında onun üzerinde sahâbîden gelen iki yüz elli den fazla mütâbî‘ ve şevâhidi bulunmaktadır. Tâyâlisî’nin *el-Müsned*’inde de Buhârî’de geçen Şu‘be b. Haccâc (ö. 160/766) ↔ Yezîd b. Humeyd (ö. 128/745) ↔ Enes b. Mâlik (r.a.) şeklindeki muttasıl ve *sika* râvilerden oluşan tarikle yer almaktadır. Tüm bu veriler ışığında, söz konusu hadisin siyâsî hadiseler karşısında tarafsız olan bir grup tarafından uydurulduğunu dile getirmek doğru değildir.

“...hadîsinin hedefi, cemiyet nizamının idamesi olsa gerektir.”²⁰⁷ diyen Hatiboğlu aşağıdaki rivayetinin uydurulduğuna işaret eder:

(47) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، عَنِ الْجُعْدِ، عَنْ أَبِي رَجَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ قَالَ: " مَنْ كَرِهَ مِنْ أَمِيرِهِ شَيْئًا فَلْيَصْبِرْ، فَإِنَّهُ مَنْ خَرَجَ مِنَ السُّلْطَانِ شَيْئًا مَاتَ مِيتَةً جَاهِلِيَّةً " ²⁰⁸

Buhârî (ö. 256/870) ↔ Müsedded b. Müserhed (ö. 228/843) ↔ Abdülvâris (ö. 180/796) ↔ Ca’d b. Dînâr (ö. ?) ↔ Ebû Recâ el-Utâridî (ö. 105/723) ↔ Abdullah b. Abbas (r.anhümâ) (ö. 68/687) Resûlullah’dan (s.a.v.) şöyle rivayet etti: “Her kim emirinden hoşlanmadığı bir şey görürse, sabretsin. Her kim de devlet başkanına itaatten bir karış dışarı çıkarsa cahiliye (inancı) üzere ölür.”

Müttefekun aleyh olan bu hadis sahâbîden Abdullah b. Abbas’dan (r.anhümâ) rivayet edilmektedir. Söz konusu hadisin *Sahîhayn*’daki tüm tarikleri muttasıl, *sika* ve *sadûk* râvilerden müteşekkil isnadlardır. Hadisin tüm varyantlarının içinde sadece üç tanesi zayıfken çok sayıda *hasen* ve *sahih* tariki bulunmaktadır. Bu derece kuvvetli bir hadisin siyâsî hadiseler sonucu uydurulduğunu iddia etmek ise isabetli değildir.

²⁰⁵ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 77.

²⁰⁶ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 3/560 (No. 2200); İbn Ca’d, *el-Müsned*, 213 (No. 1413); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/178 (No. 12126), 20/160 (No. 12752); Buhârî, “Ezan”, 26 (No. 661), 27 (No. 664), “Ahkâm”, 4 (No. 6723); İbn Mâce, “Cihâd”, 39 (No. 2860); Bezzâr, *el-Bahrü’z-zehhâr*, 13/522 (No. 7374).

²⁰⁷ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 77.

²⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/290 (No. 2487), 4/434 (No. 2702), 5/33 (No. 2825); Dârimî, “Siyer”, 76 (No. 2561); Buhârî, “Fiten”, 2 (No. 6645, 6646), “Ahkâm”, 4 (No. 6724); Müslim, “İmâre”, (No. 56); İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, 2/524 (No. 1101); Bezzâr, *el-Bahrü’z-zehhâr*, 11/467 (No. 5343).

(48) وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَهْلٍ بْنُ عَشْكِرٍ التَّمِيمِيُّ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَسَّانَ، ح وَحَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الدَّارِمِيُّ، أَخْبَرَنَا يَحْيَى وَهُوَ ابْنُ حَسَّانَ، حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ أَبِي سَلَامٍ، حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ سَلَامٍ، عَنْ أَبِي سَلَامٍ، قَالَ: قَالَ حَدِيثُهُ بْنُ الْيَمَانِ: " قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا كُنَّا بِشَرِّ فِتْنَاءَ اللَّهِ بِخَيْرٍ فَتَحْنُ فِيهِ، فَهَلْ مِنْ وَرَاءِ هَذَا الْخَيْرِ شَرٌّ؟ قَالَ: نَعَمْ، قُلْتُ: هَلْ وَرَاءَ ذَلِكَ الشَّرِّ خَيْرٌ؟ قَالَ: نَعَمْ، قُلْتُ: فَهَلْ وَرَاءَ ذَلِكَ الْخَيْرِ شَرٌّ؟ قَالَ: نَعَمْ، قُلْتُ: كَيْفَ؟ قَالَ: يَكُونُ بَعْدِي أُمَّةٌ لَا يَهْتَدُونَ بِهَدَايَ، وَلَا يَسْتَنْتُونَ بِسُنَّتِي، وَسَيَقُومُ فِيهِمْ رَجَالٌ قُلُوبُهُمْ قُلُوبُ الشَّيَاطِينِ فِي جُفْمَانِ إِنْسِي، قَالَ: قُلْتُ: كَيْفَ أَصْنَعُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنْ أَذْرَكْتُ ذَلِكَ؟ قَالَ: تَسْمَعُ وَتَطِيعُ لِلْأَمِيرِ، وَإِنْ ضَرَبَ ظَهْرَكَ، وَأَخَذَ مَالَكَ فَاسْمَعْ وَأَطِعْ " ²⁰⁹

Müslim (ö. 261/875) ↔ Muhammed b. Sehl (ö. 251/865) ve Abdullah b. Abdurrahman (ö. 255/868) ↔ Yahyâ b. Hassan (ö. 208/823) ↔ Muâviye b. Sellâm (ö. 170/786) ↔ Zeyd b. Sellâm (ö. ?) ↔ Ebû Sellâm (ö. ?) ↔ Huzeyfe b. Yemân'dan (r.a.) (ö. 36/656) şöyle rivayet etti: Ben " Ey Allah'ın Resûlü (s.a.v.)! Biz kötülük içindeydik. Allah hayır getirdi. Şimdi biz o hayrın içindeyiz. Acaba bu hayrın ardında bir şer var mıdır? " dedim. "Evet!" cevabını verdi. "Bu şerrin arkasında bir hayır var mıdır?" dedim. "Evet!" buyurdular. Yâ bu hayrın arkasında bir şer var mıdır? " dedim. "Evet!" cevabını verdi. "Nasıl?" dedim. "Benden sonra benim doğru yolumdan gitmeyen ve benim sünnetimle amel etmeyen hükümdarlar olacak. İçlerinde insan bedeninde şeytan kalbi olan birtakım kimseler bulunacak." buyurdu. "Ben buna yetişirsem ne yapayım yâ Resûlallah (s.a.v.)! dedim. "Dinler ve emire itaat edersin. Sırtın dövülse ve malın alınsa bile yine dinle ve itaat eyle!" buyurdular.

Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde yer verdiği bu rivayet sahâbîden Huzeyfe b. Yemân'dan (r.a.) rivayet edilmiştir. Müslim'de yer alan yukarıdaki iki isnadda muttasıl ve *sika* râvilerden oluşan *sahih* tariklerdir. Söz konusu hadisin birçok *sahih* ve *hasen* tarikinin yanı sıra *zayıf* varyantları da bulunmaktadır. Sonuç olarak hadisin tüm isnadlarının birkaçı dışında muttasıl olması, râvilerinin de cerh-ta'dîl açısından durumlarının hadisin *sahih* olduğunu göstermesinden dolayı hadisi mevzû olarak nitelemek isabetli değildir.

"Bu hadisler arasında birazcık tenkide cevaz verenler de bulunmaktadır:"²¹⁰ diyen Hatiboğlu aşağıdaki Müslim hadisinin siyasî hadiseler karşısında uydurulduğunu belirtir.

(49) حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْحَنْظَلِيُّ، أَخْبَرَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ، عَنْ زَيْدِ بْنِ يَزِيدَ بْنِ جَابِرٍ، عَنْ زُرَيْقِ بْنِ حَيَّانَ، عَنْ مُسْلِمِ بْنِ قُرْظَةَ، عَنْ عَوْفِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ قَالَ: " خِيَارُ أُمَّتِكُمُ الَّذِينَ يُحِبُّونَهُمْ وَيُحِبُّونَكُمْ، وَيُصَلُّونَ عَلَيْكُمْ وَتُصَلُّونَ عَلَيْهِمْ، وَشِرَارُ أُمَّتِكُمُ الَّذِينَ تُبْغِضُونَهُمْ وَيُبْغِضُونَكُمْ، وَتَلْعَنُونَهُمْ وَيَلْعَنُونَكُمْ، قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَفَلَا نُنَابِذُهُم بِالسَّيْفِ، فَقَالَ: لَا، مَا أَقَامُوا فِيكُمْ الصَّلَاةَ وَإِذَا رَأَيْتُمْ مِنْ وَلَايَتِكُمْ شَيْئًا تَكْرَهُونَهُ، فَأَكْرَهُوا عَمَلَهُ وَلَا تَتَرَعَّوْا يَدًا مِنْ طَاعَةٍ " ²¹¹

²⁰⁹ Ma'mer b. Râşid, *Kitâbü'l-Câmi'*, 10/364 (No. 21788); Kâsım b. Sellâm, *Garîbu'l-hadîs*, 2/103 (No. 175); Nuaym b. Hammâd, *el-Fiten*, 1/35 (No. 29), 1/36 (No. 32, 34), 1/144 (No. 357); İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, 7/447 (No. 37113), 7/450 (No. 37133); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 38/421 (No. 23424), 38/424 (No. 23429), 38/439 (No. 23449); Buhârî, "Menâkıb", 22 (No. 3411), "Fiten", 11 (No. 6673); Müslim, "İmâre", (No. 52); İbn Mâce, "Fiten", 13 (No. 3979, 3981); Ebû Dâvûd, "Fiten", 1 (No. 4244); İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebûbekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Uzle ve'l-infirâd*. nşr. Hasan el-Selman (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1417/1997), 158 (No. 189), 164 (No. 198); Harbî, *Garîbu'l-hadîs*, 3/1164; İbn Vaddâh, Ebû Abdillâh Muhammed b. Vaddâh b. Bezî' el-Kurtubî, *Kitâbü'l-Bida' ve'n-nehyü 'anhâ*, nşr. Amr Abdülmünim Selim (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1416), 70 (No. 79); Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, 7/237 (No. 2711), 7/361 (No. 2960), 7/364 (No. 2962).

²¹⁰ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 78.

²¹¹ Abdullah b. Mübârek, Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. el-Mübârek el-Hanzalî el-Mervezî, *el-Müsned*, nşr. Subhî el-Bedrî (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1407/1987), 149 (No. 243); Nuaym b. Hammâd, *el-Fiten*, 1/151 (No. 382); İshâk b. Râhûye, *el-Müsned*, 4/128 (No. 1895); Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, 39/406 (No. 23981), 39/427 (No. 23999); İbn Zencûye, Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled el-Horasânî, *Kitâbü'l-Emvâl*. nşr. Şakir Zeyb Feyyâz (Suud: Merkezi Melik Faysal, 1406/1986), 1/85 (No. 48); Dârimî, "Rikâk", 78 (No. 2839); Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, 8/509 (No. 10353); Müslim, "İmâre", (No. 65); İbn Ebû Hayseme, *et-Târih*, 1/408

Müslim (ö. 261/875) ↔ İshâk b. Rahûye (ö. 238/853) ↔ İsa b. Yûnus (ö. 187/803) ↔ Abdurrahman b. Amr Evzâi (ö. 157/774) ↔ Yezîd b. Yezîd b. Câbir (ö. 133/750) ↔ Ruzeik b. Hayyân (ö. 105/723) ↔ Müslim b. Karaza (ö. ?) ↔ Avf b. Mâlik (r.a.) (ö. 73/692) şöyle rivayet etti: Resûlullah (s.a.v.) “Hükümdarlarınızın en hayırlısı birbirlerinizi sevdikleriniz ve birbirlerinize dua ettiklerinizdir. Hükümdarlarınızın en kötülere de birbirinize buğz ve lanet ettiklerinizdir.” dediğinde “Yâ Resûlallah (s.a.v.)! Onlara kılıçla karşı çıkmayalım mı? denilmiş “Aranızda namaz kıldıkları müddetçe Hayır! Şayet valilerinizden hoşlanmadığınız bir şey görürseniz yaptıklarını hoş görmeyin ancak onlara itaatsizlik de etmeyin!” buyurmuşlardır.

Müslim’de üç tariki bulunan yukarıdaki rivayetin isnadı muttasıl ve *hasen* derecesindedir. İbn Hacer isnadı *hasen* derecesine indiren râvilerden **Müslim b. Karaza**’yı (ö. ?) *makbul* olarak değerlendirirken, Zehebî *sika* olarak kaydetmektedir.²¹² Diğer bir râvi **Ruzeik b. Hayyân**’ı da (ö. 105/723) Zehebî *sika* olarak vasfederken, *Takrîbü’t-Tehzîb*’de ise *sadûk* şeklinde değerlendirilmektedir.²¹³ Söz konusu rivayet Abdullah b. Mübârek’in (ö. 181/797) *el-Müsned*’in de **Abdullah b. Mübârek** ↔ **Abdurrahman b. Yezîd** (ö. 153/770) ↔ **Ruzeik b. Hayyân** ↔ **Müslim b. Karaza** ↔ **Avf b. Mâlik** (r.a.) tarikiyle muttasıl, *sika* ve *sadûk* râvilerden müteşekkil *hasen* seviyesinde bir isnadla da yer almaktadır. *Hasen* seviyesinde çok sayıda varyantı bulunan böyle bir hadisin uydurulduğunu söylemek isabetli değildir.

Hatiboğlu “Bir kimse biat etmezse, bu durum dininin elden gidişinin resmidir.” diyerek aşağıdaki hadise atıf yapmaktadır.²¹⁴

(50) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نَافِعٍ بْنُ قَابِطٍ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْعَطَّافُ بْنُ خَالِدٍ، عَنْ أُمِّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُطِيعٍ: أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مُطِيعٍ، أَرَادَ أَنْ يَفِرَّ مِنَ الْمَدِينَةِ لَيْلَى فِتْنَةِ يَزِيدَ بْنِ مُعَاوِيَةَ، فَسَمِعَ بِذَلِكَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، فَخَرَجَ إِلَيْهِ، حَتَّى جَاءَهُ، قَالَ: أَيْنَ تُرِيدُ يَا ابْنَ عَمٍّ؟ فَقَالَ: لَا أُعْطِيهِمْ طَاعَةً أَبَدًا، فَقَالَ: يَا ابْنَ عَمٍّ، لَا تَفْعَلْ، فَإِنِّي أَشْهَدُ أَنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: " مَنْ مَاتَ وَلَا بَيْعَةَ عَلَيْهِ مَاتَ مَيِّتَةً جَاهِلِيَّةً " ²¹⁵

İbn Sa’d (ö. 230/845) ↔ Abdullah b. Nâfi‘ (ö. 216/831) ↔ Attâf b. Hâlid (ö. 179/795) ↔ Ümeyye b. Muhammed (ö. ?) ↔ Abdullah b. Ömer’den (r.anhümâ) (ö. 73/693) şöyle rivayet etti: Ümeyye b. Muhammed, Yezid b. Muâviye fitnesi gecelerinde Medine’den kaçmak istedi. Abdullah b. Ömer (r.anhümâ) bunu duyunca çıktı ve ona geldi. Ona “Nereye gidiyorsun ey amcamın oğlu” diye sordu. O “Asla onlara biat etmeyeceğim” dedi. Bunun üzerine Abdullah b. Ömer (r.anhümâ) dediki, “Ey amcamın oğlu, bunu yapma. Ben Resûlullah (s.a.v) şöyle derken işittiğime şahitlik ederim ki; ‘Kim biat etmeden ölürse, cahiliye (inancı) üzere ölmüştür.’ buyurdu.”

Yukarıda yer alan söz konusu **İbn Sa’d**²¹⁶ isnadın da **Attâf b. Hâlid** (ö. 179/795)²¹⁷ *sadûk* ve vehim sahibi olarak vasfedilmektedir. İsnaddaki diğer bir râvi **Abdullah b. Nâfi‘** (ö. 216/831) hakkında ise İbn Ebû Hâtim, İbn Ebû Hayseme ve Yahyâ b. Maîn’in *leyse bihî be’s* ve *sadûk*

(No. 1469); İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, 2/509 (No. 1071); Bezzâr, *el-Bahrü’z-zehhâr*, 7/184 (No. 2752); el-Mervezî, *Ta’zîmü kadri’s-salâh*, 2/908 (No. 951), 2/909 (No. 952), 2/910 (No. 953).

²¹² Zehebî, *el-Kâşif*, 2/260; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 530.

²¹³ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/396; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 209.

²¹⁴ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 78.

²¹⁵ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 3/425 (No. 2025); İbn Sa’d, *Tabâkâtü’l-kübrâ*, 7/144.

²¹⁶ Râvi hakkında bilgi için bk. 113. dipnot.

²¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 2/39; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 393.

dediğini aktarır. İbn Hacer de Yahyâ b. Maîn'in aynı açıklamasına yer verip, Bezzâr'ın *sika*, Buhârî'nin onun hakkında hadisleri ma'rûftur dediğini eklemektedir.²¹⁸ **Ümeyye b. Muhammed** (ö. ?) hakkında ise İbn Ebû Hâtim babasından onun İbn Ömer'den rivayette bulunduğunu, ondan da Attâf b. Hâlid'in rivayette bulunduğunu işittiğini aktarmaktadır.²¹⁹ Söz konusu hadisin isnadının hükmü zayıf olmakla birlikte, mütâbi' ve şâhidlerinde ise hasen seviyesinde tarikler bulunmaktadır.

Hatiboğlu siyasî hadiseler karşısında hadis uydurduğunu düşündüğü üçüncü grubun temayülünde şu ifadelerle ortaya koyar:

Üçüncü zümrenin, yâni devrin siyasi hareketlerine asla katılmayıp bir köşeye çekilmenin lüzumuna kail olanların zihniyetini aksettiren hadislerden de birkaç örnek vereceğiz. Tabii ki bu rivayetlerde, ortalığın karıştığı anlarda her şeyden el etek çekmenin fazileti belirtilecektir.²²⁰

(51) حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ، عَنْ ثَابِتٍ، أَوْ عَلِيِّ بْنِ زَيْدِ بْنِ جَدْعَانَ، شَكَ أَبُو بَكْرٍ، عَنْ أَبِي يُرْدَةَ، قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى مُحَمَّدِ بْنِ مَسْلَمَةَ، فَقَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: " إِنَّهَا سَتَكُونُ فِتْنَةٌ وَفُرْقَةٌ وَاجْتِلَافٌ، فَإِذَا كَانَ كَذَلِكَ قَاتِ بِسَيْفِكَ أَخْذَا فَاضْرِبْهُ حَتَّى يَنْقُطَ، ثُمَّ اجْلِسْ فِي بَيْتِكَ حَتَّى تَأْتِيكَ يَدُ خَاطِنَةٍ، أَوْ مَبِيَّةٌ قَاضِيَةٌ "، فَقَدْ وَقَعَتْ وَفَعَلْتُ مَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ²²¹

İbn Mâce (ö. 273/887) ↔ İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849) ↔ Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821) ↔ Hammâd b. Seleme (ö. 167/784) ↔ Sâbit b. Eslem (ö. 127/744) veya Ali b. Zeyd (ö. 131/748) ↔ Ebû Bürde (ö. 104/722) ↔ Muhammed b. Mesleme'den (r.a.) (ö. 43/663) rivayet edildiğine göre; Resûlullah (s.a.v.): "Muhakkak fitne, ayrılık ve ihtilaf olacaktır. Böyle olduğu zaman sen kılıcını Uhud dağına götür ve parçalanıncaya kadar vur. Sonra haksız yere öldürülünceye veya normal ölünceye kadar evinde otur" buyurmuştur.

(Muhammed b. Mesleme demiştir ki:) Sonra böyle oldu ve ben Resûlullah'ın (s.a.v.) buyurduğu şeyi yaptım."

İbn Mâce'de yer alan yukarıdaki rivayette iki isnad bulunmaktadır. İsnadların ikisi de muttasıl olmakla birlikte **Ebû Bürde** (ö. 104/722) ↔ **Sâbit el-Bünânî** (ö. 127/744) tariki *sika* râvilerden müteşekkilen, **Ebû Bürde** ↔ **Ali b. Zeyd** tarikinde ise Ali b. Zeyd²²² sebebiyle isnad zayıftır. Söz konusu hadisin isnadında Ali b. Zeyd'in olduğu tarikler zayıf olsa da, zayıf isnadları destekleyen mütâbi' ve şâhid *muttasıl sahih* tarikleri de mevcuttur ve siyasî hadiseler sonucu uydurulduğunu söylemek isabetli değildir.

(52) حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ الْأَوْسِيُّ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ، عَنْ صَالِحِ بْنِ كَيْسَانَ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ ابْنِ الْمُسَيَّبِ وَأَبِي سَلَمَةَ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " سَتَكُونُ فِتْنٌ الْقَاعِدُ فِيهَا خَيْرٌ مِنَ الْقَائِمِ وَالْقَائِمُ فِيهَا خَيْرٌ مِنَ الْمَاشِي، وَالْمَاشِي فِيهَا خَيْرٌ مِنَ السَّاعِي وَمَنْ يُشْرِفْ لَهَا تَسْتَشْرِفُهُ

²¹⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/184; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 326.

²¹⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/301.

²²⁰ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 79.

²²¹ Abdullah b. Mübarek, *el-Müsned*, 152 (No. 247); Nuaym b. Hammâd, *el-Fiten*, 1/155 (No. 397), 1/156 (No. 398); İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/410; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/452 (No. 37149), 7/457 (No. 37198), 7/462 (No. 37239); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 25/413 (No. 16029), 29/496 (No. 17979); Buhârî, *Tarihu'l-Evsat*, 1/80 (No. 313); a.mlf., *et-Târihu'l-kebîr*, 1/217 (No. 1); İbn Mâce, "Fiten", 10 (No. 3962).

²²² Râvi hakkında değerlendirme için bk. 132. dipnot.

وَمَنْ وَجَدَ مَلَجًا أَوْ مَعَادًا فَلْيَعُدْ بِهِ ، وَعَنْ ابْنِ شِهَابٍ ، حَدَّثَنِي أَبُو بَكْرِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنُ الْحَارِثِ ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مُطِيعٍ بْنِ الْأَسْوَدِ ، عَنْ نَوْفَلِ بْنِ مُعَاوِيَةَ مِثْلَ حَدِيثِ أَبِي هُرَيْرَةَ هَذَا إِلَّا أَنَّ أَبَا بَكْرٍ يَزِيدُ مِنَ الصَّلَاةِ صَلَاةً مَنْ فَاتَتْهُ فَكَأَنَّمَا وَتَرَ أَهْلَهُ وَمَالَهُ ²²³

Buhârî (ö. 256/870) ↔ Abdülaziz el-Üveysî (ö. ?) ↔ İbrâhîm b. Sa'd (ö. 183/799) ↔ Sâlih b. Keysân (ö. 145/762) ↔ İbn Şihâb (ö. 124/742) ↔ Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713) ve Ebû Seleme b. Abdurrahman (ö. 94/712) ↔ Ebû Hüreyre'den (r.a.) (ö. 58/678) şöyle rivayet etti: Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Yakın bir gelecekte birtakım fitneler olacaktır. Fitne zamanında oturan kişi, (karışmak üzere) ayakta durandan hayırlıdır. Ayakta duran da (fitne sebeplerini hazırlamaya) gidenden hayırlıdır. Bu yolda yürüyen de fesada çalışandan hayırlıdır. Her kim fitneye muttali' olup onu görmeye çalışırsa, muhakkak onun kahrına uğrar. Her kim o fitne zamanı korunacak veya sığınacak bir yer bulursa, hemen oraya sığınsın.”

İbn Şihâb (ö.) ↔ Ebû Bekr b. Abdurrahmân b. Hâris (ö.) ↔ Abdurrahman b. Mutî' b. Esved (ö.) ↔ Nevfel b. Muâviye'den (r.a.) Ebû Hüreyre (r.a.) hadisinin benzerini rivayet etti. Ancak Ebû Bekr bunda şunu ziyade etti: “Namazdan öyle bir namaz vardır ki, her kim onu kaçırırsa, sanki ailesini ve malını kaybetmiştir (gibi büyük zarara uğramıştır).”

Buhârî metnine yer verdiğimiz söz konusu hadis Müslim'de de yer almaktadır. Tedkik edilen tüm isnadlar muttasıl ve sika râvilerden oluşmaktadır. Ayrıca onun üzerinde sahâbiden gelen yüzün üzerinde mütâbi' ve şâhidi bulunmaktadır. Hadisin bu kadar çok güvenilir tarihinin bulunması, müttefekun aleyh olması, siyasî hadiseler sonucu uydurulmadığını gösterecek mahiyettedir.

53) قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَيُّوبَ عَنْ حُمَيْدِ بْنِ هِلَالٍ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ عَبْدِ الْقَيْسِ، كَانَ مَعَ الْخَوَارِجِ، ثُمَّ فَارَقَهُمْ، قَالَ: دَخَلُوا قَرْيَةً فَخَرَجَ عَلَيْهِمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ خُبَّابٍ دُعْرًا، قَالُوا: لَنْ تُرَاعَ، قَالَ: وَاللَّهِ، لَقَدْ رُغِمْتُوِي، قَالُوا: لَنْ تُرَاعَ، قَالَ: وَاللَّهِ، لَقَدْ رُغِمْتُوِي، قَالُوا: أَنْتَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ خُبَّابٍ صَاحِبُ رَسُولِ اللَّهِ؟ قَالَ: نَعَمْ. قَالُوا: فَهَلْ سَمِعْتَ مِنْ أَبِيكَ حَدِيثًا يُحَدِّثُهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ تُحَدِّثُنَاهُ؟ قَالَ: نَعَمْ، سَمِعْتُ أَبِي يُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ، ذَكَرَ فِتْنَةً: " الْقَاعِدُ فِيهَا خَيْرٌ مِنَ الْقَائِمِ، وَالْقَائِمُ فِيهَا خَيْرٌ مِنَ الْمَاشِي، وَالْمَاشِي فِيهَا خَيْرٌ مِنَ السَّاعِي، قَالَ: فَإِنْ أَدْرَكْتَ ذَلِكَ، فَكُنْ عَبْدُ اللَّهِ الْمَقْتُولُ ". قَالَ أَيُّوبُ: وَلَا أَعْلَمُهُ إِلَّا قَالَ: وَلَا تَكُنْ عَبْدَ اللَّهِ الْقَاتِلَ، قَالُوا: أَسَمِعْتَ هَذَا مِنْ أَبِيكَ يُحَدِّثُهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: فَقَدَّمُوهُ عَلَى صَفَةِ النَّهْرِ، فَصَرَبُوا غُنْفَهُ، فَسَأَلَ دُمَهُ، كَأَنَّهُ شِرَاكٌ نَعْلٍ مَا امْتَدَّقَرُ، وَنَقَرُوا أُمَّ وَلَدِهِ، فَبِهَذَا اسْتَحْلَ عَلَيَّ قِتْلَهُمْ ²²⁴

İbn Sa'd (ö. 230/845) ↔ İsmâil b. İbrâhîm (ö. 193/808) ↔ Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749) ↔ Humeyd b. Hilâl (ö. ?) Abûlkays'tan (kabilesinden) önce Haricilerle birlikte olan sonra onlardan ayrılan bir adamdan nakletti: Bir köye girdiler, Abdullah b. Habbâb (ö. 38/658) korkarak yanlarına çıktı. Dediler ki, “Korkma!” Abdullah b. Habbâb dedi ki, Allah'a yemin olsun ki beni korkuttunuz. Abdullah b. Habbâb yine dedi ki, “Allah'a yemin olsun ki beni korkuttunuz.” Dediler ki, “Sen Resûlullah'ın (s.a.v.) ashâbı Abdullah b. Habbâb mısın?” “Evet” cevabını verince “Sen babandan Resûlullah'tan (s.a.v.) naklettiği bir hadis işittin mi, onu bize rivayet eder misin?” dediler. Abdullah b. Habbâb “Evet, babamı fitne konusunda Resûlullah'tan (s.a.v.) hadis naklettiğini işittim diyerek hadisi nakletti.” “Fitne zamanında oturan ayakta olandan daha hayırlıdır. Ayakta olan yürüyenden daha hayırlıdır. Yürüyen koşandan daha hayırlıdır.” Habbâb b. Eret (r.a.) (ö. 37/657) dediki, “Sen bu zamana yettiğinde Allah'ın maktul kulu ol” Râvi Eyyûb dedi ki, ancak şunu dediğini biliyorum; “Allah'ın katil kulu olma” Dediler ki, “Sen bunu babanın Resûlullah'tan (s.a.v.) naklettiğini işittin mi? “Evet” cevabını verdi. Bunun üzerine onu nehir kıyısına götürüp, boynunu vurdular da kanı ayakkabı bağı gibi suya

²²³ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/103 (No. 2465); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/207 (No. 7796); Buhârî, “Menâkıb”, 22 (No. 3406), “Fiten”, 9 (No. 6670, 6671); Müslim, “Fiten”, (No. 10).

²²⁴ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 10/118 (No. 18578); İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/242 (No. 1608); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/555 (No. 37896); Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 2/369; İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, 1/215 (No. 283).

karışmadan aktı. Hamile hanımının da karnını yardılar. Bu sebeple Hz. Ali onların öldürülmesini helal saydı.

Bir önceki hadisin şâhidi konumunda olan bu rivayet, İbn Sa'd'da Abdülkays kabilesinden önce Haricîlerle birlikte olup sonra onlardan ayrıldığı belirtilen ismi müphem bir şahıstan nakledilmektedir. Habbâb b. Eret (r.a.) (ö. 37/657) tariklerinde isnadlarda yer alan *müphem* şahıstan dolayı senedler *zayıf* konumundadır. Fakat şâhid muttasıl ve *sika* râvilerden müteşekkil bu isnadları destekleyen *sahih* tarikleri mevcuttur. Bu da siyasî hadiseler karşısında uydurulduğunu söylemenin isabetli olmadığını göstermektedir.

Hatiboğlu yine aynı bağlamda “Bu tutum sahihlerinin dayandıkları şey ise, birbirine silah çeken iki müslümanın ikisinin de cehennemlik olacağını ifade eden hadîsler olsa gerektir. Nitekim Ebû Bekre bu hadîsi zikrederek, Hz. Ali'ye yardıma giden el-'Ahnaf ibn Kays'ı yolundan çevirmiştir.”²²⁵ diyerek aşağıdaki hadisin istismarına atıf yapmaktadır.

(54) حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْمُبَارَكِ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ وَيُونُسُ، عَنْ الْحُسَيْنِ، عَنْ الْأَخْنَفِ بْنِ قَيْسٍ، قَالَ: ذَهَبْتُ لِأَنْصُرَ هَذَا الرَّجُلَ فَلَقِيَنِي أَبُو بَكْرَةَ، فَقَالَ: أَيْنَ تُرِيدُ؟ قُلْتُ: أَنْصُرُ هَذَا الرَّجُلَ، قَالَ: ارْجِعْ، فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: " إِذَا التَقَى الْمُسْلِمَانِ بِسَيَفَيْهِمَا، فَأَلْقَايِلَ وَالْمَقْتُولُ فِي النَّارِ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَذَا الْقَاتِلُ، فَمَا بَالُ الْمَقْتُولِ؟ قَالَ: إِنَّهُ كَانَ خَرِيصًا عَلَى قَتْلِ صَاحِبِهِ " ²²⁶

Buhârî (ö. 256/870) ↔ Abdurrahman b. Mübârek (ö. 228/842) ↔ Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795) ↔ Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749) ve Yûnus (ö. 139/756) ↔ Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ↔ Ahnef b. Kays (ö. 67/687) ↔ Ebû Bekre Nüfey' b. Mesrûh'dan (r.a.) (ö. 51/671) şöyle rivayet etti: Şu adama (Buhârî'nin Fiten'deki rivayetinde Peygamber'in (s.a.v.) amcaoğlu Ali'ye) yardıma gidiyordum. Ebû Bekre beni karşıladı ve: “ Nereye gidiyorsun?” diye sordu. “Şu adama yardım etmek istiyorum” dedim. Ebû Bekre bana: “Geri dön; çünkü ben Resûlullah'tan (s.a.v.) işittim: “İki Müslüman kılıçlarıyla karşılaşmaları zaman, öldüren de ölen de cehennemdedir” buyurdu. “Yâ Resûlallah (s.a.v.)! Öldüren böyle; ya ölene ne oluyor?” diye sordum. “Ölen de arkadaşını öldürmeye hırslıydı da ondan” buyurdu.

Tirmizî ve Nesâî dışında *Kütüb-i Sitte*'nin tamamında muttasıl *sahih* veya *hasen* tariklerle geçen söz konusu hadisin Buhârî'de yer alan on yedi isnadının sekizi muallak, dokuz tanesi ise muttasıl ve *sahih* tariklerdir. Ayrıca Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi* 'inde de muttasıl ve *sika* râvilerden oluşan **Ma'mer ↔ Katâde** (ö. 117/735) ↔ **Hasan-ı Basrî ↔ Ebû Bekre** (r.a.) isnadıyla yer alması da güvenilirliğini artırmaktadır. Ebû Bekre'den (r.a.) gelen tariklerin çoğu muttasıl olup *sahih* veya *hasen* seviyesindeyken *zayıf* olan bir kısım tarikleride mevcuttur.

(55) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا بَيَّانٌ، أَنَّ وَبَرَةَ حَدَّثَهُ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ، قَالَ: خَرَجَ عَلَيْنَا أَوْ إِلَيْنَا ابْنُ عُمَرَ، فَقَالَ رَجُلٌ: كَيْفَ تَرَى فِي قِتَالِ الْفِتْنَةِ؟ فَقَالَ: " وَهَلْ تَدْرِي مَا الْفِتْنَةُ؟ كَانَ مُحَمَّدٌ يُقَاتِلُ الْمُشْرِكِينَ، وَكَانَ الدُّخُولُ عَلَيْهِمْ فِتْنَةً، وَلَيْسَ كَقِتَالِكُمْ عَلَى الْمُلْكِ " ²²⁷

²²⁵ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 80.

²²⁶ Ma'mer b. Râşid, *Kitâbü'l-Câmi*, 10/373 (No. 21805), 10/378 (No. 21814); Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 2/208 (No. 925); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/480 (No. 37385); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34/67 (No. 20424), 34/87 (No. 20439), 34/119 (No. 20471), 34/132 (No. 20492), 34/149 (No. 20517), 34/150 (No. 20519); Buhârî, “İman”, 21 (No. 31), “Diyet”, 1 (No. 6481), “Fiten”, 10 (No. 6672); Müslim, “Fiten”, (No. 14, 15, 16); İbn Mâce, “Fiten”, 11 (No. 3965); Ebû Dâvûd, “Fiten”, 5 (No. 4268); İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, 3/207 (No. 1563), 3/208 (No. 1564).

Buhârî (ö. 256/870) ↔ Ahmed b. Yûnus (ö. 227/841) ↔ Züheyr (ö. 172/788) ↔ Beyân (ö. ?) ↔ Veberate (ö. 116/734) ↔ Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713) ↔ Abdullah b. Ömer (r.anhümâ) (ö. 73/693) isnadında Saîd b. Cübeyr şöyle dedi: “Üzerimize yahut yanımıza İbn Ömer (r.anhümâ) çıkıp geldi. O sırada bir adam ona: “Müslümânlar arasındaki fitne harbi hakkında nasıl düşünüyorsun?” diye sordu. İbn Ömer de (r.anhümâ) onun sorusuna: “Fitne nedir bilir misin? Muhammed (s.a.v.) müşriklerle harbederdi. Müşrikler üzerine harbe girmek bir fitne (ve müşrik baskısını gidermek) içindi. Yoksa sizin savaşmanız gibi mülk ve saltanat üzerine açılmış bir harb değildi, diye cevap verdi.”

Yukarıdaki rivayetin tarikleri incelendiğinde İbn Ömer’den (r.anhümâ) tâbiinden Saîd b. Cübeyr, Meymûne b. Mihrân ve Nâfi‘’nin rivayet ettikleri görülmektedir. Tüm tarikler muttasıl, Saîd b. Cübeyr, Meymûne b. Mihrân’dan gelen varyantlar *sahih*dir. Buhârî’de yer alan Nâfi‘’den gelen isnadın ise *muttasıl hasen* olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu hadis yukarıda isnad ve metniyle aynı şekilde Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde de bulunmaktadır. Bu derece kuvvetli bir hadisin siyâsî hadiseler karşısında uydurulduğunu söylemek klasik hadis tenkidine göre doğru değildir.

Hatiboğlu “Hilafet dâvasının, bu ayetin şümulüne girmediğini kabul eden İbn Ömer, Medineliler Yezîd’e yaptıkları biatten yüzgeri ettikleri zaman onların bu hareketini bir gâdr olarak tavsif etmiştir.”²²⁸ diyerek aşağıdaki hadise atıf yapmaktadır:

(56) حَدَّثَنَا سَلِيمَانُ بْنُ خَرْبٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: لَمَّا خَلَعَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ يَزِيدَ بْنِ مُعَاوِيَةَ جَمَعَ ابْنُ عُمَرَ حَشَمَهُ وَوَلَدَهُ، فَقَالَ: إِنِّي سَمِعْتُ النَّبِيَّ يَقُولُ: " يُنْصَبُ لِكُلِّ غَادِرٍ لَوَاءٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَإِنَّا قَدْ بَايَعْنَا هَذَا الرَّجُلَ عَلَى بَيْعِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَإِنِّي لَا أَعْلَمُ غَدْرًا أَكْبَرَ مِنْ أَنْ يُبَايَعَ رَجُلٌ عَلَى بَيْعِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُنْصَبُ لَهُ الْقِتَالُ، وَإِنِّي لَا أَعْلَمُ أَحَدًا مِنْكُمْ خَلَعَهُ، وَلَا بَايَعَ فِي هَذَا الْأَمْرِ إِلَّا كَانَتْ الْفَيْصَلُ بَيْنِي وَبَيْنَهُ " ²²⁹

Buhârî (ö. 256/870) ↔ Süleyman b. Harb (ö. 224/838) ↔ Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795) ↔ Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/748) ↔ Nâfi‘ (ö. 117/735) ↔ Abdullah b. Ömer’den (r.anhümâ) (ö. 73/693) şöyle etti: Medine ahalisi, Yezîd b. Muâviye’nin bey’atinden çıktıkları zaman İbn Ömer (r.anhümâ) kendine hass cemaatini ve oğullarını topladı da onlara hitaben şöyle dedi: “Ben Peygamber’den (s.a.v.) “Verdiği sözünde durmayan gaddar herbir kişi için kıyamet gününde bir bayrak dikilir” buyurduğunu işittim. Ve şübhesiz bizler bu adama (Muâviye’nin oğlu Yezîd’e) Allah’ın ve Resûlü’nün (s.a.v) bey’at emri üzere bey’at etmişizdir. Ve ben bir adama Allah’ın ve Resûlü’nün (s.a.v) bey’at emri üzere bey’at edilip de sonra o adam için savaş bayrağı dikilmesinden daha büyük bir gâdr ve sözünden cayma bilmiyorum. Ve yine ben sizden hiçbir kimseyi

²²⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/278 (No. 5381), 9/500-501 (No. 5690); Buhârî, “Tefsir”, 32 (No. 4243), “Tefsir”, 145 (No. 4373, 4374), “Fiten”, 16 (No. 6682); Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 10/26 (No. 10959), 10/109 (No. 11143).

²²⁸ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 81.

²²⁹ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’* (Şeybânî rivâyeti), 343 (No. 993); *Hadîsü İsmâîl b. Ca’fer*, 133 (No. 3); Abdullah b. Mübârek, *el-Müsned*, 11 (No. 20); a.mlf., *ez-Zühed ve’r-Rekâik*, 255 (No. 737); İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-kübrâ*, 4/170; İbn Ca’d, *el-Müsned*, 446 (No. 3040); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/512 (No. 33409, 33410); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 8/272 (No. 4648), 8/451 (No. 4840), 9/104 (No. 5088), 9/169 (No. 5192), 9/277 (No. 5378), 9/331 (No. 5456), 9/520 (No. 5710), 10/67 (No. 5804), 10/148 (No. 5915), 10/178 (No. 5968), 10/238 (No. 6053), 10/261 (No. 6093), 10/381 (No. 6281), 10/480 (No. 6447); Abd b. Humeyd, *el-Müntehab min müsnedi ‘Abd b. Humeyd*, 244 (No. 754); Buhârî, “Cizye”, 21 (No. 3016), “Edeb”, 99 (No. 5823, 5824), “Hıyel”, 9 (No. 6565), “Fiten”, 20 (No. 6694); Müslim, “Cihâd”, (No. 9, 10, 11); Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 160 (No. 2756); Tirmizî, “Siyer”, 28 (No. 1581); Bezzâr, *el-Bahrü’z-zehhâr*, 12/133 (No. 5698); Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 8/76 (No. 8683), 8/77 (No. 8684).

Yezîd'in bey'atından çıkıp da bu işte başka bir kimseye bey'at ettiğini bilmiyorum. Şayet böyle birşey olmuşsa, onunla benim aramda muhakkak ayrılık olmuştur!" dedi.

İbn Ömer'den (r.anhümâ) nakledilen rivayetin Nâfi''den gelen tariklerinin bir kısmında Hz. Peygamber'den (s.a.v.) "*Verdiği sözünde durmayan gaddar herbir kişi için kıyamet gününde bir bayrak dikilir*" sözü nakledilirken, yukarıda Buhârî'de de yer verilen hadiste Medine'lilerin Yezîd karşısındaki tutumlarını değerlendirmesi de yer almaktadır. Söz konusu hadis muttasıl, *sahih* ve *hasen* isnadlarla Buhârî ve Müslim'in yanı sıra Ebû Dâvûd ve Tirmizî'de de geçmektedir. Ayrıca Mâlik b. Enes'in *el-Muvatta*'nda da **Mâlik b. Enes** (ö. 179/795) ↔ **Abdullah b. Dînâr** (ö. 126/744) ↔ **İbn Ömer**'den (r.anhümâ) nakledilen muttasıl ve *sika* olan *âli* bir isnad ile mevcuttur. Enes b. Mâlik (r.a.), Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) gibi sahâbîlerden muttasıl ve *sahih* şâhid tariklerle de desteklenmektedir.

Hatiboğlu "Bazılarını bu yola sevk eden sebebler arasında, kendilerine menfaati olmayan bir işte boşu boşuna zarara uğramak düşüncesinin rolünü hesaba katmak da yersiz sayılmaz."²³⁰ diyerek aşağıdaki hadise atıf yapmaktadır:

(57) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْحَسَنِ الْمِصْبِصِيُّ، حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ يَعْنِي ابْنَ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ جُبَيْرٍ حَدَّثَهُ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الْمَقْدَادِ بْنِ الْأَسْوَدِ، قَالَ: إِيمَ اللَّهِ لَقَدْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: "إِنَّ السَّعِيدَ لَمَنْ جَنَّبَ الْفِتْنَ إِنْ السَّعِيدَ لَمَنْ جَنَّبَ الْفِتْنَ إِنْ السَّعِيدَ لَمَنْ جَنَّبَ الْفِتْنَ إِنْ السَّعِيدَ لَمَنْ جَنَّبَ الْفِتْنَ وَلَمْ يَنْتَلِ، فَصَبَرَ فَوَاهَا" ²³¹

Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ↔ İbrâhîm b. Hasan (ö. ?) ↔ Haccâc (ö. 206/718) ↔ Leys b. Sa'd (ö. 175/791) ↔ Muâviye b. Sâlih (ö. 158/774) ↔ Abdurrahman b. Cübeyr (ö. 118/736) ↔ Babası (ö. 80/699) ↔ Mikdâd b. Esved'den (r.a.) (ö. 33/653) şöyle rivayet etti: Allah'a yemin ederim ki Resûlullah'ı (s.a.v.) şöyle derken işittim. "Şüphesiz mesud kişi, fitnelerden uzak kalandır. Şüphesiz mesud kişi, fitnelerden uzak kalandır. Şüphesiz mesud kişi fitnelerden uzak kalan, bir belâya uğradığında sabredendir. (Fitneye katılana) vah yazık."

Ebû Dâvûd'da sahâbîden Mikdâd b. Esved'den (r.a.) (ö. 33/653) rivayet edilen söz konusu hadisin isnadı muttasıldır. **Muâviye b. Sâlih** (ö. 158/774) dışındaki râvileri *sikadır*. İbn Ebû Hâtim babasının Muâviye b. Sâlih hakkında *salihu'l-hadîs*, *hasenü'l-hadîs*, hadisi yazılır ama ihticâc edilmez değerlendirmelerine yer verirken, İbn Hacer *sadûk* ve vehm sahibi şeklinde vasıflamaktadır.²³² Râvilerin durumu, hadisin *Sünen*'de yer alması ve mütâbî' hasen tariklerle desteklenmesi hadisin uydurulmadığını göstermektedir.

(58) حَدَّثَنَا سُؤَيْدُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا مَرْوَانُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، عَنْ عَبْدِ الْحَكَمِ السُّدُوسِيِّ، حَدَّثَنَا شَهْرُ بْنُ حَوْشَبٍ، عَنْ أَبِي أُمَامَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: "مِنْ شَرِّ النَّاسِ مَنْزِلَةٌ عِنْدَ اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، عَبْدٌ أَذْهَبَ آخِرَتَهُ بِدُنْيَا غَيْرِهِ" ²³³

İbn Mâce (ö. 273/887) ↔ Süveyd b. Saîd (ö. 240/854) ↔ Mervân b Muâviye (ö. 193/808) ↔ Abdülhakîm (ö. ?) ↔ Şehr b. Havşeb (ö. 100/718) ↔ Ebû Ümâme Sudey b. Aclân

²³⁰ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 81.

²³¹ Ebû Dâvûd, "Fiten", 2 (No. 4263); Bezzâr, *el-Bahrü 'z-zehhâr*, 6/46 (No. 2112).

²³² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/383; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 538.

²³³ İbn Mâce, "Fiten", 11 (No. 3966).

(r.a.) (ö. 86/705) şöyle rivayet etti: Allah Resülü (s.a.v.) “Allah katında kıyamet günü yeri kötü olan insanlardan birisi de başkasının dünyası için kendi ahiretini kaybeden kişidir.”

İbn Mâce’de Sudey b. Aclân’dan (r.a.) (ö. 86/705) gelen tarik muttasıl olup, *sika*, *sadûk* ve *makbul* râvilerden oluşmaktadır. Tâbiîn tabakasında yer alan **Şehr b. Havşeb**’i (ö. 100/718) İbn Hacer *sadûk*, *kesîru’l irsâl* ve *vehm sahibi* olarak kaydetmektedir.²³⁴ **Abdülhakîm** (ö. ?) hakkında İbn Hacer *Tehzîb*’de Yahyâ b. Maîn’in onu tanımıyorum dediğini belirtirken, *Takrîb*’de ise *makbul* olarak değerlendirmektedir.²³⁵ İsnadda ki diğer râvi **Süveyd b. Saîd**’in (ö. 240/854) ise Zehebî hafız olduğunu sonra değiştirdiğini, Buhârî’nin â’mâ olduktan sonra telkini kabul ettiğini söylediğini, Nesâî’nin ise *leyse bi sika* şeklinde tavsif ettiğini kaydederken, İbn Hacer *sadûk* olduğunu ve â’mâ olduktan sonra telkini kabul eder olduğunu belirtmektedir.²³⁶

Söz konusu hadis Tâyâlîsi’nin *el-Müsneid*’inde de aynı râvilerden oluşan **Abdülhakîm** ↔ **Şehr b. Havşeb** ↔ **Ebû Hüreyre**’den (r.a.) gelen şâhid bir tarikle yer almaktadır. Hadisin çok fazla tariki bulunmasa da incelenen tariklerin *hasen* veya *zayıf* isnadlar şeklinde değerlendirildiği, yine hasen ve zayıf isnadlarla deseklendiği fakat mevzû derecesine düşürecek bir ithamı barındırmadıkları görülmektedir.

3.1.5. “İtikadî cereyanlar ile ilgili rivayetler” başlığı altındaki hadisler

Hiz. Osman’ın şehid olmasının ardından başlangıç noktaları kaza ve kader olan itikadî fırkaların oluştuğunu belirten Hatiboğlu, Duncan Black Macdonald’ından yaptığı alıntıyla bu fırkaların oluşumunu anlatır.²³⁷ Sonrasında hadis uydurulduğu konusundaki iddialarına şöyle devam eder:

Bunlar karşısında hadîşçiler cebhesinin almış olduğu durumu ise birkaç cebhede incelemek mümkündür: Tabii ki evvela bu cereyanların doğacağını bildirmekle işe başlanılmış, sonra Peygamber ağzından tavsiflerine geçilmiştir. Bundan sonra da, mezkûr fırkaların akidelerini cerh edici rivayetlere sıra gelmiştir. Bunlara örnekler verelim:²³⁸

(59) حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشْرٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " تَفَرَّقَتْ الْيَهُودُ عَلَى إِحْدَى وَسَبْعِينَ فِرْقَةً، وَتَفَرَّقَتْ أُمَّتِي عَلَى ثَلَاثٍ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً"²³⁹

İbn Mâce (ö. 273/887) ↔ Ebû Bekir b. Ebû Şeybe (ö. 235/849) ↔ Muhammed b. Bişr (ö. 203/818) ↔ Muhammed b. Amr (ö. 145/762) ↔ Ebû Seleme (ö. 94/712) ↔ Ebû Hüreyre

²³⁴ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 269.

²³⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 6/107; a.mlf., *Takrîbü’t-Tehzîb*, 332.

²³⁶ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/472; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 260.

²³⁷ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 82.

²³⁸ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 82, 83.

²³⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 14/124 (No. 8396); İbn Mâce, “Fiten”, 17 (No. 3991); Ebû Dâvûd, “Sünne”, 1 (No. 4596); Tirmizî, “İman”, 18 (No. 2640); İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, 1/33 (No. 67); el-Mervezî, *es-Sünne*, 23 (No. 58).

(r.a.) (ö. 58/678) şöyle rivayet etti: Allah Resülü (s.a.v.) “Yahudiler yetmiş bir fırkaya ayrıldı. Benim ümmetim de yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır.” buyurdu.”

Kütüb-i Sitte’de İbn Mâce, Ebû Dâvûd ve Tirmizî de geçen söz konusu rivayetin tetkik edilen tüm isnadları muttasıl ve **Muhammed b. Amr** (ö. 145/762) hariç râvileri *sıkadır*. Zehebî, Muhammed b. Amr hakkında Nesâî ve onun dışında bir grubun *leyse bihi be’s* değerlendirmesini kaydederken, Ebû Hâtîm’in hadisi yazılır ifadelerine yer vermiş, İbn Hacer ise onun için *sadûk* ve *lehû evhâm* değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁴⁰ Yüz elliden fazla *mütâbî* ve *şâhid* rivayeti bulunan Yetmiş üç fırka hadisinin Ebû Hüreyre’den gelen tariklerinin isnadlarda bulunan râvi Muhammed b. Amr nedeniyle hasen derecesinde oldukları tespit edilmiştir. Söz konusu hadisin diğer sahâbîlerden gelen tarikleri de incelendiğinde metin farklılıkları olduğu görülmüştür.²⁴¹

Hatiboğlu Haricîler konusunda siyasî olaylar kadar itikadî konuların da hadis istismarına neden olduğuna şu çümleleriyle dikkat çeker:

İftirak sebepleri önce siyasi iken sonra akideleri de teşekkül etmeye başlayan Hâriciler hakkında külliyetli bir hadîs malzemesine malikiz. Bunun sebebini, bu fırkanın siyasi ve askerî hareketlerinin uzun seneler devam etmesinde aramak gerekir. Fikrî kültürleri olmaksızın, sadece Kur’an-ı Kerim’e bağlanmış olmalarının, bunların koyu bir taassuba götürdüğü mâlumdur. Bu keyfiyet hadîste şöylece ifade edilmiştir:²⁴²

(60) حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، أَنَّ أَبَا مُحَمَّدٍ بَنِي عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، هَلْ سَمِعْتَ رَسُولَ اللَّهِ يَذْكُرُ فِي الْحُرُورِيَّةِ شَيْئًا؟ فَقَالَ: سَمِعْتُهُ يَذْكُرُ " قَوْمًا يَتَعَبَّدُونَ، يَحْفَرُ أَحَدُكُمْ صَلَاتَهُ مَعَ صَلَاتِهِمْ، وَصَوْمَهُ مَعَ صَوْمِهِمْ، يَمْرُقُونَ مِنَ الدِّينِ كَمَا يَمْرُقُ السَّهْمُ مِنَ الرَّمِيَّةِ، أَخَذَ سَهْمُهُ فَنَظَرَ فِي نَصْلِهِ فَلَمْ يَرَ شَيْئًا، فَنَظَرَ فِي رِصَافِهِ فَلَمْ يَرَ شَيْئًا، فَنَظَرَ فِي قَدَحِهِ فَلَمْ يَرَ شَيْئًا، فَنَظَرَ فِي الْقَذِيقِ فَتَمَارَى، هَلْ يَرَى شَيْئًا أَمْ لَا؟ " ²⁴³

İbn Mâce (ö. 273/887) ↔ Ebû Bekir b. Ebû Şeybe (ö. 235/849) ↔ Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821) ↔ Muhammed b. Amr (ö. 145/762) ↔ Ebû Seleme (ö. 94/712) şöyle rivayet etti: Ebû Saîd el-Hudrî’ye (r.a.) (ö. 74/693) “Sen, Resûlullah’ın (s.a.v.) Harûrîler (haricîler) hakkında bir şey anlattığını işittin mi?” diye sordum. Bunun üzerine Ebû Saîd (r.a.): “Resûlullah’ın (s.a.v.) külfetle ibadet eden bir kavmi (şöyle) zikrettiğini (bizzat) işittim, dedi: “Sizden her hangi birisi (türeyecek olan) o kavmin namazlarının yanında kendi namazını, onların oruçlarının yanında kendi orucunu küçük görecektir. Onlar okun avdan (delip) çıktığı gibi dinden çıkacaklar. Okun sahibi (avı delip geçen) okunu alır (tetkik eder) okunun demirine bakar (kan namına) bir şey göremez. Okun kirisine bakar, orada bir şey göremez. Sonra ağaç kısmına bakar, orada da bir şey göremez. Bundan sonra yelelerine bakar, bunda da (kan izinden) bir şey görüp görmeyeceğinden şüphelenir.”

Yedi ve sekiz numaralı hadislerde Ebû Saîd el-Hudrî’den (r.a.) gelen tariklerin genel bir değerlendirilmesi yapıldığı için burada sadece İbn Mâce’deki Ebû Saîd el-Hudrî’den (r.a.)

²⁴⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/207; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 499.

²⁴¹ Dıyaili bilgi için bk. Davut Gazi Benli, *Din dili bağlamında 73 fırka hadisinin değerlendirilmesi*, (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 53-55; Muhammed Emin Eren, *Fırkalaşma olgusu bağlamında 73 fırka rivayetleri*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014),

²⁴² Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 84.

²⁴³ Hadisin kaynakları için bk. 71. dipnot.

gelen isnada değinmekle iktifa edilecektir. İbn Mâce’de yer alan söz konusu rivayet *muttasıl* olup râvileri, *sadûk* olarak vasedilen **Muhammed b. Amr**²⁴⁴ hariç *sikadır*. Muhammed b. Amr hakkında yapılan değerlendirmeler İbn Mâce’deki bu hadisin hasen seviyesinde olduğunu göstermektedir.

(61) حَدَّثَنَا شَيْبَانُ بْنُ فَرُّوخَ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ الْمُغِيرَةِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ هِلَالٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الصَّامِتِ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " إِنَّ بَعْدِي مِنْ أُمَّتِي، أَوْ سَيَكُونُ بَعْدِي مِنْ أُمَّتِي، قَوْمٌ يَقْرَأُونَ الْقُرْآنَ لَا يُجَاوِزُ خِلَافِهِمْ، يَخْرُجُونَ مِنَ الدِّينِ كَمَا يَخْرُجُ السَّهْمُ مِنَ الرِّمَّةِ، ثُمَّ لَا يَعُودُونَ فِيهِ، هُمْ شَرُّ الْخَلْقِ وَالْخَلِيقَةِ "، فَقَالَ ابْنُ الصَّامِتِ: فَلَقِيتُ رَافِعَ بْنَ عُمَرَ الْغِفَارِيَّ أَخَا الْحَكَمِ الْغِفَارِيَّ، فَقُلْتُ: مَا حَدِيثُ سَمِعْتَهُ مِنْ أَبِي ذَرٍّ كَذَا وَكَذَا، فَذَكَرْتُ لَهُ هَذَا الْحَدِيثَ، فَقَالَ: وَأَنَا سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ²⁴⁵

Müslim (ö. 261/875) ↔ Şeybân b. Ferrûh (ö. 235/849) ↔ Süleyman b. Muğira (ö. 165/781) ↔ Humeyd b. Hilâl (ö. 106-120) ↔ Abdullah b. Sâmit (ö. 71/690) ↔ Ebû Zer (r.a.) (ö. 32/653) şöyle rivayet etti: Resûlullah (s.a.v.) “Şüphesiz ki benden sonra ümmetinden bir kavim yahut benden sonra ümmetinden bir kavim gelecek Kur’an’ı okuyacaklar fakat Kur’an onların boğazlarından aşağı geçmeyecek. Dinden, okun avı delip geçtiği gibi çıkacaklar, bir daha da ona dönmeyeceklerdir. İşte bütün insanlarla hayvanların en kötüsü bunlardır.” buyurdular. İbn Sâmit dedi ki: “Müteakiben Hakem-i Gıfârî’nin kardeşi Râfi‘ b. Amr el-Gıfârî’yle karşılaştım, kendisine: “Ebû Zer’den (r.a.) şöyle şöyle dinlediğim hadis nedir? diyerek, bu hadisi ona naklettim, “Onu Resûlullah’dan (s.a.v.) ben de işittim.” dedi.

Murûk hadisi olarak bilinen bu rivayetin; yedi, sekiz ve altmış numaralı hadislerde Ebû Saîd el-Hudri’den (r.a.) tarikleri incelenmişti. Burada ise Ebû Zer (r.a.) tariki yer almaktadır. Müslim’de yer alan yukarıdaki isnad *muttasıl* olup, **Şeybân b. Ferrûh** (ö. 235/849) hariç râvileri sika olarak değerlendirilmektedir. Şeybân b. Ferrûh hakkında Zehebî *el-Kâşif*’de Ebû Zûr’a’nın *sadûk* değerlendirmesine yer verirken, İbn Hacer onun *sadûk* olduğunu ve vehmettiğini, kaderî görüşe nispet edildiğini, Ebû Hâtim’in insanların ona âli isnadı sebebiyle gitmeye mecbur kaldığını söylediğini belirtmiştir.²⁴⁶ Söz konusu hadisin Ebû Zer’den (r.a.) gelen tariklerinin biri hariç *hasen* veya *sahih* derecesinde olduğu, tâbiîn tabakasında ise **Abdullah b. Sâmit**’in (ö. 71/690) tek kaldığı görülmektedir.

Hatiboğlu, kitabında yer verdiği Haricilerle alakalı hadis istismarı konusuna mevkuf rivayetlerle şöyle devam eder:

Bu çeşit rivayetlerde kullanılan, “okunan şeyin boğazdan öteye geçmemesi” tâbiriyle, Hâriciler’in, anlamadan Kur’an hükümlerini tatbik ettikleri hususu belirtilmek istenmiştir. Kurrâ’dan Kûfeli Tâbi’i Ebû ‘Abdurrahmân es-Sulemî ‘Abdullâh ibn Hâbib’in (ö. 73) aşağıdaki sözleri de onların bu durumunu tasrih edici mahiyettedir:²⁴⁷

²⁴⁴ Ravi hakkındaki değerlendirme için bk. 240. dipnot.

²⁴⁵ Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/359 (No. 449); İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-kübrâ*, 5/118; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/553 (No. 37889); Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, 33/451 (No. 20342), 33/454 (No. 20346), 35/423 (No. 21531); Dârimî, “Cihad”, 40 (No. 2478); Müslim, “Zekât”, (No. 158); İbn Mâce, “İman”, 12 (No. 170); İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, 2/448 (No. 921); a. mlf., *el-Âhâd ve’l-mesânî*, 2/264 (No. 1019); Firyâbî, *Fezâil’il-Kur’an*, 248 (No. 181), 250 (No. 182).

²⁴⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, 4/357; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/491; İbn Hacer, *Takribü’t-Tehzib*, 269.

²⁴⁷ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 84.

(62) أَخْبَرَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ الْحَوْصِي، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَطَاءُ بْنُ السَّائِبِ، أَنَّ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيَّ، قَالَ: " إِنَّا أَخَذْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَنْ قَوْمٍ، أَخْبَرُونَا أَنَّهُمْ كَانُوا إِذَا تَعَلَّمُوا عَشْرَ آيَاتٍ لَمْ يَجَاوِزُوهُنَّ إِلَى الْعَشْرِ الْأُخْرَى حَتَّى يَتَعَلَّمُوا مَا فِيهِنَّ، فَكُنَّا نَتَعَلَّمُ الْقُرْآنَ وَالْعَمَلُ بِهِ، وَإِنَّهُ سِرِّثُ الْقُرْآنِ بَعْدَنَا قَوْمٌ لَيْشَرُّونَهُ شَرِّبَ الْمَاءِ، لَا يَجَاوِزُ تَرَاقِيهِمْ، بَلْ لَا يَجَاوِزُ هَاهُنَا، وَوَضَعَ يَدَهُ عَلَى الْخَلْقِ " ²⁴⁸

İbn Sa'd (ö. 230/845) ↔ Hafs b. Ömer (ö.) ↔ Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795) ↔ Atâ b. Sâib (ö. 136/753) ↔ Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 73/692) şöyle rivayet etti: "Muhakkak ki biz bu Kur'an'ı, on âyet öğrendiklerinde onun içindekileri öğrenmeden başka âyete geçmedikleri bildirilen bir topluluktan aldık. Biz Kur'an'ı öğrenir ve onunla amel ederdik. Muhakkak ki Kur'an'a bizden sonra öyle bir topluluk mirasçı olacak ki su içmek gibi onu içecekler de (o Kur'an) köprücük kemiklerini geçmeyecek hatta şuradan da -elini boğazına koyarak- geçmeyecek."

İbn Sa'd'ın sika olarak vasfedilen **Abdurrahman es-Sülemî**'den (ö. 73/692) mevkuf olarak aktardığı bu rivayetin isnadında bulunan **Atâ b. Sâib** (ö. 136/753) hakkında Zehebî, Abdurrahman es-Sülemî'den rivayette bulunduğunu, *sika* olduğunu fakat son zamanlarında hıfzının kötüleştiğini, Ebû Hâtim'in Hammâd b. Zeyd'in ondan rivayetlerinin hıfzı değişmeden olduğunu söylediğini kaydetmektedir.²⁴⁹ Söz konusu rivayet sadece İbn Sa'd'ın *Tabakât 'ül-kübrâ*'sında geçmektedir. Bu nedenle rivayet hakkında daha fazla değerlendirmede bulunmak mümkün görünmemektedir. Öte taraftan isnaddaki râviler arasında rivayetin mevzû olduğunu iddia edebilmeyi haklı kılacak şekilde nitelenen bir kişi de yer almamaktadır.

Hatiboğlu "Hâriciler'in, 72'lik listenin başlarında olduklarında şübhe yoktur."²⁵⁰ diyerek aşağıdaki hadisin mevzû olduğuna işaret etmektedir:

(63) حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ الْأَزْرَقِيُّ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ ابْنِ أَبِي أَوْفَى، قَالَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " الْخَوَارِجُ كِلَابُ النَّارِ " ²⁵¹

İbn Mâce (ö. 273/887) ↔ Ebû Bekir b. Ebû Şeybe (ö. 235/849) ↔ İshâk el-Ezrâk (ö. 195/810) ↔ A'meş (ö. 148/765) ↔ Ebû Evfâ (r.a.) (ö. 86/705) Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etti: "Hâriciler cehennemin köpekleridir."

İbn Mâce'de geçen yukarıdaki isnadda tüm râvileri *sika* olmasına rağmen **Ebû Evfâ** (r.a.) (ö. 86/705) ve **A'meş** (ö. 148/765) arasında *inkitâ* bulunmaktadır ve sened bu yüzden zayıftır. Hadisin Ebû Evfâ'dan **Saîd b. Cümhân**'ın naklettiği Tayâlisî'nin *el-Müsned*'inde de yer alan muttasıl ve hasen tarikleride bulunmaktadır. Ayrıca bu rivayetin Ebû Ümâme Sudey b. Aclân'dan (r.a.) gelen *sahih* isnadlı şâhid tarikleride vardır.

Hatiboğlu Haricîler'den sonra "Şimdi de, aynı listeye dâhil iki büyük fırkayı ele alalım: Kaderiyye ve Mürcie."²⁵² ifadeleriyle diğer fırkalar hakkındaki rivayetlere geçer:

²⁴⁸ İbn Sa'd, *Tabakâtü 'l-kübrâ*, 8/292.

²⁴⁹ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/22.

²⁵⁰ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 85.

²⁵¹ Tayâlisî, *el-Müsned*, 2/163 (No. 860); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/553 (No. 37884); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/474 (No. 19130), 32/157 (No. 19415); İbn Mâce, "Fedâilü's-sahâbe", 12 (No. 173); İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, 2/438 (No. 904, 905); Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, 2/647 (No. 1553).

64) حَدَّثَنَا وَاصِلُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى الْكُوفِيُّ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فَضْلٍ، عَنْ الْقَاسِمِ بْنِ حَبِيبٍ، وَعَلِيِّ بْنِ نِزَارٍ، عَنْ نِزَارٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " صِنْفَانِ مِنْ أُمَّتِي لَيْسَ هُنَا فِي الْإِسْلَامِ نَصِيبٌ: الْمَرْجُئَةُ وَالْقَدْرِيَّةُ "، قَالَ أَبُو عِيسَى: وَفِي الْبَابِ عَنْ عُمَرَ، وَابْنِ عُمَرَ، وَزَافِعِ بْنِ خَدِيجٍ، وَهَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ صَحِيحٌ. حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَافِعٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشْرٍ، حَدَّثَنَا سَلَامُ بْنُ أَبِي عَمْرَةَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ النَّبِيِّ قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ زَافِعٍ، وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشْرٍ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ نِزَارٍ، عَنْ نِزَارٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ النَّبِيِّ نَحْوَهُ²⁵³

Tirmizî (ö. 279/892) ↔ Vâsıl b. Abdüla'la (ö. 244/858) ↔ Muhammed b. Fudayl (ö. 195/810) ↔ Kâsım b. Hâbib (ö. ?) ve Ali b. Nizâr (ö. ?) ↔ Nizâr (ö. ?) ↔ İkrime (ö. 104/722) ↔ Abdullah b. Abbas (r.anhümâ) (ö. 68/687) Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etti: "Ümmetimden iki grup vardır ki onların İslâm'dan hiçbir payları yoktur; Mürcie ve Kaderiyye."

Tirmizî: Bu konuda Ömer (r.a.), İbn Ömer (r.anhümâ), Rafî' b. Hadîc'den de (r.a.) hadis rivayet edilmiştir.

Bu hadis garib hasen sahihtir.

Muhammed b. Rafî' (ö. 245/859) ↔ Muhammed b. Bişr (ö. 203/818) ↔ Sellâm b. Ebû Amre (ö. ?) ↔ İkrime (ö. 104/722) ↔ İbn Abbas'tan (r.anhümâ) (ö. 68/687) bu hadisin bir benzerini rivayet etmiştir.

Muhammed b. Rafî' (ö. 245/859) ↔ Muhammed b. Bişr (ö. 203/818) ↔ Ali b. Nizâr (ö. ?) ↔ Nizâr (ö. ?) ↔ İkrime (ö. 104/722) ↔ Abdullah b. Abbas'tan (r.anhümâ) (ö. 68/687) bu hadisin bir benzerini rivayet etmiştir.

Tirmizî'de geçen yukarıdaki hadiste dört isnad yer almaktadır. İsnadların üçü senedde İkrime'den rivayette bulunan râvi Nizâr b. Hayyân (ö. ?) sebebiyle şiddetli zayıftır. İbn Hibban Nizâr b. Hayyân'ın İkrime'den ona ait olmayan hadisler naklettiğini; öyle ki bu durumun kasıtlı olduğunu düşündürecek raddeye geldiğini ve bu nedenle kendisiyle ihticâcın caiz olmadığını ifade eder.²⁵⁴ İbn Adî ise *el-Kâmil*'de söz konusu râvinin oğlu Ali b. Nizâr'ın biyografisinde İkrime ↔ İbn Abbas (r.anhümâ) kanalıyla naklettiği Mürcie ve Kaderiyye' ye dair yukarıdaki rivayetini zikretmiş ve bu hadisin hem Ali hem de babasından gelen münker rivayetlerden biri olduğunu kaydetmiştir.²⁵⁵ Son isnadda ise İkrime'den rivayette bulunan Sellâm b. Ebû Amre dışındaki râviler sikadır. Sellâm b. Ebû Amre hakkında ise İbn Hacer, Yahyâ b. Maîn'in *leyse bihi şey* değerlendirmesinde bulunduğunu kaydederken, İbn Hibbân ise onun sika râvilerden maktûb rivayetlerinin olduğunu, onun haberiyle ihticâcın caiz olmadığını belirtir.²⁵⁶

²⁵² Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 85.

²⁵³ Abd b. Humeyd, *el-Müntehâb min müsnedi 'Abd b. Humeyd*, 201 (No. 579); Tirmizî, "Kader", 13 (No. 2149); İbn Mâce, "İman", 9 (No. 62); İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, 1/147 (No. 334), 1/153 (No. 345), 2/461 (No. 946, 947).

²⁵⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, nşr. Hamdî Abdülmec'id es-Selefi (Riyad: Dâru's-Samii li'n-Neşri ve't-Tevzi' 1420/200), 2/400.

²⁵⁵ İbn Adî, Ebû Muhammed Abdullah, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, nşr. Adil Ahmed Abdülmec'ud, Ali Muhammed Muavvid. 9 Cilt. Beyrut: Kütübü'l-ilmiyye, 1418/1997), 6/332.

²⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, 4/286; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/433.

(65) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي أَيُّوبَ، قَالَ: أَحْمَدُ بْنُ أَبِي صَخْرٍ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: كَانَ لِابْنِ عُمَرَ صَدِيقٌ مِنْ أَهْلِ الشَّامِ يَكَاتِبُهُ فَكَتَبَ إِلَيْهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ: إِنَّهُ بَلَغَنِي أَنَّكَ تَكَلَّمْتَ فِي شَيْءٍ مِنَ الْقَدَرِ، فَإِنَّكَ أَنْ تَكْتُبَ إِلَيَّ، فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: " إِنَّهُ سَيَكُونُ فِي أُمَّتِي أَقْوَامٌ يَكْذِبُونَ بِالْقَدَرِ " ²⁵⁷

Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ↔ *Ahmed b. Hanbel* (ö. 241/855) ↔ *Abdullah b. Yezîd* (ö. 213/828) ↔ *İbn Ebû Eyyüb* (ö. 161/777) ↔ *Ebû Sahr* (ö. 179/795) ↔ *Nafi'* (ö. 116/734) demiştir ki: *İbn Ömer'in* (r.anhümâ) (ö. 73/693) kendisiyle mektuplaştığı Şamlı bir arkadaşı vardı (onun kader inancını kabul etmediğini öğrenen) *Abdullah İbn Ömer* (r.anhümâ), ona (şu mealde bir) mektup yazdı. "Senin kader hakkında birtakım (inkârcı) sözler söylediğin (haberi) bana ulaştı. Sakın bir daha bana mektup yazma. Çünkü ben Resûlullah'ı (s.a.v.): "Benim ümmetim içerisinde kaderi inkâr eden bir takım kavimler ortaya çıkacaktır" derken işittim.

(66) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي حَازِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مِثْقَى، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ قَالَ: " الْقَدَرِيَّةُ مَجْرُسٌ هَذِهِ الْأُمَّةُ إِنْ مَرَضُوا فَلَا تَعُودُهُمْ وَإِنْ مَاتُوا فَلَا تَشْهَدُهُمْ " ²⁵⁸

Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ↔ *Mûsâ b. İsmâil* (ö. 223/837) ↔ *Abdülaziz b. Ebû Hâzım* (ö. 184/800) ↔ *Babası Seleme b. Dînâr* (ö. 140/757) ↔ *Abdullah b. Ömer'den* (r.anhümâ) (ö. 73/693) rivayet edildiğine göre *Resûlullah* (s.a.v.): "Kaderiyye bu ümmetin mecüsileridir. Eğer (onlar) hastalanırlarsa ziyaret etmeyiniz, ölürlerse cenazelerinde bulunmayınız" buyurmuştur.

Ebû Dâvûd'da geçen *İbn Ömer'den* (r.anhümâ) nakledilen bu iki hadis Kaderiye ile ilgilidir. İlk hadisin isnadı *muttasıl* ve *hasen* derecesindedir. Zira **Ebû Sahr** (ö. 179/795) dışındaki tüm râvileri *sikadır*. *Ebû Sahr*'ı ise *Ebû Hâtim leyse bihi be's*, *Yahyâ b. Maîn sika*, *leyse bihi be's* ve *zayıf* olarak değerlendirmektedir. ²⁵⁹

İkinci hadisin isnadında bulunan tüm râviler ise *sika* fakat **Seleme b. Dînâr** (ö. 140/757) ile **Abdullah b. Ömer** (r.anhümâ) (ö. 73/693) arasında *inkıtâ* bulunmaktadır. Fakat hadisin *Abdullah b. Ömer'den* (r.anhümâ) *sika* râvilerin rivayetiyle *muttasıl* bir isnadla *Ebû Hanife'nin* (ö. 150/767) *el-Müsned*'inde yer aldığı görülmektedir.

Netice itibari ile söz konusu hadisin *İbn Ömer* (r.anhümâ) tariklerinin çoğu zayıf olsa da bu zayıf tarikleri destekleyecek hasen isnadlarının da mevcut olduğu görülmektedir.

Hatiboğlu, "Bütün bu bid'atlara hiçbir müslümanın yaklaşmaması ve Sahabe cemaatinin peşinden ayrılması gerekir:" ²⁶⁰ ifadeleriyle aşağıdaki hadise atıf yapmaktadır:

²⁵⁷ *Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit, Müsnedü Ebî Hanîfe*, nşr. Muhammed Hasan Sünbülü (Pakistan: Mektebetü'l-Büşra, 1431/2010), 39 (No. 18), 40 (No. 19), 43 (No. 20), 44 (No. 22); *Ahmed b. Hanbel, el-Müsned*, 9/415 (No. 5584), 9/456 (No. 5639), 10/252 (No. 6076); *Buhârî, et-Târîhu'l-Evsat*, 2/271 (No. 2567); *Ebû Dâvûd, "Sünne"*, 7 (No. 4613), 17 (No. 4691); a.mlf., *Mesâ'ilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, nşr. Ebû Muâz Târik b. Avzullah b. Muhammed (Mısır: Mektebetü İbn Teymiyye, 1420/1999), 401 (No. 1894); *İbn Ebû Âsım, es-Sünne*, 1/143 (No. 327), 1/149 (No. 338), 1/150 (No. 339, 340, 341); *Abdullah b. Hanbel, es-Sünne*, 2/418 (No. 915, 917); *Firyâbî, el-Kader*, 153 (No. 218), 154 (No. 220), 165 (No. 238), 226 (No. 407).

²⁵⁸ Hadisin kaynakları için bk. 257. dipnot.

²⁵⁹ *İbn Ebû Hâtim, el-Cerh ve't-ta'dil*, 3/222.

²⁶⁰ *Hatiboğlu, İslami Tenkid Zihniyeti*, 86.

(67) حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ بِشْرِ بْنِ مَنْصُورٍ، وَإِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ السَّوَّاقِ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ صَمْرَةَ بْنِ حَبِيبٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَمْرٍو السَّلَمِيِّ، أَنَّهُ سَمِعَ الْعُرْبَاضَ بْنَ سَارِيَةَ، يَقُولُ: وَعَظَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَوْعِظَةً دَرَفَتْ مِنْهَا الْغُيُوثُ، وَوَجَلَتْ مِنْهَا الْقُلُوبُ، فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ هَذِهِ لَمَوْعِظَةٌ مُؤَدَّجَةٌ، فَمَاذَا نَعْهَدُ إِلَيْكَ؟ قَالَ: " قَدْ تَرَكْتُكُمْ عَلَى الْبَيْضَاءِ، لَيْلَهَا كَنَهَا رَهَا، لَا يَزِيعُ عَنْهَا بَعْدِي إِلَّا هَالِكٌ، مَنْ يَعِشْ مِنْكُمْ فَسَيَرَى اخْتِلَافًا كَثِيرًا، فَعَلَيْكُمْ بِمَا عَرَفْتُمْ مِنْ سُنَّتِي، وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ، عَصُوا عَلَيَّهَا بِالتَّوَّاجِدِ، وَعَلَيْكُمْ بِالطَّاعَةِ، وَإِنَّ عَبْدًا حَبِشِيًّا، فَإِنَّمَا الْمُؤْمِنُ كَالْجَمَلِ الْأَنْفِ، حَيْثُمَا قِيدَ انْقَادَ "، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَكِيمٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ الصَّبَّاحِ الْمُسَمِّعِيُّ، حَدَّثَنَا ثَوْرُ بْنُ يَزِيدَ، عَنْ خَالِدِ بْنِ مَعْدَانَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ الْعُرْبَاضِ بْنِ سَارِيَةَ، قَالَ: صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ صَلَاةَ الصُّبْحِ، ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَيْنَا بِوَجْهِهِ، فَوَعَظَنَا مَوْعِظَةً بَلِيغَةً، فَذَكَرَ نَحْوَهُ²⁶¹

İbn Mâce (ö. 273/887) ↔ İsmâil b. Bişr b. Mansur (ö. 255/868) ve İshâk b. İbrâhim (ö. ?) ↔ Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813) ↔ Muâviye b. Sâlih (ö. 158/774) ↔ Damrate b. Habîb (ö. 130/747) ↔ Abdurrahman b. Amr es-Sülemî (ö. 110/728) ↔ İrbâz b. Sâriye (r.a.) (ö. 71/690) şöyle rivayet etti: Allah Resûlü (s.a.v.) bize kalplerimizi titreten ve bizi ağlatan çok tesirli bir öğüt verdi. Bunun üzerine biz "Ey Allah'ın Resûlü! Bu öğüt, sanki ayrılacak üzere olan birinin öğüdüne benziyor, öyleyse bize ne tavsiyede bulunursunuz?" dedik. O (s.a.v.) "Sizi şübhe kabul etmeyen, gecesi gündüzü gibi açık bir hüccet (din) üzerinde bıraktım. Benden sonra bu yoldan sapan helak olur. Yaşayanınız birçok ihtilafa şahid olacak. Size gereken, benim ve Hulefâ-i Raşidîn ve Mehdiyyün'un sünnetlerinden bildiklerinize sıkıca sarılmaktır. Habeşli köleye bile itaat edin. Mü'min ancak burnu halkalı deve gibidir, nereye bağlanırsa orada kalır." buyurdu.

Yahyâ b. Hakim (ö. 256/869) ↔ Abdülmelik b. Sabbah (ö. 200/815) ↔ Sevr b. Yezîd (ö. 153/770) ↔ Hâlid b. Ma'dan (ö. 103/721) ↔ Abdurrahman b. Amr (ö. 110/728) ↔ İrbâz b. Sâriye (r.a.) (ö. 75/694) "Peygamber Efendimiz bir gün sabah namazını kıldırdıktan sonra bize yöneldi. Çok tesirli bir öğüt verdi." diyerek benzerini rivayet etti.

Birçok varyantı bulunan ve klasik kaynaklarda "İrbâd hadisi" diye meşhur bu hadis, Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin *es-Sünen* 'lerinde de *muttasıl*, *sika* ve *sadûk* râvilerden oluşan isnadlarla rivayet edilmektedir. İbn Mâce'de geçen yukarıdaki metinde üç isnad bulunmaktadır. Isnadlar *muttasıl* olup İsmâil b. Bişr b. Mansur, İshâk b. İbrâhim, Abdülmelik b. Sabbah ve Abdurrahman b. Amr es-Sülemî dışındaki râvileri *sikadır*. Tâbiîn tabakasındaki **Abdurrahman b. Amr es-Sülemî**'nin²⁶² *makbul* olarak değerlendirilmesi, **İsmâil b. Bişr b. Mansur**²⁶³, **İshâk b. İbrâhim**²⁶⁴, **Abdülmelik b. Sabbah**'ın²⁶⁵ ise *sadûk* kabul edilmeleri nedeniyle yukarıdaki isnadlar hasen seviyesindedir.

Seyit Ali Güşen de söz konusu hadis ile alakalı yapmış olduğu yüksek lisans çalışmasında hadisin klasik kaynaklardaki tüm tariklerini inceledikten sonra rivayetin *sahih* ve *sahâbe* tabakasında İrbâd b. Sâriye'nin (r.a.) (ö. 71/690) tek kalması nedeniyle, "Çünkü benden sonra yaşayacak olanlar pek çok ihtilafa şahid olacaklardır. Bu durumda benim ve râşid mehdî

²⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/367 (No. 17142), 28/373 (No. 17144), 28/375 (No. 17145); Dârimî, "Mukaddime", (No. 96); Ebû Dâvûd, "Sünne", 6 (No. 4607); Tirmizî, "İlim", 16 (No. 2676); İbn Mâce, "İman", 6 (No. 42, 43); Yâkub b. Süfyân, *el-Ma'rife ve t-târîh*, 2/344; Harbî, *Ğaribü'l-hadîs*, 3/1174; İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, 1/26 (No. 48), 1/27 (No. 49), 1/29 (No. 54, 55), 1/30 (No. 59), 2/496 (No. 1037); İbn Vaddâh, *el-Bida' ve'n-nehyyü 'anhâ*, 65 (No. 73); Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, 10/137 (No. 4201); el-Mervezî, *es-Sünne*, 26 (No. 69, 70), 27 (No. 72).

²⁶² Zehebî, *Kâşif*, 1/638; İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, 347.

²⁶³ İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, 421; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/285.

²⁶⁴ İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, 98; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/213.

²⁶⁵ Zehebî, *Kâşif*, 1/665; İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, 363.

halifelerimin sünnetinden tanıyıp bildiklerinize sımsıkı sarılın” kısmının itibariyle *ferd-i mutlak* olduğu sonucuna ulaşmıştır. Güşen çalışmasında ferd-i mutlak kavramını metnin bir kısmına hasretmesini, Hz. Peygamber’in bir topluluğa nasihat vermesi sebebiyle bu konuyu rivayet edenlerin tek olmaması gerektiğini, yapılan incelemelerde rivayet metninin kısım kısım farklı sahâbîlerden varyantlarının tespit edilmesi neticesinde ancak belirttiği kısmın sadece İrbâd b. Sâriye’den nakledildiğini belirterek açıklamaktadır.²⁶⁶ Tüm bu incelemeler sonucunda hadisin Hatiboğlu’nun belirttiği gibi bid‘atçılar hakkında uydurulduğunu söylemek güçtür.

Hatiboğlu itikadî fırkalarla alakalı rivayetlerin bir kısmında isim zikredilmeksizin görüşleri desteklemek amacıyla uydurulduğunu şöyle ifade eder:

Fırka hadislerine dâhil edebileceğimiz bir çeşit rivayetler daha vardır ki, bunlarda fırkalara karşı doğrudan doğruya girilmiş bir hücum yoktur fakat, onların görüşlerini baltalama gayesiyle vücut bulmuş olduklarını derhal sezmek mümkündür. Bunlar bir tarafı cerh ediyorken, aynı zamanda, başka bir fırkanın müdafiliğini de üzerlerine almış görünmektedir. Mesela, her kulun, kendi fiilinin yaratıcısı olduğunu; saîd ve şakinin sonradan vücut bulduğunu beyan eden Kaderiyyeye karşı, Cenab-ı Hakk’ın, ana karnındaki bir yavruya bir melek göndererek amelinin, ecelini ve rızkını; şakimi yoksa saîdmi olacağını yazdığını ve sonradan bunlar üzerinde hiçbir değişiklik olmayacağını anlatan hadîse, pekâlâ Cebriye de sahip çıkabilir.²⁶⁷

(68) حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، وَوَكَيْعٌ، ح. وَحَدَّثَنَا وَالْفُطَيْلَةُ، مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُثَرِّبٍ، اَلْهَمْدَانِيُّ حَدَّثَنَا أَبِي وَأَبُو مُعَاوِيَةَ، وَوَكَيْعٌ، قَالُوا: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهَبٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ وَهُوَ الصَّادِقُ الْمَصْدُوقُ: " إِنْ أَحَدَكُمْ يَجْمَعُ خَلْفَهُ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا، ثُمَّ يَكُونُ فِي ذَلِكَ عِلْقَةً مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ يَكُونُ فِي ذَلِكَ مُصَغَّةً مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ يُرْسَلُ الْمَلَكُ فَيَنْفُخُ فِيهِ الرُّوحَ وَيُؤَمِّرُ بِأَرْبَعِ كَلِمَاتٍ بِكَنْبِ رِزْقِهِ، وَأَجَلِهِ، وَعَمَلِهِ، وَشَقِيٍّ، أَوْ سَعِيدٍ، فَوَالَّذِي لَا إِلَهَ غَيْرُهُ إِنْ أَحَدَكُمْ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ حَتَّى مَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا إِلَّا ذِرَاعٌ، فَيَسْبِقُ عَلَيْهِ الْكِتَابُ، فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ فَيَدْخُلُهَا، وَإِنْ أَحَدَكُمْ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ حَتَّى مَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا إِلَّا ذِرَاعٌ، فَيَسْبِقُ عَلَيْهِ الْكِتَابُ فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَيَدْخُلُهَا ". حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَإِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ كِلَاهُمَا، عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ، ح. وَحَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، أَخْبَرَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، ح. وَحَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ الْأَشْجِيُّ، حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، ح. وَحَدَّثَنَا عُثَيْبُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ بْنُ الْحَجَّاجِ كُلُّهُمْ، عَنْ الْأَعْمَشِ، بِهَذَا الْإِسْنَادِ، قَالَ فِي حَدِيثِ وَكَيْعٍ: إِنْ خَلَقَ أَحَدَكُمْ يَجْمَعُ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً، وَقَالَ فِي حَدِيثِ مُعَاذٍ، عَنْ شُعْبَةَ: أَرْبَعِينَ لَيْلَةً أَرْبَعِينَ يَوْمًا، وَأَمَّا فِي حَدِيثِ جَرِيرٍ، وَعِيسَى: أَرْبَعِينَ يَوْمًا²⁶⁸

²⁶⁶ Seyit Ali Güşen, *H. Peygamber'in ve Hulefâ-i Râşidîn'in Sünnetine Sarılmayı Emreden Hadisin Değerlendirmesi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 82, 88.

²⁶⁷ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 87.

²⁶⁸ Ma'mer b. Râşid, *Kitâbü'l-Câmi'*, 10/189 (No. 21158); İbn Tahmân, Ebû Saîd İbrâhîm b. Tahmân, *Meşyehatü İbrâhîm b. Tahmân*, nşr. Muhammed Tahir Malik (Dimeşk: Mecmeu'l-Lugattü'l-Arabiyye, 1403/1983), 139 (No. 82); İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Misrî, *Kitâbü'l-Kader ve mâ verede fî zâlike mine'l-âsâr*, nşr. Abdurrahman el-Useyim (Mekke: Dâru's-Sultan, 1406/1986), 151 (No. 37), 153 (No. 39); Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/238 (No. 296); Humeydî, *el-Müsned*, 1/221 (No. 126); İbn Ca'd, *el-Müsned*, 379 (No. 2594); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/13 (No. 3553), 6/125 (No. 3624), 7/48 (No. 3932), 7/169 (No. 4091); Dârimî, Ebû Saîd Osmân b. Saîd, *er-Red 'ale'l-Cehmiyye*, nşr. Bedr b. Abdullah el-Bedr (Kuveyt: Dâru İbni'l-Esîr, 1416/1995), 150 (No. 269), 151 (No. 270); Buhârî, "Bedi'l Halk", 21 (No. 3016), "Enbiyâ", 2 (No. 3154), "Kader", 1 (No. 6221), "Tevhid", 28 (No. 7016); Müslim, "Kader", 2643; Ebû Dâvûd, "Sünne", 17 (No. 2708); Tirmizî, "Kader", 4 (No. 2137); İbn Mâce, "Kader", 10 (No. 76); Harbî, *Ğaribü'l-hadîs*, 3/1216; İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, 1/77 (No. 175); Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, 2/397 (No. 863); Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, 4/351 (No. 1551), 5/67 (No. 1636), 5/170 (No. 1766);

Müslim (ö. 261/875) ↔ Ebû Bekir b. Ebû Şeybe (ö. 220/835) ↔ Veki' (ö. 197/812) ↔ Süleyman b. Mihrân (ö. 148/765) ↔ Zeyd b. Vehb (ö. 96/714) ↔ Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) (ö. 32/652) Resûlullah (s.a.v.) ki sâdık ve masduk'dur: "Şüphesiz sizden birinizin yaratılışı annesinin karnında kırk günde olur. Sonra orada o kadar bir müddette bir pıhtı olur. Sonra o kadar müddette orada bir parça et hâline gelir. Sonra meleğ gönderilir ve kendisine ruh üfürülür. Meleğe dört şey emrolunur: Rızkını, ecelini, amelini ve şaki yahut saîd olacağını yazması. Kendinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederim ki: Sizden biriniz cennetliklerin yaptığını yapar, hatta cennetle kendisi arasında bir arşından başka mesafe kalmaz, fakat kitab onu geçmiş bulunur da, cehennemliklerin yaptığını yapar ve cehenneme girer. Ve yine muhakkak ki, sizden biriniz cehennemliklerin yaptığını yapar, hatta cehennemle kendisi arasında bir arşından fazla mesafe kalmaz. Fakat kitab onu geçmiş olur da, cennetliklerin yaptığını yapar ve cennete girer." buyurdular.

Abdullah b. Mes'ûd'dan (r.a.) iki yüze yakın varyantı bulunan, "kader hadisi" olarak da bilinen bu rivayetin Nesâî'nin es-Sünen'i hariç Kütüb-i Sitte'nin tamamında geçen isnadları muttasıl ve sika râvilerden müteşekkildir. En eski kaynaklardan biri olan Ma'mer b. Râşid'in el-Câmi' eserinde de muttasıl ve sika râvilerden müteşekkil bir senedle yer almaktadır. Söz konusu hadis üzerine yazmış olduğu yüksek lisans tezinde Hüseyin Çetin de aynı sonuca ulaştığını "Hadisin ilgili kaynaklarında geçen rivayetleri arasında iki rivayet dışında hepsinin sahih olduğu görülmüş, metinlerin ise tarihi süreç içerisinde hadisin ana konularını koruduğu tespit edilmiştir."²⁶⁹ ifadeleriyle aktarmıştır.

Hatiboğlu aynı bağlamda fırkalarla ilgili konunun son hadisine "Mücessimenin delil olarak öne sürmesine hiçbir mâni yoktur."²⁷⁰ diyerek yer vermektedir.

(69) حَدَّثَنِي زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، وَأَبْنُ ثَمَرٍ كِلَاهِمَا، عَنْ الْمُقَرِّي، قَالَ زُهَيْرٌ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ الْمُقَرِّي، قَالَ: حَدَّثَنَا حَيْوَةُ، أَخْبَرَنِي أَبُو هَانِيءٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْحَبْلِيَّ، أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ بْنِ الْعَاصِ، يَقُولُ: أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: "إِنَّ قُلُوبَ بَنِي آدَمَ كُلَّهَا بَيْنَ إصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ كَقَلْبٍ وَاحِدٍ يُصَرِّفُهُ حَيْثُ يَشَاءُ، ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: اللَّهُمَّ مُصَرِّفِ الْقُلُوبِ صَرِّفْ قُلُوبَنَا عَلَى طَاعَتِكَ"²⁷¹

Müslim (ö. 261/875) ↔ Züheyr b. Harb (ö. 234/848) ve İbn Nümejr (ö. 234/848) ↔ Abdullah b. Yezîd (ö. 213/828) ↔ Hayve b. Şureyh (ö. 158/774) ↔ Ebû Hânî (ö. 142/759) ↔ Abdullah b. Zeyd (ö. 100/718) ↔ Abdulah b. Amr b. Âs (r.a.) (ö. 65/684) Allah Resûl'ünün (s.a.v.) şöyle buyurduğunu işittiğini rivayet etti: "Şüphesiz ki, bütün âdemoğullarının kalpleri tek bir kalp gibi Rahman'ın parmaklarından iki parmak arasındadır. Onu dilediği yere çevirir." Bundan sonra Resûlullah (s.a.v.): "Ey kalbleri çeviren Allahum! Bizim kalblerimizi sana itaat üzere çevir!" diye dua etmiştir.

Firyâbî, el-Kader, 101 (No. 125, 126), 102 (No. 127, 128), 104 (No. 131); Nesâî, es-Sünenü'l-kübrâ, 10/130 (No. 11182).

²⁶⁹ Hüseyin Çetin, Metin ve Sened Tenkîdi Açısından Meleğin Cenîne Ruh üflemesi ve Kaderini Yazması Hadisinin Değerlendirilmesi, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 159.

²⁷⁰ Hatiboğlu, İslami Tenkid Zihniyeti, 87.

²⁷¹ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 11/130 (No. 6569), 11/182 (No. 6611); Abd b. Humeyd, el-Müntehab min müsnedi 'Abd b. Humeyd, 137 (No. 348); Müslim, "Kader", 3 (No. 2654); Dârimî, Ebû Saîd Osmân b. Saîd, Nakzü'l-İmâm Ebî Sa'îd 'Osmân b. Sa'îd 'ale'l-Merîsiyyi'l-Cehmiyyi'l-'anîd fîme'fterâ 'alellâhi mine't-tevhîd, nşr. Hasan el-Elmaî (Riyad: Mektûbetü'r-Rüşd, 1418/1998), 1/377; İbn Ebû Âsım, es-Sünne, 1/100 (No. 222), 1/104 (No. 231); Bezzâr, el-Bahrü'z-zehhâr, 6/430 (No. 2460); Nesâî, es-Sünenü'l-kübrâ, 7/156 (No. 7692), 77203 (No. 7812).

Abdullah b. Amr b. Âs (r.a.) isnadının tahririni yaptığımız hadisin bir çok sahâbîden mütâbî ve şâhidi bulunmaktadır. Abdullah b. Amr (r.a.) tariklerinde tâbîin tabakasında **Abdullah b. Zeyd**'in tek kaldığı görülmektedir. Yukarıda Müslim'de yer alan rivayette muttasıl iki isnad bulunmakta ve **Ebû Hânî** dışındaki râvileri *sika* olarak vasfedilmektedir.. İbn Ebû Hâtim babasının Ebû Hânî için *sâlih* değerlendirmesinde bulunduğunu belirtirken, İbn Hacer Nesâî'nin *leyse bihî be's*, Dârekutnî'nin *leyse bihî be's-sika*, İbn Abdilberr'in *sâlihu'l-hadîs-leyse bihî be's* değerlendirmelerine yer verir.²⁷² Söz konusu hadisin Abdullah b. Amr (r.a.) tariklerinin çoğunun hasen seviyesinde olmakla beraber, bir kısmının da zayıf derecesinde oldukları görülmektedir.

3.1.6. “İktidar çevreleri ile saray ilahiyatçıların mahsulü rivayetler” başlığı altındaki hadisler

Emevîler'in sünnete uygun bir idare biçimi tercih etmediklerini ve devletin bekası için Hz. Ali taraftarlarını kullanarak Hz. Peygamberin ailesinin fazileti hakkında hadis uydurdıklarını belirten Hatiboğlu, idareye karşı olanların da zaman zaman bu yolu kullanarak hadis istismarına ortak olduklarını belirtir.²⁷³ Aşağıdaki hadisin de bunlardan biri olduğunu şöyle ifade eder:

İbnu'z-Zubeyr'in, hac esnasında Suriyelileri biate mecbur bırakabileceği endişesi karşısında, 'Abdumelik'in Mekke haccını men'e karar verdiği ve onun yerine Kudüs'teki Beytu'l-Makdis'i hac yeri tâyin etmeye kalktığı vâkîdir. Bu gayeyle, Kudüs'ü Mekke'ye eş kılan hatta oradaki ibadetlerin efdaliyetini ima eden hadîslere ihtiyaç duyulmuştur. Şu rivayeti bunlar meyanında sayabiliriz: Hz. Peygamber'in hizmetkârı Meymûne, Beytu'l-Makdis hakkında ondan bir hüküm istediğinde ona şöyle söylemiş olmaktadır:²⁷⁴

(70) حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الرَّقِّيُّ، حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا ثَوْرُ بْنُ يَزِيدَ، عَنْ زِيَادِ بْنِ أَبِي سُوْدَةَ، عَنْ أَخِيهِ عُمَانَ بْنِ أَبِي سُوْدَةَ، عَنْ مَيْمُونَةَ مَوْلَاةِ النَّبِيِّ قَالَتْ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَفْتِنَا فِي بَيْتِ الْمَقْدِسِ، قَالَ: "أَرْضُ الْمُحَشِّرِ وَالْمُنْشَرِّ، انْتَوَهُ فَصَلُّوا فِيهِ، فَإِنَّ صَلَاةَ فِيهِ كَأَلْفِ صَلَاةٍ فِي غَيْرِهِ"، قُلْتُ: أَرَأَيْتَ إِنْ لَمْ أَسْتَطِعْ أَنْ أَتَحَمَّلَ إِلَيْهِ، قَالَ: "فَتَهْدِي لَهُ زَيْتًا يُسْرَحُ فِيهِ، فَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَهُوَ كَمَنْ أَتَاهُ"²⁷⁵

İbn Mâce (ö. 273/887) ↔ İsmâil b. Abdullah (ö.240/854) ↔ İsâ b. Yûnus (ö. 187/802) ↔ Sevr b. Yezîd (ö. 153/770) ↔ Ziyâd b. Ebû Sevr (ö. ?) ↔ Kardeşi Osman b. Ebû Sevr (ö. ?) ↔ Allah Resûlü'nün (s.a.v.) azadlısı Meymûne (r.a.) (ö. ?) şöyle rivayet etti: Ben (bir gün): “Ey Allah'ın Resûlü (s.a.v.)! Beytü'l-Makdis (Mescid-i Aksâ) hakkında bize fetva ver,” dedim. Buyurdu ki: “(Orası) mahşer (kıyamet günü) yeridir. Oraya varıp içinde namaz kılınız. Çünkü Onda kılınan bir namaz, başka yerde kılınan bin namaz gibidir.” Ben “Eğer oraya kadar yolculuk etmeye gücüm yetmezse ne yapacağımı haber verir misin?” diye sordum. Buyurdu ki: “Sen ona zeytinyağını hediye edersen, aydınlatılmasında kullanılır. Kim bunu yaparsa, oraya gitmiş gibi olur.”

²⁷² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 3/231; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/50.

²⁷³ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 88.

²⁷⁴ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 89.

²⁷⁵ Ebû Müshir, Abdula'lâ b. Müshir b. Abdila'lâ el-Gassânî ed-Dımaşkî, *Nüshatü Ebî Müshir*, nşr. Mecdî Fethî es-Seyyid (Tanta: Dâru's-Sahabe li't-Turâs, 1410/1989), 31 (No. 15); İshâk b. Râhûye, *el-Müsned*, 5/106 (No. 2211); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/597 (No. 27625); İbn Mâce, “İkâmeti's-salât”, 196 (No. 1407); Ebû Dâvûd, “Salât” 14 (No. 456); İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, 6/216 (No. 3448).

İbn Mâce’de geçen bu rivayetin isnadı *muttasıl* ve tüm râvileri *sikadır*. Sahâbîden Meymûne bnt. Sa’d’dan (r.a.) (ö. ?) tâbiîn tabakasında rivayet edenler **Ziyâd b. Ebû Sevde** ve kardeşi **Osman b. Ebû Sevde**’dir. Tariklerin bir kısmında Ziyâd b. Ebû Sevde kardeşi vasıtası ile Meymûne bnt. Sa’d’dan rivayet ederken bir kısmında ise doğrudan ondan rivayette bulunmaktadır. Söz konusu rivayetin *muttasıl sahih* tariklerinin yanında *hasen* ve *zayıf* varyantları da bulunmaktadır. Hatiboğlu bu hadis ile ilgili açıklamalarda Goldziher’e işaret etmektedir. Goldziher’in ise bu konuda hatalı bir sonuca vardığını Talat Koçyiğit ilgili makalesinde şöyle açıklamaktadır:

Goldziher’in bu iddialarını gördükten sonra, haberi tahkik etmek maksadiyle, onu aldığı kaynağa, yani Ya’kûbî Tarihine bakıyoruz ve bir daha hayretle görüyoruz ki, Halife ‘Abdu’l-Melik’in, Zuhri’ye başvurarak böyle bir hadis uydurmasını emrettiğine dair herhangi bir ibare yoktur. Buna karşılık, ‘Abdu’l-Melik’in, halkı Mekke’ye gitmekten menettikten sonra onlara “işte İbn Şihâb Zuhri, size Hazreti Peygamberden şu hadisi rivayet ediyor” dediği zikredilir. Bu da gösteriyor ki, Goldziher, Taberi’den naklettiği haberde olduğu gibi burada da aynı tahrifi yapmıştır.²⁷⁶

Koçyiğit makalesinde devamında söz konusu hadisin Buhârî ve Müslim’de zikredilen mütâbi‘ ve şâhidleri olduğunu ve hadisin uydurulduğunu gösteren bir delil olmadığını ifade eder ve bu hadis üzerinden yapılmak istenenleri şöyle açıklar:

Kubbetü’s-Şâhra ister ‘Abdu’l-Melik’in devrinde ister Velid devrinde inşa edilmiş olsun şurası muhakkaktır ki, bunun bir hacc mahalli olarak inşa edildiği yolunda ya’kûbî tarafından ileri sürülen iddia bazı müşrikler tarafından istismar edilmiş, İslamiyete karşı yönelttikleri kıymetli bir delil olarak ele alınmıştır. İşte bunlardan Goldziher, aynı Ya’kûbî haberine istinaden hacc mahalli üzerinde şüphe ve tereddütler yaratmağa çalışırken, diğer taraftan, Zuhri’nin Beytu’l-Makdis’le ilgili bir hadisini, iddiasının en kuvvetli delili olarak ileri sürmekten çekinmemiştir. Sonra da, bu hadisin, Emevî halifesi ‘Abdu’l-Melik’in emri ile bizzat Zuhri tarafından uydurulduğunu iddia etmekle, zincirleme bir tahrif ve tahrir metodu kullandığını ortaya koymuştur.²⁷⁷

Hatiboğlu, “Bu siyasi durum icabı olarak, Medine ve Dimeşk’in efdaliyetleri mevzûunda girişilmiş mücadeleden birçok rivayet kazanmışsızdır. Müslim’in kaydettiği aşağıdaki rivayet, bu bakımdan şayan-ı dikkat gözükmetedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:”²⁷⁸ ifadelerinden sonra aşağıdaki rivayete yer verir:

(71) حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي زُهَيْرٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " تَفْتَحُ الشَّامَ، فَيَخْرُجُ مِنْ الْمَدِينَةِ قَوْمٌ بِأَهْلِيهِمْ يَبْسُونَ وَالْمَدِينَةَ خَيْرٌ لَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ، ثُمَّ تَفْتَحُ الْيَمَنَ، فَيَخْرُجُ مِنْ الْمَدِينَةِ قَوْمٌ بِأَهْلِيهِمْ يَبْسُونَ وَالْمَدِينَةَ خَيْرٌ لَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ، ثُمَّ تَفْتَحُ الْعِرَاقَ، فَيَخْرُجُ مِنْ الْمَدِينَةِ قَوْمٌ بِأَهْلِيهِمْ يَبْسُونَ وَالْمَدِينَةَ خَيْرٌ لَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ"²⁷⁹

²⁷⁶ Talât Koçyiğit, “I. Goldziher’in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (1967), 49.

²⁷⁷ Koçyiğit, “I. Goldziher’in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi”, 51.

²⁷⁸ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 89.

²⁷⁹ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, “Câmi’”, 2 (No. 7); Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’* (Zuhri rivâyeti), 2/57 (No. 1851); *Hadisü İsmâil b. Ca’fer*, 380 (No. 326); Abdurrezzâk, *Musannef*, 9/265 (No. 17159); Humeydî, *el-Müsneid*, 2/114 (No. 889); İbn Sa’d, *Tabâkâtü’l-kübrâ*, 6/288 (No. 1323); İbn Ebû Şeybe, *el-Müsneid*, 2/279 (No. 775); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 36/244 (No. 21914), 36/245 (No. 21915); Buhârî, “Fedâil’ü’l-Medîne”, 5 (No.

Müslim (ö. 261/875) ↔ Ebû Bekir b. Ebû Şeybe (ö. 235/849) ↔ Vekî' (ö. 197/812) ↔ Hişâm b. Urve (ö. 146/763) ↔ Babası Urve b. Zübeyr (ö. 94/713) ↔ Abdullah b. Zübeyr (r.a.) (ö. 73/692) ↔ Süfyân b. Ebû Züheyr (r.a.) (ö. ?) şöyle rivayet etti: Resûllulah (s.a.v.) “Şam fethedilecek ve Medine’den bir kavim aileleriyle beraber çıkarak (oraya) gitmek isteyeceklerdir. Hâlbuki keşke bilselerdi, Medine kendileri için daha hayırlıdır. Sonra Yemen fethedilecek, yine Medine’den bir kavim çıkarak aileleriyle (oraya) gitmek isteyeceklerdir. Hâlbuki keşke bilselerdi, Medine kendileri için daha hayırlıdır. Sonra Irak fethedilecek Medine’den yine bir kavim çıkarak aileleriyle beraber (oraya) gitmek isteyeceklerdir. Hâlbuki keşke bilselerdi, Medine kendileri için daha hayırlıdır.”

Hatiboğlu’nun Müslim rivayetine yer verdiği hadis Buhârî’de de geçmektedir. Buhârî ve Müslim’deki tarikleri başta olmak üzere birçok *muttasıl* ve *sahih* tarike sahiptir. Ayrıca *el-Muvatta*’daki senedi de *muttasıl* ve sika râvilerden müteşekkildir. Sahâbîden Süfyân b. Ebû Züheyr’den (r.a.) gelen tariklerinin çoğu İmam Mâlik’in *el-Muvatta*’da yer alan **Hişâm b. Urve** (ö. 146/763) ↔ **Babası Urve b. Zübeyr** (ö. 94/713) ↔ **Abdullah b. Zübeyr** (r.a.) (ö. 73/692) ↔ **Süfyân b. Ebû Züheyr** (r.a.) (ö. ?) isnadıyla gelmektedir. Söz konusu rivayetin güvenilirliği “iktidar çevrelerinin ve saray ilahiyatçılarının ürünü iddiasının” doğru olmadığını göstermektedir.

Hatiboğlu siyasî olayların din dışı alanda da hadis istismarına neden olduğunu ifade ederek konuya şöyle devam eder:

Siyasi cereyanlar, kendi bölgelerinde cereyan etmiş fakat dinle hiç alakası olmayan hâdiseleri bile istismar etmekten zevk almış gözükmektedirler. Suriye’de zuhur eden hastalıkların onun faziletine hamleden aşağıdaki rivayeti, bu gayretin mahsulü olarak kabul edebiliriz. Hz. Peygamberim mevlası Ebû ‘Asîb’e, Peygamber adına şunlar söylenilmektedir:²⁸⁰

(72) حَدَّثَنَا يَزِيدُ، حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ بْنُ عُثَيْدٍ أَبُو نُصَيْرَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَيسَى مَوْلَى رَسُولِ اللَّهِ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " أَتَانِي جَبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِالْحَقِّ وَالطَّاعُونَ، فَأَمْسَكْتُ الْحَقَّ بِالْمَدِينَةِ، وَأَرْسَلْتُ الطَّاعُونَ إِلَى الشَّامِ، فَالطَّاعُونَ شَهَادَةً لَأُمِّي، وَرَحْمَةً وَرَجْسٌ عَلَى الْكَافِرِينَ " ²⁸¹

İbn Sa’d (ö. 230/845) ↔ Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821) ↔ Müslim b. Ubeyd (ö. ?) ↔ Ebû Asîb (r.a.) (ö. ?) Allah Resûlü’nün (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etti: “Cibril (a.s) bana humma ve tâunu getirdi. Hummayı Medine’de tuttum. Tâunu Şam’a gönderdim. Tâun ümmetim için bir şehadet ve rahmet, kâfirler için de bir azaptır.”

Sahâbîden Ebû Asîb’den (r.a.) (ö. ?) nakledilen bu rivayetin tâbiîn tabakasında **Müslim b. Ubeyd**’in tek kaldığı görülmektedir. İbn Sa’d’ın *sadûk* bir râvi olması nedeniyle yukarıdaki isnad hasen derecesindeyken, Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821) ↔ Müslim b. Ubeyd (ö. ?) ↔ Ebû Asîb (r.a.) isnadıyla Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’inde *sahih* ve *muttasıl* olarak aynı metinle yer almaktadır.

1776); Müslim, “Hac”, (No. 496); İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve’l-mesânî*, 3/236 (No. 1596); Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 4/252 (No. 4249), 4/253 (No. 4250).

²⁸⁰ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 89, 90.

²⁸¹ İbn Sa’d, *Tabâkâtü’l-kübrâ*, 9/59 (No. 3736); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34/366 (No. 20767); İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve’l-mesânî*, 1/342 (No. 466); Eslem b. Sehl el-Vâsıtî Behşel, *Târîhu Vâsıt*, nşr. Kûrkîs Avvâd (Medine: Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, 1406/1986), 43.

Yukarıdaki hadisten sonra Abbâsîler devrinde uydurulan rivayetlere geçen Hatiboğlu, bu rivayetlerin anlaşılabilmesi için o dönemin özelliklerinin bilinmesi gerektiğini ifade eder ve bu konuyu Ignaz Goldziher'den (ö. 1920) yaptığı alıntıyla aktarır.²⁸² Sonrasında aşağıdaki ifadeleriyle o dönem uydurulduğunu iddia ettiği hadisleri aktarmaya başlar:

Sünnete uygun yaşayışı ön plana almış böyle bir muhitte, hadîs tasnîi hastalığının da nüksedebileceğini tahmin etmek bir kehanet olmasa gerektir. Nitekim halifeleri Sünnete ittibaa çağıran âlimler yanında, onu, halifenin şahsî zevklerinin tasvibcisi durumuna getirmek isteyen kimselerle de karşılaşmak nadirattan olmamıştır. Bu şahıslardan birisi, Kureyşli Kādî Ebû'l-Bahterî Vehb ibn Vehb'dir (ö. 200). Hārūn er-Reşîd'in pek tutkun olduğu güvercin yarışlarını meşrulaştırma endişesiyle, bir hadîsin metnini Halifenin arzusu yönünde değiştirmiş olduğu mervidir.²⁸³

(73) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذَنْبٍ، عَنْ نَافِعِ بْنِ أَبِي نَافِعٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " لَا سَبَقَ إِلَّا فِي خَفِّ أَوْ فِي خَافِرٍ أَوْ نَصْلٍ" ²⁸⁴

Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ↔ *Ahmed b. Yûnus* (ö. 227/841) ↔ *İbn Ebû Zi'b* (ö. 159/775) ↔ *Naîf b. Ebû Naîf* (ö. ?) ↔ *Ebû Hüreyre (r.a.)* (ö. 58/678) şöyle rivayet etti: *Resûlullah (s.a.v.)* şöyle buyurdu; "Yarış (ödülü) sadece deve, at ve ok yarışmasında olur."

Ebû Dâvûd'da geçen metnine yer verdiğimiz söz konusu rivayet Tayâlisî'nin *el-Müsned*'i de dâhil olmak üzere Nesâî, Tirmizî, *Ebû Dâvûd* ve *İbn Mâce*'nin *Sünen*'leri gibi pek çok kaynakta muttasıl ve *sika* râvilerden oluşan *sahih* isnadlarla yer almaktadır. Hatiboğlu'nun Abbâsî döneminde saray ilahiyatçıları tarafından uydurulduğu iddiası doğru değildir. Zira Hatiboğlu Vehb b. Vehb'in uydurduğu hadisten bahsetmiş fakat kitabında onun uydurduğu hadise değil de aynı konuda ki *sahih* olan rivayetlere yer vermiştir.

3.1.7. "Fıkḥî mezhebler ile ilgili rivayetler" başlığı altındaki hadisler

Hatiboğlu, bu başlık altındaki rivayetlerin neden uydurulduklarının daha iyi anlaşılması için kısa bir fıkḥ tarihi girişi yapar. Fitnelerin ardından sınırlı bir grup hariç sahâbe ve onlara uyanların siyasî alandan uzaklaşıp kendilerini ilme verdiklerini ve bunun sonucunda çeşitli ilim merkezlerinin oluştuğunu, Medine'nin ise bunlar arasında ayrı bir öneme sahip olduğunu Leone Ceatani (ö. 1935) ve Goldziher'den yaptığı alıntılarla dile getirir.²⁸⁵ Yeni oluşan bu ilim merkezlerindeki sünnet kültürünün ise ancak hicri ikinci asırda oluşmaya başladığını

²⁸² Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 90, 91.

²⁸³ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 92.

²⁸⁴ Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/129 (No. 2496); Şâfi'î, *Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris, es-Sünenü'l-me'sûre*, nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1406/1986), 443 (No. 677), 444 (No. 679); a.mlf., *el-Ümm*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1403/1983), 4/243, a.mlf., *el-Müsned*, nşr. Mahir Yasin Fahl (Kuveyt: Şirketi Giras, 1425/2004), 3/240 (No. 1519), 3/241 (No. 1520); *İbn Ca'd*, *el-Müsned*, 405 (No. 2759); *İbn Ebû Şeybe*, *el-Musannef*, 6/528 (No. 33562); *Ahmed b. Hanbel*, *el-Müsned*, 12/453 (No. 7482), 14/318 (No. 8694), 14/542 (No. 8992), 15/295 (No. 9487), 16/129 (No. 10138); *Buhârî*, *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/469 (No. 5642); *Ebû Dâvûd*, "Cihat", 65 (No. 2574); *Tirmizî*, "Cihâd", 48 (No. 1700); *İbn Mâce*, "Cihâd", 44 (No. 2878); *Harbî*, *Garîbu'l-hadîs*, 2/852, 3/1117; *Nesâî*, "Hayl", 14 (No. 3585, 3586, 3587, 3589); *Nesâî*, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 4/321 (No. 4410, 4411, 4412), 4/322 (No. 4414).

²⁸⁵ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 93, 94.

belirtir ve bunlara örnekler verir. Tüm bunların nihayetinde oluşan iki farklı fıkıh anlayışından birisinin fikhî tüm meselelerde dayanağın muhakkak bir hadis olması gerektiğini düşünen ve Medine’de oluşan Ashâbü’l-hadîs, diğerinin ise şer’î kuvvetli hadis bulamadıklarında şer’î istidlâli seçen Irak’da oluşan Ashâb-ı rey olduğunu açıkladıktan sonra bu ortamda uydurulduğunu iddia ettiği hadislerle şu ifadelerle giriş yapar:

İki tarafın az çok farklı olan bu tutumları bile, birinin diğerine ağır ithamlarda bulunmasına sebep olmuştur. Her iki tarafın birbirine olan hücumları kadar, bu hücumların kıymetsizliğini beyan edip kırıncılıkları ortadan kaldırmak gayretinde olanların fikirleri de hadis kılığına girmiş görünmektedir.²⁸⁶

(74) حَدَّثَنَا سُؤَيْدُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي الرَّجَالِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَمْرٍو الْأَوْزَاعِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي لُبَابَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: " لَمْ يَزَلْ أَمْرُ بَنِي إِسْرَائِيلَ مُعْتَدِلًا، حَتَّى نَشَأَ فِيهِمُ الْمُؤَلَّدُونَ أَبْنَاءَ سَبَايَا الْأُمَمِ، فَقَالُوا بِالرَّأْيِ، فَضَلُّوا وَأَضَلُّوا " ²⁸⁷

İbn Mâce (ö. 273/887) ↔ Süveyd b. Saîd (ö. 240/854) ↔ İbn Ebû’r-Rical (ö. 174/790) ↔ Abdurrahman b. Amr el-Evzâî (ö. 157/773) ↔ Abdete b. Ebû Lübbâbe (ö. ?) ↔ Abdullah b. Amr b. Âs (r.a.) (ö. 65/684) Resûlullah’ın (s.a.v) şöyle buyurduklarını işittim, dedi: “İsrâiloğullarının işi mutedil olarak devam ediyordu. Nihayet muhtelif milletlerden aldıkları esir kadınlardan doğma nesil türedi ve bu nesil re’y (kişisel arzu) ile hüküm vermeye başlayınca kendileri dalaletle gittiler ve İsrâiloğullarını da dalaletle götürdüler.”

İbn Mâce’de yer alan bu rivayetin senedi *muttasıl* olup, *sadûk* olarak vassfedilen Süveyd b. Saîd²⁸⁸ ve İbn Ebû’r-Rical²⁸⁹ hariç râvileri *sikadır*. Bezzâr’ın *el-Bahrü’z-zehhâr*’da yer verdiği ve yukarıda İbn Mâce’de geçen bu iki rivayetin isnadı hasen seviyesindedir.

Hatiboğlu, “Fıkhi mezheblere mahsus rivayetler yanında, tabii bu mekteblerin temsilcilerine aid haberlerin de bulunması gerekir. Re’ycilerin üstadı Ebû Hanîfe (80-150) mutad olduğu üzere kapalı olarak ifade edilmektedir.”²⁹⁰ ifadeleriyle aşağıdaki müttetekun aleyh hadis istismasını dile getirir:

(75) حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَلِيمَانُ بْنُ بِلَالٍ، عَنْ ثَوْرٍ، عَنْ أَبِي الْعَيْثِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: " كُنَّا جُلُوسًا عِنْدَ النَّبِيِّ فَأَنْزِلَتْ عَلَيْهِ سُورَةُ الْجُمُعَةِ وَآخِرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ، قَالَ: قُلْتُ: مَنْ هُمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَلَمْ يُرَاجِعْهُ حَتَّى سَأَلَ ثَلَاثًا، وَفِينَا سَلْمَانُ الْفَارِسِيُّ، وَضَعَ رَسُولُ اللَّهِ يَدَهُ عَلَى سَلْمَانَ، ثُمَّ قَالَ: " لَوْ كَانَ الْإِيمَانُ عِنْدَ الثُّرَيَّا لَنَالَهُ رَجُلٌ أَوْ رَجُلٌ مِنْ هَؤُلَاءِ ". حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ، أَخْبَرَنِي ثَوْرٌ، عَنْ أَبِي الْعَيْثِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ لَنَالَهُ رَجُلٌ مِنْ هَؤُلَاءِ ²⁹¹

Buhârî (ö. 256/870) ↔ Abdülaziz b. Abdullah (ö. ?) ↔ Süleyman b. Bilâl (ö. 177/793) ↔ Sevr b. Zeyd (ö. 135/752) ↔ Ebû’l Gays (ö. ?) ↔ Ebû Hüreyre (r.a.) (ö. 58/678) şöyle

²⁸⁶ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 95.

²⁸⁷ İbn Mâce, “İman”, 8 (No. 56); Bezzâr, *el-Bahrü’z-zehhâr*, 6/402 (No. 2424).

²⁸⁸ İbn Ebû Hâtim, *el Cerh ve’t-ta’dîl*, 4/240.

²⁸⁹ Zehebî, *Mîzânü’l-i’tidâl*, 2/560; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 340.

²⁹⁰ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 96.

²⁹¹ Ma’mer b. Râşid, *Kitâbü’l-Câmi’*, 10/139 (No. 20986); *Hadîsü İsmâîl b. Ca’fer*, 322 (No. 257); Abdullâh b. Vehb, Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb el-Fihri el-Misri İbn Vehb, *Tefsîrü’l-Kur’ân*, nşr. Miklos Muranyi (Almanya: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 2003), 1/65 (No. 145), 2/45 (No. 80); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/415 (No. 32516); İshâk b. Râhûye, *el-Müsned*, 1/415 (No. 468); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/331 (No. 7949), 15/237 (No. 9406), 15/260 (No. 9440), 16/90 (No. 10056); Buhârî, “Tefsir”, 373 (No. 4615); Müslim, “Fedâilü’s-sahâbe”, (No. 2546); Tirmizî, “Tefsir”, 47 (No. 3260, 3261), 62 (No. 3310), “Menâkıb”, 144 (No. 3933); Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 7/360 (No. 8220), 10/300 (No. 11528).

rivayet etti: Hz. Peygamberin (s.a.v.) yanında oturuyorduk. Kendisine el-Cum'a Sûresi indirildi. "Henüz kendilerine katılmamış bulunan daha başkalarına da" âyetine vardığı zaman, râvî dedi ki: Ben: "Ey Allah'ın Resûlü (s.a.v.)! (Bize henüz katılmayanlar) kimlerdir?" diye sordum. Resûlullah (s.a.v.) sorana bir cevap vermedi. O, bu soruyu üç defa sordu. Selmân el-Fârisî (r.a.) aramızda idi. Resûlullah (s.a.v.) elini Selmân'ın (r.a.) üzerine koydu. Sonra: "Eğer iman Süreyya yıldızında olsaydı şunlardan birtakım adamlar ya da bir adam muhakkak ona uzanıp alırlardı" buyurdu. Buhârî (ö. 256/870) ↔ Abdullah b. Abdülvehhab (ö. 228/842) ↔ Abdülaziz b. Abdullah (ö. ?) ↔ Sevr b. Zeyd (ö. 135/752) ↔ Ebû'l Gays (ö. ?) ↔ Ebû Hüreyre (r.a.) (ö. 58/678) Peygamber'in (s.a.v.): "Şunlardan birtakım adamlar ona muhakkak uzanıp alırlardı" buyurduğunu haber vermiştir.

Müttetekun aleyh olan bu rivayetin Ebû Hüreyre'den (r.a.) seksenin üstünde tariki vardır. Bu tariklerde bulunan râvilerin cerh ve ta'dîl durumlarına göre isnadların *sahih*, *hasen*, *zayıf* ve *mevzû* olarak değerlendirildikleri görülmektedir. Fakat çalışmanın kapsamı gereği hicrî üçüncü asra kadar olan değerlendirilen tariklerin isnadlarının çoğunun *muttasıl* *sahih* ve *hasen*, bir kaçının da zayıf olduğu tespit edilmiştir. Yukarıda zikrettiğimiz Buhârî isnadı da *muttasıl* *sahih* tariklerden bir tanesidir. Ayrıca hadisin *sahih muttasıl* bir tarikle Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi'* eserinde yer alması da mezheb taraftarları tarafından uydurulduğu iddiasının mümkün olmadığını göstermektedir.

76 حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الصَّبَّاحِ الْمِزَارِيُّ، وَإِسْحَاقُ بْنُ مُوسَى الْأَنْصَارِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَوَاهُ "يُوشِكُ أَنْ يَضْرِبَ النَّاسُ أَكْبَادَ الْإِبِلِ يَطْلُبُونَ الْعِلْمَ فَلَا يَجِدُونَ أَحَدًا أَعْلَمَ مِنْ عَالِمِ الْمَدِينَةِ"، قَالَ أَبُو عِيسَى: هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ، وَهُوَ حَدِيثُ ابْنِ عُيَيْنَةَ، وَقَدْ رَوَى عَنْ ابْنِ عُيَيْنَةَ أَنَّهُ قَالَ فِي هَذَا سَيْلٍ: مَنْ عَالِمِ الْمَدِينَةِ؟ فَقَالَ: إِنَّهُ مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، وَقَالَ إِسْحَاقُ بْنُ مُوسَى، سَمِعْتُ ابْنَ عُيَيْنَةَ يَقُولُ: هُوَ الْعُمَرِيُّ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ الرَّاهِدُ وَاسْمُهُ: عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، وَسَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ مُوسَى يَقُولُ، قَالَ عَبْدُ الرَّزَّاقِ، هُوَ مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، وَالْعُمَرِيُّ هُوَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ مِنْ وَلَدِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ²⁹²

Tirmizî ↔ Hasan b. Sabbâh (ö. 249/863) ve İshâk b. Mûsâ (ö. 244/858) ↔ Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/813) ↔ İbn Cüreyc (ö. 150/767) ↔ Ebû Zübeyr (ö. 126/743) ↔ Ebû Sâlih (ö. 101/719) ↔ Ebû Hüreyre (r.a.) (ö. 58/678) şöyle rivayet etti: "Pek yakında insanlar develerini koşturarak ilim arayacaklar fakat Medine âlimlerinden daha bilgili kimseler bulamayacaklardır."

Tirmizî: Bu hadis İbn Uyeyne hadisi olarak hasendir. İbn Uyeyne'den "Medine âlimi" sözü hakkında şöyle dediği rivayet edilmektedir. Bu kimse "Mâlik b. Enes" olabilir.

İshâk b. Mûsâ dedi ki: İbn Uyeyne'den işittim şöyle diyordu: Bu Medine âlimi: Ömerî Abdülaziz b. Abdullah ez-Zahid'tir. Yahyâ b. Mûsâ'dan işittim şöyle derdi: Abdürrezzak dedi ki: O kimse Mâlik b. Enes olabilir. Ömerî Abdülaziz b. Abdullah olup Ömer b. Hattâb'ın oğludur.

Hatiboğlu, bu rivayete kitabında yer verdikten sonra aşağıdaki cümlelerle uydurulduğunu şöyle ifade eder:

..rivayetini de Ebû Hüreyre'ye söyleterek, Hanefilere mukâbele de bulunan Mâlikilerin bu meyvesini, el-Beyrûtî istediği kadar mevzûiyetle damgalasın. Öte yandan büyük hadis

²⁹² Humeydî, *el-Müsne'd*, 2/283 (No. 1181); Nuaym b. Hammad, *ez-Züh'd*, (Abdullah b. Mübârek'in *ez-Züh'd* ve'r-Rekâik'i ile beraber), 125 (No. 412); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 13/358 (No. 7978); Tirmizî, "İlim", 18 (No. 2680); Yâkub, *el-Ma'rîfetü ve't-târih*, 4/412 (No. 2680); İbn Ebû Hayseme, *et-Târih*, 2/340 (No. 3258); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 4/263 (No. 4277).

münekkidlerinden İbn Ebî Hâtim (240-327), kitabının “Mâlik ibn Enes’in İlim ve Fıkhi” babına mezkûr rivayeti yerleştirmekte bir beis görmemektedir.²⁹³

Tirmizî’de yer alan ve Ebû Hüreyre (r.a.) tarikleri incelenen söz konusu hadisin isnadı muttasıl olup *sika* ve *sadûk* râvilerden oluşmaktadır. Senedde bulunan **Hasan b. Sabbâh** (ö. 249/863)²⁹⁴ *sadûk* olarak vasfedilirken, **Ebû Zübeyr**’in (ö. 126/743)²⁹⁵ “*sadûk* ve tedlîs yapıyor” şeklinde değerlendirilmektedir. Bu iki râvi nedeniyle hadisin isnadı hasen seviyesindedir. Yine hasen seviyesinde bulunan birçok tarikilde desteklenmektedir. Ayrıca hadisin Ebû Mûsâ el-Eşârî’den (r.a.) gelen şâhid tarikleri de bulunmaktadır.

3.1.8. “Hatiboğlu’na göre sufilik temayülâtının mahsulü olan rivayetler” başlığı altındaki hadisler

Hiz. Peygamber zamanından itibaren zahidâne hayat yaşanların bulunduğundan bahseden Hatiboğlu, bu kişilerin zamanla çoğalıp yayıldığını ve siyasî hadiseler karşısındaki tarafsızlar grubunun temsilcisi olarak hadis istismarına ortak olduklarını şu cümleler ile ifade eder:

Fakat bu münferid tutumların, fitnelerin zuhurundan sonra bir cereyan hâlini aldığı görülmüştür ki, siyasî hâdiseler karşısındaki davranışlarını daha evvel incelemiş olduğumuz tarafsızlar zümresini, bu cereyanın başlıca temsilcileri olarak kabul edebiliriz. Emevi ve Abbasi debdebesini, kendi dinî anlayışlarıyla bağdaştırmamış kimselerin bir aksülâmeli mahiyetinde görünen rivayetler daha ziyade bu çevrelerin mahsulüdür.²⁹⁶

(77) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، قَالَ: تَذَكَّرْنَا عِنْدَ إِبْرَاهِيمَ الرَّهْنِ وَالْقَيْلِ فِي السَّلَفِ، فَقَالَ إِبْرَاهِيمُ: حَدَّثَنَا الْأَسْوَدُ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ النَّبِيَّ " اشْتَرَى مِنْ يَهُودِيٍّ طَعَامًا إِلَى أَجَلٍ، وَرَهْنَهُ دِرْعَةً"²⁹⁷

Buhârî (ö. 256/870) ↔ *Müsedded* (ö. 228/843) ↔ *Abdülvahid* (ö. 176/792) *A’meş* (ö. 148/765) ↔ *İbrâhim* (ö. 96/714) ↔ *Esved* (ö. 75/694) ↔ *Âişe (r.anhâ)* (ö. 58/678) şöyle rivayet etti: “Peygamber (s.a.v.) bir Yahudi’den, bedelini bir müddet sonra ödemek üzere yiyecek satın aldı ve ona demirden bir zırhı rehin bıraktı.”

(78) حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: " تُوْفِيَ النَّبِيُّ وَدِرْعُهُ مَرْهُونَةٌ عِنْدَ يَهُودِيٍّ بِثَلَاثِينَ "، يَعْنِي صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ²⁹⁸

Buhârî (ö. 256/870) ↔ *Kabîsa* (ö. 215/830) ↔ *Süfyân* (ö. 161/778) ↔ *A’meş* (ö. 148/765) ↔ *İbrâhim* (ö. 96/714) ↔ *Esved* (ö. 75/694) ↔ *Âişe (r.anhâ)* (ö. 58/678) şöyle

²⁹³ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 97.

²⁹⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 3/19; Zehebî, *Mîzânü’l-i’tidâl*, 1/499.

²⁹⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/216; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 306.

²⁹⁶ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 97.

²⁹⁷ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 7/439 (No. 15024); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/271 (No. 20014); İshâk b. Râhûye, *el-Müsned*, 3/845 (No. 1501), 3/846 (No. 1503), 3/879 (No. 1551); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 40/176 (No. 24146), 42/164 (No. 25275), 43/98 (No. 25933), 43/137 (No. 25998); a.mlf., *Kitâbü’z-Zühed*, nşr. Muhammed Ahmed İsa (Mısır: Dâru’l-Gadi’l-Cedid, 1426/2005), 7 (No. 6); Buhârî, “Büyü”, 14 (No. 1962), 33 (No. 1990), 88 (No. 2088), “Selem”, 5 (No. 2133), 6 (No. 2134), “İstikraz”, 1 (No. 2256), “Rehn”, 2 (No. 2374), 5 (No. 2378), “Cihâd”, 88 (No. 2759), “Megâzî”, 80 (No. 4197); Müslim, “Müsâkât”, (No. 124, 125, 126); İbn Mâce, “Rehn”, 1 (No. 2436); Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 6/58 (No. 6158), 6/75 (No. 6201); Nesâî, “Büyü”, 58 (No. 4609), 83 (No. 4650).

²⁹⁸ Hadisin kaynakları için bk. 297. dipnot.

rivayet etti: “Peygamber (s.a.v.), zırhı otuz sâ’ ölçeği arpaya karşılık bir Yahudi’nin yanında rehin verilmiş olduğu halde vefat etti.”

Hiz. Âişe (r.anhâ) tarikleri incelenen müttefekun aleyh bu rivayetin, Buhârî’nin iki muallak isnadı hariç *Sahîhayn*’daki varyantlarının tamamı muttasıl ve *sika* râvilerden müteşekkil *sahih* rivayetlerdir. Söz konusu rivayetin değerlendirilen diğer isnadlarına bakıldığında ise en düşük *sadûk* olarak vasfedilen râviler bulunması nedeniyle hasen seviyesinde oldukları görülmektedir. Yapılan tetkik sonucunda Hatiboğlu’nun sufilik temayülâtının mahsulü olduğu iddiasının doğru olmadığı tespit edilmiştir.

3.2. Hadis Tenkidinin Doğuşu

Hatiboğlu bu bölümde, Hiz. Peygamber’den sonra başlayan hadis uydurma faaliyetlerinin ne zaman başladığı ve bu faaliyetleri önlemek amacıyla hadis tenkidi ile uğraşanlar arasında bu istismarın ne zaman ve nasıl devam ettiği konusunda örnekler getirdiğini belirtmektedir.²⁹⁹

3.2.1. “Hadis tenkidinin bir zaruret hâlini aldığı devir” başlığı altındaki hadisler

Fitnelerle birlikte birçok kişi ve dava adına yalan söylenildiğini belirten Hatiboğlu, bu konulara misaller vermektedir. Ayrıca istismar faaliyetlerinin sadece Hiz. Peygamber adına doğrudan olarak yapılmadığını sahâbîlerin de vasıta olarak bu uydurma rivayetlerde kullandıklarını ifade etmektedir.³⁰⁰ Sonrasında Hatiboğlu müttefekun aleyh olan “Sizin en hayırlı asrınız..” hadisinin uydurma olduğunu şu cümlelerle dile getirir:

Siyasi ihtilaf ve mücadelelerin sonucunda, ikinci asrın ilk yarısında şüyû bulmuş akidevi fırka ve cereyanların, hadîs müessesesinin istismarında, siyasi olanlardan daha geniş sâhalar açmış olduğunu, bundan evvelki bahiste misalleriyle görmüştük. Hiz. Peygamber’e ifade ettirilmiş olarak kabul ettiğimiz aşağıdaki rivayet, bu vaziyetin peygamberî ifadesidir.³⁰¹

(79) حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ، حَدَّثَنَا الثَّعْلَبِيُّ، أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي جَمْرَةَ، سَمِعْتُ زُهْدَمَ بْنَ مُضَرَّبٍ، سَمِعْتُ عِمْرَانَ بْنَ حُصَيْنٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " خَيْرُ أُمَّتِي قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ "، قَالَ عِمْرَانُ: فَلَا أَذْرَى أَذْكَرَ بَعْدَ قَرْنَيْهِ قَرْنَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا، ثُمَّ إِنَّ بَعْدَكُمْ قَوْمًا يَشْهَدُونَ وَلَا يُسْتَشْهَدُونَ، وَيُؤْمِنُونَ وَلَا يُؤْمَنُونَ، وَيَنْذِرُونَ وَلَا يُنْفَوْنَ وَيُظْهَرُ فِيهِمُ السَّمَنُ " ³⁰²

Buhârî (ö. 256/870) ↔ İshâk b. Râhûye (ö. 238/853) ↔ Nadr b. Şumeyl (ö. 204/820) ↔ Şu’be (ö. 160/776) ↔ Nasr b. İmrân (ö. 128/745) ↔ Zehdem b. Mudarrib (ö. ?) ↔ İmrân

²⁹⁹ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 99, 100.

³⁰⁰ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 101, 102.

³⁰¹ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 102.

³⁰² Tayâlisî, *el-Müsned*, 2/178 (No. 880), 2/186 (No. 892); İbn Ca’d, *el-Müsned*, 196 (No. 1283, 1289); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/404 (No. 32410, 32411); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 33/53 (No. 19820), 33/54 (No. 19823), 33/70 (No. 19835), 33/138 (No. 19906), 33/173 (No. 19953); Buhârî, “Şehâdât”, 9 (No. 2508), “Fedâilü ashâbi’n-Nebî”, 1 (hadis No: 3450), “Rikâk”, 7 (No. 6064), “Adak”, 26 (No. 6317); a.mlf., *et-Târihu’l-kebîr*, 1/519 (No. 575); Müslim, “Fedâilü’s-sahâbe”, (No. 214); Ebû Dâvûd, “Sünne”, 10 (No. 4657); Tirmizî, “Fiten”, 43 (No. 2221, 2222), “Şehâdât”, 4 (No. 2302); İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, 2/628 (No. 1468, 1470, 1472); Bezzâr, *el-Bahrü’z-zehhâr*, 9/18,19 (No. 3521), 9/74, 75 (No. 3603); Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 4/450 (No. 4732); Nesâî, “Adak”, 29 (No. 3809).

b. Husayn (r.a.) (ö. 52/672) Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etti: “Sizin en hayırlı asrınız, benim içinde yaşadığım zamandır. Sonra benimle yaşayanlara yakın olanlardır. Daha sonra onlara yakın olanlardır” buyurdu. İmrân (r.a.): Peygamber (s.a.v.) kendi asrından sonra hayırlı asır olarak iki asır mı, yoksa üç asır mı zikretti; bilmiyorum, demiştir. Peygamber (s.a.v.) devamla şöyle buyurdu: “Sizden sonra bir kavim gelecektir ki bunlar şehâdet etmeleri istenmeden şahidlik edecekler; hıyanet edecekler, kimse bunlara güvenmeyecek, yine bunlar adak adayacaklar, fakat adaklarını yerine getirmeyeceklerdir. Artık bunlar arasında tika basa yemek içmek ortaya çıkar (yânî onlara göre hayâtın gayesi bu işlerden ibaret olur.)

Yukarıdaki rivayet İmrân b. Husayn (r.a.) (ö. 52/672) tarikiyle İbn Mâce hariç *Kütüb-i Sitte*'nin tamamında muttasıl olan birçok *sahih* ve *hasen* tarikle yer almaktadır. Birçok sahâbiden üç yüze yakın mütâbî ve şevâhidi bulunmaktadır. Ayrıca Tayâlisî'nin *el-Müsned*'inde de **Hişam** (ö. 152/769) ↔ **Katâde** (ö. 117/735) ↔ **Zürâre** (ö. 93/711) ↔ **İmrân b. Husayn** (r.a.) tarikiyle yine *muttasıl* ve *sika* ravilerden oluşan bir isnadla yer almaktadır. İncelenen isnadların birkaçı hariç çoğu *sahih* ve *hasen* seviyesindedir. Söz konusu hadisin *Kütüb-i tis 'a'*daki tüm varyantları yüksek lisans tezi olarak çalışılırken, ilk üç asırdaki tüm rivayetler de doktora tezi olarak çalışılmış ve hadisin *sahih* olduğu sonucuna ulaşılmıştır.³⁰³ Dolayısıyla Hatiboğlu'nun siyasî ihtilaf ve mücadeleler sonucunda uydurulduğu iddiası klasik hadis tenkidi açısından isabetli değildir.

3.2.2. “Hadîs istismarına karşı gösterilen aksülamel” başlığı altındaki hadisler

Hatiboğlu bu konuya yer verirken Goldziher'e sıkça atıfta bulunmaktadır. Yaptığı alıntılarda iki konuda ona katılmadığını dile getirir. Bunlardan birincisi, Goldziher'in hadis tenkidinin sadece sened tenkidinden oluştuğu iddiasına karşı, Müslümanların metin tenkidine öncelik verdiğini belirten şu cümleleridir:

Şu hâlde, bir rivayetin makbul olup olmadığını anlamak için Sünnî çevrece girilmiş ilk hareket, onun kültürlü bir müslüman nazarında bıraktığı intibâi bilmeye mâtuf olmaktadır. Umumi olarak, metin tenkidi diye isimlendirebileceğimiz bu hareketi müteakib, bir rical tedkiki devresi gelmektedir...³⁰⁴

Hatiboğlu'nun yaptığı ikinci itiraz ise Goldziher'in isnad tenkidi için verdiği geç başlangıç tarihinedir. Bu konuyu ise şöyle ifade eder:

İsnad tenkidi devri, “Hadis Tenkidinin Bir Zaruret Hâlini Aldığı Devir” başlığı altında belirtmiş olduğumuz gibi, Goldziher'in söylediği devirden çok evvel başlamıştır. Mesela, İbn Sîrîn'in (34-110) ilimle meşgul olabileceği zamanlardan da evveldir. Zira kendi

³⁰³ Detaylı bilgi için bk. Selahattin Aydemir, *İlk Müslüman Nesillerin Üstünlüğü Düşüncesi ve “İnsanların En Hayırlısı Benim Asrımda Yaşayanlardır...” Rivâyetinin Tahlil ve Tenkidi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017); Murat Tanburacı, “Ümmetimin En Hayırlıları Benim Neslimdir...” *Hadisinin Tespit ve Tahlili*, (Siirt: Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022) 242; Muhammed Furkan Taha Demirbaş, “Hayru'n-Nâs Karnî Hadîsi'nin Hanefî Hadîs Anlayışına Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/49 (Aralık 2022), 286-315.

³⁰⁴ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 103.

ifadesi gayet açıktır: “Fitne vukû buluncaya kadar isnaddan sormamışlardır” diyor, “Sormazdık” demiyor.³⁰⁵

Hatiboğlu söz konusu eserde “Hadis istismarına gösterilen aksülamel” konusu hakkındaki düşüncelerini Goldziher’in sınıflandırmasıyla şöyle ifade etmektedir:

Bu hareketi Goldziher, üç farklı manzarada mütalaa etmektedir:

1. Yalan hadîs çıkarmayı önlemeye yarayacak, Peygamber’e isnad edilmiş haberler icad etmek ki, bunda dindarane bir niyet hâkimdir. Meşhur “من كذب عليّ” hadîsini müellifin bu gruba dâhil etmesine mukabil, bizce buraya alınmaya layık haberler, kendisinin de zikrettiği aşağıdaki hadîsler olsa gerektir:³⁰⁶

Yukarıdaki ifadelerden sonra Hatiboğlu Müslim’de geçen aşağıdaki hadislerle yer verir:

(80) وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُنِيرٍ وَزُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ أَبِي أَيُّوبَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو هَانِيٍّ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ مُسْلِمَ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ أَنَّهُ قَالَ: " سَيَكُونُ فِي آخِرِ أُمَّتِي، أَنَاسٌ يُحَدِّثُونَكُم مَّا لَمْ تَسْمَعُوا أَنَّهُمْ، وَلَا آبَاؤُكُمْ، فَإِيَّاكُمْ وَإِيَّاهُمْ " ³⁰⁷

Müslim (ö. 261/875) ↔ Muhammed b. Abdullah b. Nümejr (ö. 234/848) ve Züheyr b. Harb (ö. 234/848) ↔ Abdullah b. Yezîd (ö. 213/828) ↔ Saîd b. Ebû Eyyüb (ö. 161/777) ↔ Ebû Hânî (ö. 142/759) ↔ Ebû Osman b. Müslim b. Yesâr (ö. ?) ↔ Ebû Hüreyre (r.a.) (ö. 58/678) Resûlullah’ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etti: “Ümmetimin sonunda öyle birtakım insanlar zuhur edecek. Size ne sizin ne de babalarınızın işitmediği şeyleri rivayet edecekler. Onlardan sakının.”

(81) وَحَدَّثَنِي حَزْمَلَةُ بْنُ يَحْيَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَزْمَلَةَ بْنِ عَمْرَانَ الثَّجِيبِي، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو شُرَيْحٍ، أَنَّهُ سَمِعَ شَرَّاحِلَ بْنَ يَزِيدَ، يَقُولُ: أَخْبَرَنِي مُسْلِمُ بْنُ يَسَارٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " يَكُونُ فِي آخِرِ الزَّمَانِ، دَجَالُونَ كَذَّابُونَ، يَأْتُونَكُمْ مِنَ الْأَحَادِيثِ، بِمَا لَمْ تَسْمَعُوا أَنَّهُمْ، وَلَا آبَاؤُكُمْ، وَإِيَّاكُمْ، لَا يُضِلُّونَكُمْ، وَلَا يَقْتُلُونَكُمْ " ³⁰⁸

Müslim (ö. 261/875) ↔ Harmele b. Yahyâ (ö. 243/857) ↔ İbn Vehb (ö. 197/812) ↔ Ebû Şureyh (ö. 167/783) ↔ Şerâhil b. Yezîd (ö. 121-130) ↔ Müslim b. Yesâr (ö. ?) ↔ Ebû Hüreyre (r.a.) (ö. 58/678) Resûlullah’dan (s.a.v.) şöyle rivayet etti: “Ahir zamanda birtakım deccallar, yalancılar çıkacak. Size, sizin ve babalarınızın işitmediği hadisler getirecekler. Onlardan sakının. Sizi saptırmasınlar ve fitneye düşürmesinler.” buyurdular.

Müslim’de yer alan bu iki rivayetin birbirinden farkı, ilk hadisteki “insanlar” kelimesinin yerine ikinci rivayette “deccallar ve yalancılar” ifadelerinin kullanılmış olmasıdır. Bu hadisin sahâbiden sadece Ebû Hüreyre’den (r.a.) tarikleri bulunmaktadır. Müslim’de üç tariki yer almakta olup üçü de *muttasıl* isnadlardır. İlk rivayette **Müslim b. Yesâr**’ın (ö. ?) *makbul*³⁰⁹ **Ebû Hânî**’nin (ö. 142/759) ise *sâlih*³¹⁰ bir râvi olması Müslim’de yer alan bu isnadların *hasen* seviyesinde olduğunu göstermektedir. Müslim’deki ikinci rivayetinde isnadı *muttasıl*, Harmele b. Yahyâ, Şerâhil b. Yezîd ve Müslim b. Yesâr hariç râvileri sikadır. **Harmele b.**

³⁰⁵ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 113.

³⁰⁶ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 103.

³⁰⁷ İshâk b. Râhûye, *el-Müsned*, 1/339; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/19 (No. 8267), 14/253 (No. 8596); Müslim, “Mukaddime”, 6, 7; İbn Vaddâh, *el-Bida’*, 61 (No. 65), 162 (No. 241).

³⁰⁸ Hadis kaynakları için bk. 307. dipnot.

³⁰⁹ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 531.

³¹⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 3/231.

Yahyâ'yı (ö. 243/857) Ebû Hâtım “Hadisi yazılır ama ihticac edilmez.” şeklinde vasfederken İbn Hacer *sadûk* değerlendirmesinde bulunur.³¹¹ **Şerâhil b. Yezîd**’i ise İbn Hacer *Takrîbü’t-Tehzîb*’inde *sadûk* olarak kaydederken, Zehebî *el-Kaşîf*’de İbn Lehîa’nın onu *sika* olarak vasfettiğine yer verir. Yapılan araştırmada ikinci rivayetin isnadında *hasen* seviyesinde olduğu tespit edilmiştir. Hadisin diğer tariklerinin tamamı da *muttasıl* olup isnadlarda yer alan râvilerin durumuna göre, en düşük *zayıf* konumunda olan rivayetlerin bulunduğu görülmektedir. Tüm bu incelemelerin neticesinde hadisin mevzû olduğu iddiası isabetli değildir.

Hatiboğlu, yukarıda merfû olarak uydurulan rivayetleri örnek gösterdikten sonra bu minvaldeki mevkuf rivayetlere de şu cümlelerinden sonra örnek getirmiştir. “Halkı bu çeşit haberlerden koruma hedefini gözetken bu peygamberî uyarmalar yanında, aynı mahiyette olmak üzere, Sahabeye atfedilmiş görüşler de bulunmaktadır.”³¹²

(82) وَحَدَّثَنِي أَبُو سَعِيدٍ الْأَشَجُّ، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنِ الْمُسَيَّبِ بْنِ رَافِعٍ، عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: " إِنَّ الشَّيْطَانَ لَيَمْتَلِكُ فِي صُورَةِ الرَّجُلِ، فَيَأْتِي الْقَوْمَ فَيُحَدِّثُهُمْ بِالْحَدِيثِ مِنَ الْكُذِبِ، فَيَتَفَرَّقُونَ، فَيَأْتِي الرَّجُلَ مِنْهُمْ، فَيَقُولُ: سَمِعْتُ رَجُلًا أَعْرَفُ وَجْهَهُ، وَلَا أَذْرِي مَا اسْمُهُ يُحَدِّثُ³¹³

Müslim (ö. 261/875) ↔ Ebû Saîd el-Eşecc (ö.) ↔ Vekî‘ (ö. 197/812) ↔ A‘meş (ö. 148/765) ↔ Müseyyeb b. Râfi‘ (ö. ?) ↔ Âmir b. Abede (ö. ?) ↔ Abdullah b. Mes‘ûd’dan (r.a.) (ö. 32/652) şöyle rivayet etti: “Muhakkak şeytan insan kılığına girerek cemaate gelir de onlara yalandan hadis söyler. Az sonra o cemaat dağılırlar. Onlardan bazıları: ‘Bir adam dinledim; yüzünü tanıyorum, adının ne olduğunu bilmiyorum; hadis söylüyordu.’ der.”

(83) وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ. حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ. أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ ابْنِ طَاوُسٍ عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ؛ قَالَ: إِنَّ فِي الْبَحْرِ شَيَاطِينَ مَسْجُونَةً أَوْثَقَهَا سُلَيْمَانُ. يُوشِكُ أَنْ تَخْرُجَ فَتَقْرَأَ عَلَى النَّاسِ قُرْآنًا³¹⁴

Müslim (ö. 261/875) ↔ Muhammed b. Râfi‘ (ö.) ↔ Abdurrazzâk (ö. 211/826) ↔ Ma‘mer (ö. 153/770) ↔ İbn Tâvûs (ö. 132/749) ↔ Babası Tâvûs b. Keysân (ö.) ↔ Abdullah b. Amr b. Âs’dan (r.a.) (ö. 65/684) dedi: “Gerçekten deryada mahpus birtakım şeytanlar vardır. Onları Süleyman (a.s.) bağlamıştır. Bunların çıkması ve insanlara Kur’an okuması yakındır.”

Müslim’in *Mukaddimesi*’nde yer alan ilki sahâbîden Abdullah b. Mes‘ûd’dan (r.a.), ikincisi ise Abdullah b. Amr b. Âs’dan (r.a.) mevkuf olarak aktarılan bu rivayetlerin isnadları muttasıl ve *sika* râvilerden müteşekkildir.

Hatiboğlu Goldziher’in dilinden uydurulduğunu ifade ettiği mevkuf rivayetlerden sonra, hadis istismarına karşı gösterilen aksülamel konusundaki Goldziher’in açıklamalarına şu ifadelerle devam etmektedir: “2. Hadisin kıymetini düşürmek ve hadîşçilerle alay etmek suretiyle

³¹¹ İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 3/274; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 156.

³¹² Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 103.

³¹³ Müslim, “Mukaddime”, 7.

³¹⁴ Ma‘mer b. Râşid, *Kitâbü’l-Câmi*, 11/383 (No. 20807); Nuaym b. Hammâd, *el-Fiten*, 2/644 (No. 1807); Müslim, “Mukaddime”, 7.

Sünnete olan alakayı söndürmek, dolayısıyla de yalan rivayet çıkarılmasına mâni olmak. Bu usûl, serbest görüşlü muhitlerden gelmektedir.”³¹⁵

(84) حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، وَوَكَيْعٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، ح. وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى وَاللَّفْظُ لَهُ، أَخْبَرَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ سَلْمَانَ، قَالَ: قِيلَ لَهُ: قَدْ عَلَّمَكُمُ نَبِيَّكُمْ كُلُّ شَيْءٍ حَتَّى الْحِرَاءَةِ، قَالَ: فَقَالَ: أَجَلٌ لَقَدْ " نَهَاَنَا أَنْ نَسْتَقْبِلَ الْقَبِيلَةَ لِعَاطِطٍ، أَوْ بَوْلٍ، أَوْ أَنْ نَسْتَنْجِيَ بِالْيَمِينِ، أَوْ أَنْ نَسْتَنْجِيَ بِأَقْلٍ مِنْ ثَلَاثَةِ أَجْجَارٍ، أَوْ أَنْ نَسْتَنْجِيَ بِرَجِيعٍ أَوْ بِعَظْمٍ " ³¹⁶

Müslim (ö. 261/875) ↔ Ebû Bekir b. Ebû Şeybe (ö. 235/849) ↔ Ebû Muâviye (ö. 194/809) ve Veki' (ö. 197/812) ↔ A'meş (ö. 148/765) ↔ Yahyâ b. Yahyâ (ö. 226/840) ↔ Ebû Muâviye (ö. 194/809) A'meş (ö. 148/765) ↔ Abdurrahman b. Yezîd (ö. 83/702) ↔ Selmân'dan (r.a.) (ö. 36/656) şöyle rivayet etti: Ona "Peygamberiniz (s.a.v.) size her şey'i hatta kaza-i haceti bile öğretti (değilmi?) denildi. Selmân (r.a.): "Evet, gerçekten Resûlullah (s.a.v.) kibleye karşı kaza-i hacet veya bevl etmekten, sağ elle taharetlenmekten, üçten az taşla taharetlenmekten, hayvan tezeği veya kemikle taharetlenmekten bizi men etti." demiştir.

Buhârî hariç *Kütüb-i Sitte*'nin tamamında Selmân'dan (r.a.) muttasıl ve *sika* tarikleri bulunan, Buhârî'nin ise yalnızca Abdullah b. Mes'ûd (r.a.), Ebû Eyyûb el-Ensârî (r.a.) ve Ebû Hüreyre (r.a.) tariklerine yer verdiği bu hadisin, yirmi civarında sahâbîden yaklaşık 500 isnadı bulunmaktadır. Selmân'dan (r.a.) gelen ve incelenen isnadların tamamı muttasıl olup, Müslim'de geçen isnadı da dâhil çoğu *sahih*, bir kısmı ise *hasen* seviyesindedir. Bu kadar kuvvetli isnadlara sahip ve meşhur olmuş bir hadisin hadisçilerle alay etmek için uydurulduğunu ifade etmek mümkün gözükmemektedir.

Hatiboğlu "Goldziher, müteakiben; Kur'an-ı Kerim ile iktifa edip ona eş bir otoritenin kabulünü arzu etmeyen bu muhalefet cebhesinin hâlini tasvir eden aşağıdaki hadîsin Sünnilerce icad edilmiş olduğunu ilave etmektedir:"³¹⁷ ifadelerini söyledikten sonra aşağıdaki Ebû Dâvûd hadisine yer verir:

(85) حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابُ بْنُ نَجْدَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو عَمْرِو بْنُ كَثِيرٍ بْنُ دِينَارٍ، عَنْ حَرِيزِ بْنِ عُثْمَانَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَوْفٍ، عَنِ الْمِقْدَامِ بْنِ مَعْدِي كَرِبَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ أَنَّهُ قَالَ: " أَلَا إِنِّي أُوتِيتُ الْكِتَابَ وَمِثْلَهُ مَعَهُ، أَلَا يُوشِكُ رَجُلٌ شَبَعَانٌ عَلَى أَرْبَعِيهِ، يَقُولُ: عَلَيْكُمْ بِهَذَا الْقُرْآنِ فَمَا وَجَدْتُمْ فِيهِ مِنْ خِلَالٍ فَأَجْلُوهُ وَمَا وَجَدْتُمْ فِيهِ مِنْ حَرَامٍ فَحَرِّمُوهُ، أَلَا لَا يَجِلْ لَكُمْ حَمُّ الْأَهْلِ وَلَا كُلُّ ذِي نَابٍ مِنَ السَّبْعِ وَلَا لُقْطَةٌ مُعَاهِدٍ، إِلَّا أَنْ يَسْتَنْجِيَ عَنْهَا صَاحِبُهَا، وَمَنْ نَزَلَ بِقَوْمٍ فَعَلَيْهِمْ أَنْ يَقْرَؤُوا فَإِنْ لَمْ يَقْرَؤُوا فَلَهُ أَنْ يُعَقِّبَهُمْ بِمِثْلِ قِرَاءِهِ " ³¹⁸

Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ↔ Abdülvehhâb b. Necde (ö. 232/846) ↔ Ebû Amr b. Kesîr b. Dînâr (ö. 209/824) ↔ Harîz b. Osman (ö. 163/779) ↔ Abdurrahman b. Ebû Avf (ö. ?) ↔ Mikdâm b. Ma'dikerib (r.a.) (ö. 87/705) Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etti: "Şunu iyi biliniz ki bana Kur'an-ı Kerim ile birlikte onun bir benzeri de verilmiştir.

³¹⁵ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 105.

³¹⁶ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/139 (No. 1600), 1/140 (No. 1614), 1/143 (No. 1642, 1651), 7/304 (No. 36310); a.mlf., *el-Müsned*, 1/300 (No. 450), 39/119 (No. 23713), 39/124 (No. 23719); Müslim, "Tahâret", (No. 57); İbn Mâce, "Tahâret", 16 (No. 316); Ebû Dâvûd, "Tahâret", 4 (No. 7); Tirmizî, "Tahâret", 12 (No. 16); Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, 6/470 (No. 2502); Nesâî, "Tahâret", 38 (No. 41, 42 (No. 49).

³¹⁷ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 105.

³¹⁸ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/403 (No. 927); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/410 (No. 17174), 28/429 (No. 17194); Dârimî, "Mukaddime", 48 (No. 606); İbn Mâce, "Mukaddime", 2 (No. 12); Ebû Dâvûd, "Sünne", 6 (No. 4604); Tirmizî, "İlim", 10 (No. 2664); el-Mervezî, *es-Sünne*, 70 (No. 244), 71 (No. 245), 111 (No. 403, 404).

Dikkatli olun koltuğuna kurulan tok bir adamın size: Size sadece şu Kur'an lazımdır, onda bulduğunuz helali helal, haramı da haram kabul ediniz, diyeceği zaman yakındır. Şunu iyi biliniz ki ehli eşek eti, yırtıcılardan köpek dişli olanlar, (bir süre kalmak üzere İslâm topraklarında kalmak üzere giren gayri müslim) anlaşmaların kaybettiği mallar size helal değildir. Ancak sahibinin kendisine ihtiyaç duymadığı yitik mallar bu hükmün dışındadır. Kim bir kavme misafir olursa o kavmin onu ağırlaması gerekir. Eğer ağırlamazlarsa, o misafir ağırlama hakkını alarak onları cezalandırabilir."

"Erîke hadisi" diye meşhur bu rivayet ona yakın sahâbîden nakledilmiştir. Mikdâm b. Ma'dikerib'den (r.a.) (ö. 87/705) rivayet edilen tarikleri incelendiğinde muttasıl oldukları ve râvilerinin cerh-ta'dîl durumuna göre bunların *sahih*, *hasen* ve *zayıf* olarak derecelendiği görülmüştür. Yukarıda zikredilen Ebû Dâvûd isnadı ise muttasıl ve tamamı *sika* râvilerden oluşmuş *sahih* bir isnaddır. Erîke hadisinin altı sahâbîden gelen tariklerinin isnad ve metin tenkidini yüksek lisans tezi olarak çalışan Necip Sefa Demir ise, Erîke hadisinin isnad ve metin tenkidinin yanı sıra Kur'an'a, sünnete ve akla arzı konularına da yer vermiş ve çalışmasının sonunda hadisin *sahih* olduğu sonucuna ulaşmıştır.³¹⁹

Hatiboğlu Goldziher'in hadis istismarına karşı gösterilen aksülamel konusundaki sözlerinin son kısmına da şöyle yer verir:

3. Kasıtlı hadîslerin istilasına karşı gösterilen en te'sirli reaksiyon, bizzat hadîsçiler muhitinde doğmuştur. Bu muhitlerde, hadîs îmaline mâni olmak için, icmâ'u'l-umme telakkisinin öne sürüldüğü görülür. Hadîsin metni hakkındaki cemiyet görüşü, onun makbul olup olmadığını tâyin etme mevkiindedir. Bu usûlün hizmetindeki birkaç hadîsi aşağıya kaydediyoruz:³²⁰

(86) حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ، عَنْ رِبْعَةَ بْنِ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي حُمَيْدٍ وَأَبِي أُسَيْدٍ، أَنَّ النَّبِيَّ قَالَ: " إِذَا سَمِعْتُمُ الْحَدِيثَ عَنِّي تَعْرِفُهُ فُلُوبُكُمْ، وَتَلِينُ لَهُ أَشْعَارُكُمْ وَأَبْشَارُكُمْ، وَتَرَوْنَ أَنَّهُ مِنْكُمْ قَرِيبٌ، فَأَنَا أَوْلَاكُمْ بِهِ، وَإِذَا سَمِعْتُمُ الْحَدِيثَ عَنِّي تَنْكُرُهُ فُلُوبُكُمْ، وَتَنْفِرُ أَشْعَارُكُمْ وَأَبْشَارُكُمْ، وَتَرَوْنَ أَنَّهُ مِنْكُمْ بَعِيدٌ، فَأَنَا أَبْعَدُكُمْ مِنْهُ"³²¹

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ↔ Ebû Âmir (ö. 204/819) ↔ Süleyman b. Bilâl (ö. 177/793) ↔ Rebîa b. Ebû Abdurrahman (ö. 136/753) ↔ Abdülmelik b. Saîd b. Süveyd (ö. ?) ↔ Ebû Humeyd (r.a.) (ö. 60/679) ve Ebû Üseyd (r.a.) (ö. 40/660) Nebî'den (s.a.v.) şöyle rivayet etti: "Benden mervi bir hadis işitir de, kalpleriniz ona ısınır, saçlarınız ve derinize uygun bulur ve ona karşı bir yakınlık duyarsanız, bilin ki ben ona sizden daha yakınım. Eğer benim adıma söylenmiş bir hadis işitir de, kalpleriniz onu reddeder, saçlarınız ve derinizde ona karşı bir soğukluk bulur ve size onun uzak olduğunu görürseniz, o zaman ben ona sizden daha uzayımdır."

Söz konusu hadisin tedkik edilebilen tüm kaynaklarda sadece Ebû Humeyd (r.a.) (ö. 60/679) ve Ebû Üseyd (r.a.) (ö. 40/660) adlı iki sahâbîden birlikte nakledilen tarikleri bulunmaktadır. Bu iki sahâbî dışında mütâbî veya şevâhidine ise ulaşılammıştır. Bu iki sahâbîden gelen tüm tariklerde tâbiîn tabakasında, *sadûk* olarak vasfedilen râvi **Abdülmelik b. Saîd b. Süveyd**'in

³¹⁹ Necip Sefa Demir, *Erîke hadîsi (Sened ve metin tenkidi)*, (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 156.

³²⁰ Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, 107.

³²¹ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/333; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 25/456 (No. 16058), 39/20 (No. 23606); Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, 9/168 (No. 3718).

(ö. ?)³²² tek kaldığı görülmektedir. Söz konusu rivayetin Ahmed b. Hanbel’de geçen isnadı da dâhil tüm isnadları muttasıldır. Üç tarik hariç incelenen tüm varyantların isnadları da *hasen* seviyesindedir.

³²² Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 18/316; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/665.

4. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Mehmed Said Hatiboğlu, Türkiye’de akademik hadis çalışmaları üzerinde bilhassa yetiştirdiği öğrencileri açısından etkili bir isimdir. Bu nedenle onun hadis ilmine yaklaşımı ve hadis tenkidi usulü önem arz etmektedir. Tezin ilk bölümünde Hatiboğlu’nun; hayatı, eğitimi ve yapmış olduğu çalışmalara yer verilmiştir.

İkinci bölümünde ise Hatiboğlu’nun doktora tezinin kitaplaştırılmış hali olan *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu* adlı eserinde muhteva/içerik tenkidi yoluyla mevzû olduğu iddiasında bulunduğu hadisler incelenmiş, geçtikleri klasik kaynak tespit edilerek rivayetlerin isnadları hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Hatiboğlu’nun tenkid ettiği hadisler incelendiğinde içerik tenkidlerinin fiten, kıyamet alâmetleri, fedâil, gayr-ı metlûv vahiy gibi konularda yoğunlaştığı görülmektedir. Toplam merfû (79) ve mevkuf (7) olmak üzere toplam **86** rivayet incelenmiş ve bunlardan müttefekun aleyh (23), sadece Buhârî (9), sadece Müslim (11) olmak üzere **42** tanesinin Buhârî ve Müslim hadisi ve kalan **44** tanesinin de Ebû Dâvûd (6), Tirmizî (8), İbn Mâce (12), Nesâî (1), Ahmed b. Hanbel (*el-Müsneđ*) (7), İbn Sa’d (*Tabakâtü’l-kübrâ*) (9), Nuaym b. Hammâd’da (*el-Fiten*) (1) yer aldığı tespit edilmiştir. Değerlendirilen rivayetlerden 42 Buhârî ve Müslim hadisinin **sahih** ve **hasen**; 1 hadisin **mevzû**, 3 hadisin **metrûk**, 14 hadisin **zayıf**, 20 hadisin **hasen**, 6 hadisin ise **sahih** oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, fiten, fezâil, kıyamet alâmetleri, gayr-ı metlûv vahiy gibi konuları içermesi nedeni ile sadece içerik tenkidi ile mevzû olarak nitelenen hadislerin isnad analizi sonrasında aynı hükme tâbi tutulamayabildikleri tespit edilmiş, isnad tenkidi ve içerik tenkidi ile ulaşılan sonuçlar arasındaki fark örnekler üzerinden gösterilmiştir.

Gayret bizden, tevfiğ yalnızca Allah’tandır.

KAYNAKLAR

- Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî. *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*. nşr. Mahmûd Muhammed Halîl- Subhî el-Bedrî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- Abdullah b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Kitâbü's-sünne*. nşr. Muhammed b. Saîd b. Sâlim el-Kahtânî. 2 Cilt. Mekke: Dâru İbni'l-Kayyim, 1406/1986.
- Abdullah b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Fedâilü Osman b. Affân*. nşr. Ebû Mus'ab Tala't el-Hulvânî. Suud: Dâru Mâcid Asîrî, 1421/2000.
- Abdullah b. Mübârek, Ebû Abdirrahmân Abdullâh b. el-Mübârek b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî. *Müsned*. nşr. Subhî el-Bedrî. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1407/1987.
- Abdullah b. Mübârek, Ebû Abdirrahmân Abdullâh b. el-Mübârek b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî. *e'z-Züh'd ve'r-rekâ'ik*. (Nuaym b. Hammad'ın *ez-Züh'd'ü* ile beraber) nşr. Habîbu'r-Rahmân el-Azamî.
- Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî. *el-Musannef*. (Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi''i* ile birlikte) nşr. Habîbü'r-Rahmân el-A'zamî. 12 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 2. Basım, 1403/1983.
- Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî. *el-Emâlî fî âsâri's-sahâbe*. nşr. Mecdî Seyyit İbrahim. Kahire: Mektebetü'l-Kur'an.
- Affân b. Müslim, Ebû Osman Affân b. Müslim b. Abdillâh es-Saffâr el-Basrî el-Ensârî. *Ehâdis-ü Affân b. Müslim*. (Ehâdis-ü Şüyûhu'l-Kibâr'ın içinde) nşr. Hamza Ahmed ez-Zeyn. Kahire: Dâru'l-Hadis 1424/2004. 425 (No. 315)
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Şuayb el-Arnaût - Âdil Mürşid. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Fedâilü's-sahâbe*. nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Kitâbü'z-Züh'd*. nşr. Muhammed Ahmed İsa. Mısır: Dâru'l-Ğadi'l-Cedid, 1426/2005.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-İlel ve ma'rifetu'r-ricâl*. nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs. 3 Cilt. Riyad: Dâru'l-Hânî, 1422/2001.

- Aydemir, Selahattin. *İlk Müslüman Nesillerin Üstünlüğü Düşüncesi ve “İnsanların En Hayırlısı Benim Asrımda Yaşayanlardır...” Rivâyetinin Tahlil ve Tenkidi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Behşel, Eslem b. Sehl el-Vâsitî, Târîhu Vâsit. nşr. Kûrkîs Avvâd. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1406/1986.
- Bezzâr, Ebû Muhammed Ahmed b. Amr. *el-Bahru'z-zehhâr*. nşr. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1409/1988.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî. *Ensâbü'l-Eşrâf*. nşr. Süheyl Zekkar- Riyâd Zirikli. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Mustafa Dib el-Boğa. 7 Cilt. Dimeşk: Dâru İbn-i Kesîr, 5.Basım, 1414/1993.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *et-Târîhu'l-kebîr*. nşr. Muhammed Debbâsî- Abdulfettah en-Nahhal. 12 Cilt. Riyad: En-Naşiri ve'l-Mütemeyyizi Li't-Tabaati ve'n-Neşri ve't-Tezi, 1440/2019.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Halku ef'âli'l-'ibâd*. Abdurrahman Umeyra. Riyad: Dâru'l-Meârifî's-Sudiyye.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Edebü'l-müfred*. nşr. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1419/1998.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *et-Târîhu'l-Evsat*. nşr. Mahmut İbrahim Zayed. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'd-Dâru't-Tûras, 1397/1977.
- Çakır, Rabia Sena. *Mehmed Said Hatiboğlu ve Hadis Tenkitçiliği*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Çakmak, Kübra. *Fazlurrahman'ın İslamic Methodology in History isimli eserindeki hadislerin tahrîci ve değerlendirilmesi*. Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Çalgan, Mehmet Ali. *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yptı mı?*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2023.
- Çam, Süleyman, “Kütüb-i Tis'a'da Hâricilerle İlgili Olduğu Zannedilen Hadislerin Tespiti ve Değerlendirilmesi” *Asos Journal: The Journal of Academic Social Science* 7/90 (2019), 300-320.
- Çetin, Hüseyin, *Metin ve Sened Tenkidi Açısından Meleğin Cenîne Ruh üflemesi ve Kaderini Yazması Hadîsinin Değerlendirilmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman es-Semerkindî. *es-Sünen*. nşr. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000.

- Dârimî, Ebû Saîd Osmân b. Saîd b. Hâlid. *Nakzü'l-Îmâm Ebî Sa'id 'Osmân b. Sa'id 'ale'l-Merisiyyi'l-Cehmiyyi'l-'anîd fîme'fterâ 'alellâhi mine't-tevhîd*. nşr. Hasan el-Elma'î. 2 Cilt. Riyad: Mektûbetü'r-Rüşd, 1418/1998.
- Dârimî, Ebû Saîd Osmân b. Saîd b. Hâlid. *er-Red 'ale'l-Cehmiyye*. nşr. Bedr b. Abdullah el-Bedr. Küveyt: Dâru İbni'l-Esîr, 1416/1995.
- Demir, Mahmut. “Tarihsel Bağlamından Koparılmış Bir Hadis ‘O’nu azgın bir topluluk öldürecek’ Rivayeti Üzerine Bir İnceleme”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/3, (2007), 143-164.
- Demir, Necip Sefa. *Erike hadîsi (Sened ve metin tenkîdi)*, Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Demirbaş, Muhammed Furkan Taha. “Hayru’n-Nâs Karnî Hadîsi’nin Hanefî Hadîs Anlayışına Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/49 (Aralık 2022), 286-315.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş‘as es-Sicistânî. *Kitâbü's-Sünen*. nşr. Şuayb el-Arnâvût – Muhammed Kamil Belevî. 7 Cilt. Dimeşk: Dâru'r-Risale, 1435/2009.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş‘as es-Sicistânî. *Mesâ'ilü'l-Îmâm Ahmed b. Hanbel*. nşr. Ebû Muâz Târik b. Avzullah b. Muhammed. Mısır: Mektebetü İbn Teymiyye, 1420/1999.
- Ebû Hanîfe, Ebû Hanîfe Nu‘mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh. *Müsnedü Ebî Hanîfe*, nşr. Muhammed Hasan Sünbûlî. Pakistan: Mektebetü'l-Büşra, 1431/2010.
- Ebû Müşir, Abdüla‘lâ b. Müşir b. Abdila‘lâ el-Gassânî ed-Dımaşkî. *Nüşatü Ebî Müşir*. nşr. Mecdî Fethî es-Seyyid. Tanta: Dâru's-Sahabe li't-Turâs, 1410/1989.
- Ebû Zür‘a, Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh ed-Dımaşkî. *et-Târîh*. nşr. Şükrullah b. Ni‘metullah el-Kûcânî. Dımaşk: Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye
- Firyâbî, Cafer b. Muhammed. *Fezâilü'l-Kur‘ân*. nşr. Yûsuf Osmân Fazlullâh Cibrîl. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989.
- Firyâbî, Cafer b. Muhammed. *el-Kader*. nşr. Abdullah b. Muhammed el-Mansur. Suûd: Edvâu's-Selef, 1418/1997.
- Güler, Zekeriya. “Vesîle ve Tevessül Hadislerinin Kaynak Değeri”. *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 4/10 (2003), 45-98.
- Güşen, Seyit Ali, Hz. Peygamber'in ve Hulefâ-i Râşidîn'in Sünnetine Sarılmayı Emreden Hadisin Değerlendirmesi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Gürler, Kadir. “Kadının Yöneticiliği Meselesi – Bir Hadisin Okunuşu ve Eleştirisi-”. *Dini Araştırmalar* 4/11(2001), 67-94.
- Harbî, Ebû İshâk İbrâhim b. İshâk b. İbrâhim. *Garîbu'l-hadîs*. nşr. Süleyman b. İbrâhim b. Muhammed el-Ayed. 3 Cilt. Mekke: Camiatü Ümmü'l-Kur‘â, 1405/1985.

- Hatiboğlu, Mehmed Said. *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*. Ankara: Otto Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Hatiboğlu, Mehmed Said, “Kültürel mirasımız üzerine Mehmed Said Hatiboğlu ile Söyleşi” (İlhami Güler/Ali Dere). *Kültürel Mirasımızı Tenkid Zarureti*. 133-143. Ankara: Otto Yayınları, 5. Basım, 2017.
- Hatiboğlu, Mehmed Said, “Prof. Dr. Mehmed Said Hatiboğlu’nun Düşünce Dünyası Üzerine” (Görüşmeci: Suat Koca). *Hayattayken Tanımak Bilmek Sevmek*. ed. Ahmet Nedim Serinsu, 39-75. İstanbul: Şule Yayınları, 2023.
- Hatiboğlu, Mehmed Said “M. Said Hatiboğlu İle M. Tayyib Okıç’ın ilmi Kişiliği ve Tesirleri Üzerine”, (Görüşmeci: İbrahim Hatiboğlu, Mülâkât), *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/2, (2007), 169-182.
- Humeydî, Ebûbekr Abdullah b. Zübeyr b. İsâ, *Müsned*. nşr. Hüseyin Selîm Esed. 2 Cilt. Dimeşk: Dâru’s-Sekâ, 1417/1996.
- İbn Adî, Ebû Muhammed Abdullah. *el-Kâmil fî Duafâi’r-Ricâl*. nşr. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvid. 9 Cilt. Beyrut: Kütübü’l-ilmîyye, 1418/1997.
- İbn Ebi’d-Dünyâ, Ebûbekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Hilm*. nşr. Muhammed Abdulkadir Ahmet Atâ. Beyrut: Müessesetü Kütübü’s-Sekâfiyye, 1413.
- İbn Ebi’d-Dünyâ, Ebûbekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî. Hasan el-Selman. *el-Uzle ve’l-infirâd*. Riyad: Dâru’l-Vatan, 1417/1997.
- İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr. *es-Sünne*. nşr. Nâsirüddin el-Elbânî. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü’l-İslâmiyye, 1400.
- İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr. *Kitâbu’z-Zühed*. nşr. Nâsirüddin el-Elbânî. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü’l-İslâmiyye, 1400.
- İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr. *el-Âhad ve’l-mesânî*. nşr. Bâsim b. Faysal el-Cevâbire. 6 Cilt. Riyad: Dâru’r-Râye, 1411/1991.
- İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr. *Kitâbü’l-Cihâd*. nşr. Ebû Abdurrahman Müsâid b. Süleymân er-Râşid el-Hamîd. 2 Cilt. Medine: Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, 1409/1989.
- İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris. *Kitâbu’l-Cerh ve’t-tâ’dîl*. 9 Cilt. Hindistan: Dâiratü’l-Kütübi’l-Osmaniyye, 1371/1952.
- İbn Ebû Hayseme, Ebûbekir Ahmed. *et-Târîhu’l-kebîr*. nşr. Salâh b. Fethî. 4 Cilt. Kahire: Dâru’l-Fârûki’l-Hadîse, 1424/2004.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. nşr. Kemal Yusuf el-Hut. 7 Cilt. Lübnan: Dâru’t-Tac, 1409/1989.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Müsned*, nşr. Ebû Abdurrahman Âdil b. Yûsuf el-Gazâvî. 2 Cilt. Riyad: Dâru’l-Vatan, 1418/1997.

- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *Takribu't-Tehzib*. nşr. Muhammed Avvâme. Suriye: Dâru'r-Reşid, 1406/1986.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *Tehzibü't-Tehzib*. nşr. İbrâhîm ez-Zeybek. 12 Cilt. Hindistan: Dâiratü'l-Mearifi'n-Nizamiyye, 1326.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbü'l-Mecrûhîn*. nşr. Hamdî Abdülmec'id es-Selefi. 2 Cilt. Riyad: Dâru's-Samii li'n-Neşri ve't-Tevzi' 1420/200, 2/400.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvî. *es-Sünen*. nşr. Muhammed Fuad Abdalbaki. Beyrut: Dâru'l-İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye.
- İbn Râhûye, Ebû Ya'kûb İshâk b. Râhûye et-Temimî. *el-Müsned*. nşr. Abdulğafur b. Abdulhak el-Beluşi. 5 Cilt. Medine: Mektebetü'l-İmân, 1412/1991.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. nşr. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Haneciyye 1421/2001.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Amr b. Şebbe el-Basrî. *Târîhu'l-Medîne*. nşr. Fehîm Muhammed Şeltût. 4 Cilt. Cidde: Seyyit Habib Muhammed Ahmed, 1399.
- İbn Tahmân, Ebû Saîd İbrâhîm b. Tahmân b. Şu'be el-Herevî. *Meşyehatü İbrâhîm b. Tahmân*. nşr. Muhammed Tahir Malik. Dimeşk: Mecmeu'l-Lugatü'l-Arabiyye, 1403/1983.
- İbn Vaddâh, Ebû Abdillâh Muhammed b. Vaddâh b. Bezî' el-Kurtubî. *Kitâbü'l-Bida' ve'n-nehyü 'anhâ*, nşr. Amr Abdülmünim Selîm. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1416.
- İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Fihri el-Mısri. *Kitâbü'l-Muharabe*. nşr. Miklos Muranyi. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002.
- İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Fihri el-Mısri. *Kitâbü'l-Kader ve mâ verede fî zâlike mine'l-âsâr*. nşr. Abdurrahman el-Useym. Mekke: Dâru's-Sultan, 1406/1986.
- İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Fihri el-Mısri. *Tefsîrü'l-Kur'ân*. nşr. Miklos Muranyi. 3 Cilt. Almanya: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003.
- İbn Zencûye, Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled b. Kuteybe el-Horasânî. *Kitâbü'l-Emvâl*. nşr. Şakir Zeyb Feyyâz. Suud: Merkezi Melik Faysal, 1406/1986.
- İbnü'l-Ca'd, Ebu'l-Hasen Ali b. el-Ca'd b. Ubeyd el-Cevherî el-Bağdâdî. *Müsned*. nşr. Amir Ahmet Haydar. Beyrut: Müessesetün-Nadir, 1410/1990.
- İsmâîl b. Ca'fer, Ebû İshâk (Ebû İbrâhîm) İsmâîl b. Ca'fer b. Ebî Kesîr el-Ensârî el-Medenî. *Hadîsü İsmâîl b. Ca'fer*. nşr. Ömer b. Rafîd es-Süfyânî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1418/1998.

- Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm el-Herevî. *Garîbu'l-hadîs*, nşr. Muhammed Şeref. 5 Cilt. Kâhire: Hey'eti'l-Ammeti Li Şuuni'l Metabii'l-Emiriyye, 1404/1984.
- Kırbaçoğlu, Hayri. "İstismara Elverişli Münbit Toprak: Hadisler", *İslâmiyât* 3/3 (2000), 123-124.
- Kızıl, Fatma. "Oryantalistlerin Akademik Hadis Araştırmaları: Ana Eğilimler, Yerleşik Kabuller ve Temel İddialar". *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 5/1 (2019), 155-245.
- Koçyiğit, Talât. "I. Goldzîher'in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (1967), 43-55.
- Makdisî, Ebû Abdillâh Ziyâuddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed. *el-Ehâdîsü'l-muhtâre*. nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, 13 Cilt. Beyrut: Dâru Hıdr, 1420/2000.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta'* (Yahyâ b. Yahyâ rivâyeti). nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1406/1985.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta'* (Zührî rivâyeti). nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf- Mahmud Muhammed Halil. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1991.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta'* (Şeybânî rivâyeti). nşr. Abdülvehhâb Abdüllaîf. Kâhire: Mektebetü'l-İlmiyye, 2. Basım, 1426/2005.
- Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ. *es-Sünne*. nşr: Abdullah b. Muhammed el-Busayrî. Riyad: Dâru'l-Asime, 1422/2001.
- Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ. *Ta'zîmü kadri's-salât*. nşr. Abdurrahman b. Abdülcebbâr el-Firayvâî. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1406/1986.
- Mizzî, Cemâlüddîn Ebu'l-Haccâc Yûsuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. nşr. Beşşâr Avvâd Marûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1374-75/1955-56.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb. *Sünenü'n-Nesâî bi şerhi'l-Hâfız Celâleddîn es-Süyûtî ve Hâşiyeti'l-İmâm es-Sindî*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. 8 Cilt. Halep: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1406/1986.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb. *es-Sünenü'l-kübrâ*. nşr. Şuayb el-Arnâvût. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Nuaym b. Hammâd, Nuaym b. Hammâd b. el-Hâris el-Huzâî el-Mervezî. *el-Fiten*. nşr. Semir Emir ez-Züheyrî. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü't-Tevhid, 1412/1992.
- Polat, Salahattin. *Hadis Araştırmaları*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 6. Basım, 2017.

Polat, Salahattin. *Metin Tenkidi*. İstanbul: İFAV, 3. Basım, 2020.

Saîd b. Mansûr, Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horâsânî, *Sünen*, nşr. Habîbü'r-Rahmân el-A'zamî. 2 Cilt. Hint: Dâru's-Selefiyye, 1403/1982.

Şafi'î, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbas. *el-Ümm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1403/1983.

Şafi'î, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbas. *Müsned*. nşr. Mahir Yasin Fahl. 4 Cilt. Kuveyt: Şirketi Ğıras, 1425/2004.

Şafi'î, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbas. *es-Sünenü'l-me'sûre*. nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1406/1986.

Tanburacı, Murat. “*Ümmetimin En Hayırlıları Benim Neslimdir...*” *Hadisinin Tespit ve Tahlili*. Siirt: Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Taşkın, Kemal. *Tevessül, İstigâse ve Teberrük Hadisleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Tayâlisî, Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd. *el-Müsned*. nşr. Muhammed Abdü'l-Muhsin et-Türkî. 4 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi İslami, 1996.

Topgül, Muhammed Enes. “Paradigmadan Paradigmaya: Pozitif Bilim Neden Metin Tenkit Kriteri Olsun?”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 9/2, (2011), 117-141.

Ural, Cemal. *Ammâr b. Yâsir'in azgın bir topluluk tarafından öldürüleceğine dair rivayetin hadis tekniği açısından tahlili*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerıyyâ, *Ma'rifetu'r-ricâl*. nşr. Muhammed Kâmil el-Kassâr. 2 Cilt. Suriye: Mecmeu'l-Luğatî'l-Arabiyye, 1405/1985.

Yâkub b. Süfyân, *el-Ma'rifetü ve't-târîh*. nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî. 3 Cilt. Bağdat: İrşad, 1393/1974.

Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Tezkiretu'l-huffâz*. nşr. Muhammed Ali Beydun. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmıyye, 1419/1998.

Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. nşr. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963.

Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâyetün fî'l-Kütübî's-Sitte*. nşr. Muhammed Avvâme. 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kıble, 1413/1992.

EKLER

Ek.1- Tablo 1: 4.1.

Sıra no	Sihhat Derecesi	Geçtiği Kaynak	Sahâbî ve Tabîî Râvisi	Konusu
1	Hasen	Müttefekun aleyh	Huzeyfe b. Yemân (r.a.) Ebû Vâil (Şekik)	Huzeyfe b. Yemân'ın (r.a.) Hz. Peygamber'den Öğrendiği Özel Bilgiler
2	Sahih	Müttefekun aleyh	Huzeyfe b. Yemân (r.a.) Abdullah b. Zeyd	Huzeyfe b. Yemân'ın (r.a.) Hz. Peygamber'den Öğrendiği Özel Bilgiler
3	Zayıf	Nesâî	İsmi Müphem Sahâbî Ebû Sükeyne ve es-Seybanî	Hz. Peygamber'in Hendek Savaşı sırasında Verdiği Fetih Müjdeleri
4	Hasen	Nuaym b.Hammâd <i>el-Fiten</i>	Hz. Âişe (r.anhâ.) Kays b. Ebû Hâzim	Hav'eb Hadisi
5	Hasen	Buhârî	Ebû Bekre (r.a.) Hasan-ı Basrî	Kadının Devlet Başkanlığı
6	Sahih	Buhârî	Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) İkrime	Ammar b.Yâsir'in (r.a.) Azgın Bir Topluluk Tarafından Öldürüleceği Haberi
7	Sahih	Müttefekun aleyh	Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) Ebû Seleme b. Abdurrahman	Zü'l-Hüveysira Hadisi
8	Sahih	Müttefekun aleyh	Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) Münzir b. Mâlik	Murûk Hadisi
9	Sahih	Buhârî	Ebû Bekre Hasan-ı Basrî	Hasan (r.a) ile Muâviye (r.a.)'ın Sulhü
10	Hasen	Müttefekun aleyh	Ebû Mûsâ el-Eş'arî (r.a.) Saîd b. Müseyyeb	Erîs Kuyusu Rivayeti
11	Sahih	Buhârî	Abdullah b. Ömer (r.anhümâ) Nâfi'	Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın İnsanların En Hayırlısı Olması
12	Sahih	Buhârî	Abdullah b. Ömer (r.anhümâ) Nâfi'	Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın İnsanların En Hayırlısı Olması
13	Mevzû	Tirmizî Sünen	Câbir (r.anhümâ) Muhammed b. Müslim	Hz. Peygamber'in Hz. Osman'a Buğz Eden Kişinin Cenaze Namazını Kılmaması

Tablo 2: 4.1.

Sıra no	Sihhat Derecesi	Geçtiği Kaynak	Sahâbî ve Tabîî Râvisi	Konusu
14	Sahih	Müttefekun aleyh	Ebû Mûsâ el-Eş'arî (r.a.) Ebû Osman en-Nehdî	Erîs Kuyusu
15	Hasen	Müttefekun aleyh	Abbas (r.a.) Abdullah b Hâris	Ebû Tâlib'in Cehennemdeki Durumu
16	Zayıf	İbn Sa'd <i>Tabakâtü'l-kübra</i> <i>FERD</i>	Abdurrahman b. Ebû Amîra el-Müzenî (r.a.) Yûnus b. Meysera b. Celîs	Beytü'l-Makdis'te Olacak Biat
17	Sahih	Müttefekun aleyh	Seleme b. Ekva'(r.a.) Yezîd b. Ebû Ubeyd	Hiz. Peygamber'in Hayber'de Sancağı Hz. Ali'ye Vermesi
18	Hasen	İbn Sa'd <i>Tabakâtü'l-kübra</i> <i>FERD</i>	Âsım b. Amr (r.a.) Nasr b. Âsım	Muâviye'nin (r.a.) Babasıyla Birlikte Hz. Peygamber'in Mescidine Uğraması
19	Sahih	Müttefekun aleyh	Ebû Hüreyre (r.a.) Saîd b. Amr	"Ümmetimin helaki, Kureys'ten birkaç gencin ellerindedir" Rivayeti
20	Hasen	Müslim	İbn Abbas (r.anhümâ) İmrân b. Ebû Atâ	Muâviye (r.a.) Hakkında Hz. Peygamber'in "Allah onun karnını doyurmasın" Sözü
21	Hasen	Tirmizî <i>Sünen</i>	İmrân b. Husayn (r.a.) Mudarriif b. Abdullah	"Ali, bendendir" Rivayeti
22	Zayıf	İbn Mâce <i>Sünen</i>	Berâ b. Âzib (r.a.) Adî b. Sâbit	Hiz. Ali'yi Seveni Allah'ın Sevmesi, Buğz Edene Buğz Etmesi Duası
23	Zayıf	Tirmizî <i>Sünen</i>	Ümmü Seleme (r.anhâ) Musâvir el-Hımyeri'nin Annesi	Münafıkların Hiz. Ali'yi Sevmeyeceği, Müminlerin de Buğz Etmeyeceği
24	Sahih	Müttefekun aleyh Mevkûf	Ali (r.a.) Ebû Cuheyfe (r.a.) Âmir eş-Şa'bî	Hiz. Ali'ye Ait Hadis Sahifesi

Tablo 3: 4.1.

Sıra no	Sihhat Derecesi	Geçtiği Kaynak	Sahâbî ve Tabîî Râvisi	Konusu
25	Hasen	Ahmed b. Hanbel <i>Müsned</i>	Abdullah b. Ömer (r.anhümâ) Amr b. Esîd	Hz. Ali'nin Üç Özelliği (11 ve 12 Buhârî Hadisi)
26	Hasen	Müttefekun aleyh	İbn Abbas (r.anhümâ) Ubeydullah b. Abdullah	Kalem-Kırtas Rivayeti
27	Hasen	İbn Sa'd <i>Tabakâtü'l-kübrâ</i>	Hz. Âişe (r.anhümâ) Urve b. Zübeyr İbn Şihâb ez-Zühri	Hz. Ebû Bekir için sahife
28	Hasen	İbn Mâce <i>Sünen</i> Mevkûf	Hz. Ali (r.a.) Abbâd b. Abdullah	"Siddik-i ekber" Rivayeti
29	Metrûk	Ahmed b. Hanbel <i>Müsned</i>	Hz. Ali (r.a.) Habbete el-Uranî	Hz. Ali'nin "Halkın namaz kılmasından önce ben yedi defa kıldım." Sözü
30	Hasen	Buhârî	Enes b. Mâlik (r.a.) Sümame b. Abdullah b. Enes	Hz. Abbas'ın Yağmur Duasında Vesile Kılınması
31	Sahih	Müttefekun Aleyh	Zübeyr b. Avvâm (r.a.) Mâlik b. Evs	Hz. Ömer'in Hz. Ali ve Hz. Abbas'la İlgili Hüküm Vermesi
32	Zayıf	Ahmed b. Hanbel <i>Müsned</i>	Abdullah b. Abbas (r.anhümâ) Saîd b. Cübeyr	"Abbas bendendir" Rivayeti
33	Zayıf	Ahmed b. Hanbel <i>Müsned</i>	Abdullah b. Abbas (r.anhümâ) Abdullah b. Hâris	Hz. Abbas'ı Sevme
34	Zayıf	İbn Sa'd <i>Tabakâtü'l-kübrâ</i>	İnkıtâ- Katâde	Hz. Abbas Hakkında "Amca Baba Yarısıdır" Rivayeti
35	Sahih	Buhârî Mevkuf	Abdullah b. Ebû Evfâ (r.a.) İsmâil b. Ebû Hâlid	Hz. Peygamber'den Sonra Peygamber Gelmeyeceği

Tablo 4: 4.1.

Sıra no	Sihhat Derecesi	Geçtiği Kaynak	Sahâbî ve Tabîî Râvisi	Konusu
36	Hasen	Tirmizî <i>Sünen</i>	Ukbe b. Âmir (r.a.) Mişrah b. Hâân	“Nebi Gelecek Olsaydı Ömer Olurdu” Rivayeti
37	Hasen	Tirmizî <i>Sünen</i>	Sefine (r.a.) Saîd b. Cümhân	Hilafetin Otuz Sene Süreceği
38	Hasen	Müslim	Ebû Zer el-Gıfârî (r.a.) Abdullah b. Sâmit	Namazı Öldürecek Yöneticiler Hakkında
39	Sahih	Ahmed b. Hanbel <i>Müsned</i>	Abdullah b. Mes’ûd (r.a.) Atâ b. Yesâr	Yapmayacaklarını Söyleyen Yöneticilerin Geleceği Haberi
40	Sahih	Tirmizî <i>Sünen</i>	Kâ’b b. Ucre (r.a.) Âsım el-Adevî	Hz. Peygamber’in Kendisinden Sonra Gelecek Bazı Yöneticilerden Sakındırması
41	Zayıf	Ahmed b. Hanbel <i>Müsned</i>	Abdullah b. Mes’ûd (r.a.) Abdurrahman b. Abdullah b. Mes’ûd	Allah’a İsyân Edene İtaat Yoktur
42	Zayıf	İbn Mâce <i>Sünen</i>	Abdullah b. Abbas (r.a.) Ubeydullah b. Ebû Bürde	Yöneticilere Yakın Olmak
43	Metrûk	İbn Mâce <i>Sünen</i>	Ebû Hüreyre (r.a.) İbn Sîrîn	Allah’ın Öfkelenildiği Kurrâlar
44	Zayıf	İbn Sa’d <i>Tabakâtü’l-kübrâ</i> Mevkuf <i>FERD</i>	Abdullah b. Mes’ûd (r.a.) Şübrûme b. Tüfeyl	Allah’ı Öfkelendirdiği Şey İle Yöneticileri Razı Etme
45	Hasen	Ebû Dâvûd <i>Sünen</i>	Ebû Hüreyre (r.a.) Saîd b. Makburî	Hâkimlik Görevi Üstlenmenin Tehlikesi
46	Sahih	Buhârî	Enes b. Mâlik (r.a.) Yezîd b. Humejd	Devlet Başkanına İtaat
47	Sahih	Müttefekun aleyh	Abdullah b. Abbas (r.a.) Ebû Recâ el-Utâridî	Devlet Başkanına İsyân Eden Cahiliye İnancı Üzeredir

Tablo 5: 4.1.

Sıra no	Sihhat Derecesi	Geçtiği Kaynak	Sahâbî ve Tabîî Râvisi	Konusu
48	Sahih	Müttefekun aleyh	Huzeyfe b. Yemân (r.a.) Ebû Sellâm	Devlet Başkanına İtaat
49	Hasen	Müslim	Avf b. Mâlik (r.a.) Müslim b. Karaza	Devlet Başkanına İtaat
50	Zayıf	İbn Sa'd Tabakâtü'l-kübrâ	Abdullah b. Ömer (r. anhumâ) Ümeyye b. Muhammed	Fitne Zamanında Fitneye Karışmama
51	Sahih	İbn Mâce Sünen	Muhammed b. Mesleme (r.a.) Ebû Bürde	Fitne Zamanında Fitneye Karışmama
52	Sahih	Müttefekun aleyh	Ebû Hüreyre (r.a.) Ebû Seleme b. Abdurrahman Saîd b. Müseyyeb	Fitne Zamanında Fitneye Karışmama
53	Zayıf	İbn Sa'd Tabakâtü'l-kübrâ	Habbâb b. Eret (r.a.) Abdullah b. Habbâb	Fitne Zamanında Fitneye Karışmama, Maktul Olmayı Katil Olmaya Tercih Etme
54	Sahih	Müttefekun aleyh	Ebû Bekre (r.a.) Ahnef b. Kays	İki Müslüman Savaşığında Öldüren de Ölen de cehennemdedir
55	Sahih	Buhârî	Abdullah b. Ömer (r. anhumâ) Saîd b. Cübeyr	Fitne nedir?
56	Sahih	Müttefekun aleyh	Abdullah b. Ömer (r. anhumâ) Nâfi'	Sözünde Durmayanlar İçin Kıyamette Bir Bayrak Dikilmesi
57	Hasen	Ebû Dâvûd Sünen	Mikdâd b. Esved (r.a.) Cübeyr b. Nefir	Mesud Kişi Fitnelerden Uzak Kalandır

Tablo 6: 4.1.

Sıra no	Sihhat Derecesi	Geçtiği Kaynak	Sahâbî ve Tabîî Râvisi	Konusu
58	Zayıf	İbn Mâce Sünen	Sudey b. Aclân Şehr b. Havşeb	Başkasının Dünyası Karşılığında Ahiretini Kaybeden Kul
59	Hasen	İbn Mâce Sünen	Ebû Hüreyre (r.a.) Ebû Seleme	Yetmiş Üç Fırka Hadisi
60	Hasen	İbn Mâce Sünen	Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) Ebû Seleme	Harûriler Hakkında Aynı hadis daha önce müttefekun aleyh olarak yazıldı burada ibn mace tariki
61	Hasen	Müslim	Ebû Zer (r.a.) Abdullah b. Sâmit	Kur'an Boğazlarından Aşağıya İnmeyecek Kimseler Murûk hadisi
62	Hasen	İbn Sa'd Mevkuf <i>FERD</i>	Ebû Abdurrahman es-Sülemî (tâbiî)	Kur'an Boğazlarından Aşağıya İnmeyecek Kimseler
63	Zayıf	İbn Mâce Sünen	Ebû Evfâ (r.a.) İnkita var tâbiîn tabakasında	"Hâriciler cehennemin köpekleridir." Rivayeti
64	Metrûk	Tirmizî Sünen	Abdullah b. Abbas (r.anhümâ) İkrime	Mürcie ve Kaderiyye Hakkında
65	Hasen	Ebû Dâvûd Sünen	Abdullah b. Ömer (r. anhümâ) Nâfi'	Ümmet İçerisinden Kaderi İnkâr Edenlerin Geleceği Haberi
66	Zayıf	Ebû Dâvûd Sünen	Abdullah b. Ömer (r. anhümâ) İnkita var tâbiîn tabakasında	Kaderîlerin Hastalarını Ziyaret ve Cenazelerine Katılmaktan Men Etme
67	Hasen	İbn Mâce Sünen	İrbâd b. Sâriye (r.a.) Abdurrahman b. Amr es-Sülemî	İrbâd Hadisi Hulefâ-i Raşidün ve Mehdiyyün'un Sünnetlerine Sarılma Tavsiyesi

Tablo 7: 4.1.

Sıra no	Sihhat Derecesi	Geçtiği Kaynak	Sahâbî ve Tâbiî Râvisi	Konusu
68	Sahih	Müttefekun aleyh	Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) Zeyd b. Vehb	Ana Karnındaki Bebeğin Ameli, Eceli ve Rızkının Belirlenip Değişmemesi Kader Hadisi
69	Hasen	Müslim	Abdulah b. Amr b. Âs (r.anhümâ) Abdullah b. Zeyd	“Kalpler Rahman’ın İki Parmağının Arasındadır” Rivayeti
70	Sahih	İbn Mâce Sünen	Meymûne (azaldı) (r.a.) Osman b. Ebû Sevde	Mescid-i Aksa’da Namaz Kılma veya Yağ Göndermeye Teşvik
71	Sahih	Müttefekun aleyh	Abdullah b. Zübeyr (r.a.) Urve b. Zübeyr	Şam, Yemen ve Irak Fetihlerinin Haber Verilmesi
72	Hasen	İbn Sa’d Tabakâtü’l-kübrâ	Ebû Asîb (r.a.) Müslim b. Ubeyd	Hummanın Medine’de Tutulup, Taunun Şam’a Gönderilmesi Haberi
73	Sahih	Ebû Dâvûd Sünen	Ebû Hüreyre (r.a.) Nafi’ b. Ebû Nafi’	“Ödül sadece deve, at ve ok yarışmasında olur.” Rivayeti
74	Hasen	İbn Mâce Sünen	Abdullah b. Amr b. Âs (r. anhümâ) Abdete b. Ebû Lübâbe	İsrailoğullarının Dalalete Düşmesinin Sebebi
75	Sahih	Müttefekun aleyh	Ebû Hüreyre (r.a.) Ebû'l Gays	Selmân-ı Fârisî Hakkında
76	Hasen	Tirmizî Sünen	Ebû Hüreyre (r.a.) Ebû Sâlih	Medine Âlimlerinden Daha Bilgisinin Bulunamayacağı Haberi
77	Sahih	Müttefekun aleyh	Âişe (r.anhâ) Esved	Hız. Peygamber’in (s.a.v) Yahudiye Rehin Bırakması
78	Sahih	Müttefekun aleyh	Âişe (r.anhâ) Esved	Hız. Peygamber’in (s.a.v) Yahudiye Rehin Bırakması

Tablo 8: 4.1.

Sıra no	Sihhat Derecesi	Geçtiği Kaynak	Sahâbî ve Tabîî Râvisi	Konusu
79	Sahih	Müttefekun aleyh	İmrân b. Husayn (r.a.) Zehdem b. Mudarrib	“Sizin hayırlı asrınız, benim içinde yaşadığım zamandır.” Rivayeti
80	Hasen	Müslim Mukaddime	Ebû Hüreyre (r.a.) Müslim b. Yesâr	Ümmetin Sonunda İşitmediğini Söyleyecek Kimselerin Geleceği Haberi
81	Hasen	Müslim Mukaddime	Ebû Hüreyre (r.a.) Müslim b. Yesâr	Ümmetin Sonunda İşitmediğini Söyleyecek Yalancıların Haber Verilip, Bunlardan Sakındırılması
82	Sahih	Müslim Mevkuf	Abdullah b. Mes’ûd (r.a.) Âmir b. Abede	Şeytanın İnsan Kılığında Gelip Yalandan Hadis Söylemesi
83	Sahih	Müslim Mevkuf	Abdullah b. Amr b. As (r.a.) Tâvûs b. Keysân	Mahpus Şeytanların Çıkıp İnsanlara Kur’an Okuyacağı Haberi
84	Sahih	Müslim	Selmân (r.a.) Abdurrahman b. Yezîd	Hiz. Peygamber’in Ashabına Herşeyi Öğrettiği Haberi
85	Sahih	Ebû Dâvûd <i>Sünen</i>	Mikdâm b. Ma’dikerib (r.a.) Abdurrahman b. Ebû Avf	Erike Hadisi
86	Hasen	Ahmed b. Hanbel <i>Müsned</i>	Ebû Humeyd (r.a.) ve Ebû Useyd (r.a.) Abdülmelik b. Saîd b. Süveyd	Bir hadis işitir de, kalpleriniz ona ısınır.

ÖZGEÇMİŞ

İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamladı. 2016 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2013-2018 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığında Kur'an Kursu Öğreticisi olarak görev yaptı. 2021 yılında İstanbul Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezinden mezun oldu. Ağustos 2021'den beri Vaiz olarak görev yapmaktadır.

TEZDEN TÜRETİLEN YAYIN VE ESERLER

Alper, Senanur. "Mehmed Said Hatiboğlu'nun İslami *Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu* Eserinde Hadislerle İlgili Görüşlerinin Değerlendirilmesi". *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2025).

